

Publikácie Výskumného centra
európskej etnológie
Fórum inštitút pre výskum menšín

NOTITIA HISTORICA-ETHNOLOGICA

1. L. Juhász Ilona–Liszka József zost. Szolgálatban. Dunaszerdahely 1998
2. Nagy Endre: Tardoskedd és Udvard földrajzi nevei. Dunaszerdahely 2000
3. Puntigán József–Puntigán Tünde: A losonci református temető. Dunaszerdahely 2003

LOKÁLIS ÉS REGIONÁLIS MONOGRÁFIÁK

1. Viga Gyula zost. Kisgéres. Dunaszerdahely 2000
2. L. Juhász Ilona: Rudna I. Komárom – Dunaszerdahely 2002
3. Pukkai László: Mátyusföld I. Komárom – Dunaszerdahely 2002

INTERETHNICA

1. Bodnár Mónika: Etnikai és felekezeti viszonyok a Felső-Bódva völgyében a 20. században. Komárom – Dunaszerdahely 2002
2. Sopoliga, Miroslav: Ukrajnci na Slovensku. Komárno – Dunajská Streda 2002
3. Keményfi Róbert: A gömöri etnikai tércsoportok. Komárom – Dunaszerdahely 2002
4. Horváthová, Margaréta: Nemci na Slovensku. Komárno – Dunajská Streda 2002

ACTA ETHNOLOGICA DANUBIANA
Ročenka Výskumného centra európskej
etnológie 1, 2-3, 4

Ilustrácie na obale:
žiaci základnej školy v Jarovniciach

„Dnes, mnoho - mnoho rokov po tom, čo sa tieto udalosti odohrali, sa mi zdá, akoby som si spomínala na dávnu okružnú cestu po Indii... Alebo na cestu okolo sveta - teda ak je Zem totožná s centrom, »okolo« zasa znamená chyže, osady, rómske spoločenstvá na periférii, dokonca až kdesi za ňou, za imaginárnym čínskym múrom. Medzi smetiskami, cez kríky a jarky, raz cupitajúc v prachu až po členky, inokedy sa zasa brodiac v mori bahna som sa niekam ponáhľala. Tam a späť. Pendlovala som medzi dvoma svetmi. Záblesk spomienky, patrí medzi najskoršie: odháňala som od seba húfy múch a hlavou mi prebleskovali otázky, ako som sa sem dostala?!... čo tu vlastne hľadám?!... mám tu vôbec čo hľadať?!“



280 Sk



Katalin Varjú „V piatok doobeda je otvorené nebo!“

KATALIN VARJÚ

„V piatok doobeda je otvorené nebo!“



Fórum inštitút
pre výskum menšín
Výskumné centrum
európskej etnológie



„Je to zvláštna situácia, žiť v menšine a prejavovať sa ako väčšina – lebo k tomu nesporne dochádza na doterajších, ako aj na ďalších stranách – ale ešte zvláštnejšie môže byť akceptujúcu úlohu národnostnej menšiny včleniť sa do spoločnosti.“

Táto kniha sa zrodila s cieľom pomôcť tomuto včleneniu, hoci je pravda, že oslovuje najmä menšinu, ktorá na juhu Slovenska zohráva úlohu väčšiny – teda Maďarov na Slovensku – no pravdepodobne bude poučná aj pre rómske etnikum, ktoré žije v dvojnásobnej menšine, teda v maďarskom prostredí. Na jednej strane môže slúžiť na rozšírenie poznatkov o Rómoch a na vysvetlenie mnohých každodenných predsudkov, na druhej strane však môže byť správou o tom, ako vnímajú charakteristické črty rómskeho človeka a rómskych spoločenstiev, ťažkosti nadviazať dialóg, respektíve možné dôvody konfliktov »sediaci«, ktorí k problematike prístupujú v dobrej vôli a dali si za cieľ prekonať stáročné konflikty.“

Zoltán Hizsnay

„V piatok doobeda je otvorené nebo!“

Interethnica 7.



Interethnica

Fórum inštitút pre výskum menšín
Šamorín

Adresa:
Fórum inštitút pre výskum menšín
Parková 4
931 01 Šamorín
forum@foruminst.sk
www.foruminst.sk

Katalin Varjú

„V piatok doobeda je otvorené nebo!“

Zážitky Katalin Varjú do slov pretavil Zoltán Hizsnyai

Fórum inštitút pre výskum menších
Lilium Aurum vydavateľstvo
Šamorín – Dunajská Streda
2003

Ilustrácie: žiaci základnej školy v Jarovniciach
pod vedením učiteľa Jána Sajka

Vydanie knihy podporili:

Nadácia otvorenej spoločnosti
Open Society Foundation, Bratislava
Nadácia pre podporu občianskych aktivít, Bratislava
Department for International Development (DFID), Bratislava

© Fórum inštitút pre výskum menších, 2003
© Katalin Varjú, 2003
ISBN

Obsah

Deti vetra	7
Menšina menšiny	15
„V piatok doobeda je otvorené nebo!“	29
Moja prvá návšteva u Rómov	31
Význam zvierat	33
Čo povie malý?	35
Jablko	37
Meno pre žriebä	39
Čo za tieto reči dostávajúte?	41
Divé klinčeky	43
Máš prievan v ústach!	45
Bokoji	47
Vyšívavý obrus	53
Šál	55
Príbeh o duchoch	57
Školopovinné psy	59
Náramok	61
Lak na nechty	63
„V piatok je doobeda otvorené nebo!“	67
Hody v Csatke	73
Fotografia	75
Cítil svoju blížiacu sa smrť	79
Šatka	81
„Nechcem byť na nej“	85
Krik je zbraň!	87
Kúpil by som ti zlatú retiazku!	91
Buď moja mama!	95
Vtáčie vajíčko	99
Darovaná cocha	103
„Hanba“	107
Horúca situácia	111
Čierne nohavice	115

Chcem poprosiť o názor!	119
Návštevníci z Colorada	123
Vysvetlivky	125

Deti vetra

Dnes, mnoho - mnoho rokov po tom, čo sa tieto udalosti odohrali, sa mi zdá, akoby som si spomínala na dávnu okružnú cestu po Indii... Alebo na cestu okolo sveta – teda ak je Zem totožná s centrom, „okolo“ zasa znamená chyže, osady, rómske spoločenstvá na periférii, dokonca až kdesi za ňou, za imaginárnym čínskym múrom.

Medzi smetiskami, cez kríky a jarky, raz cupitajúc v prachu až po členky, inokedy sa zasa brodiac v mori bahna som sa niekam ponáhľala. Tam a späť. Pendlovala som medzi dvoma svetmi. Záblesk spomienky patrí medzi najskoršie: odháňala som od seba húfy múch a hlavou mi prebleskovali otázky, ako som sa sem dostala?!... čo tu vlastne hľadám?!... mám tu vôbec čo hľadať?!

Potom som si uvedomila krik bosých detí s holými zadkami. Skákali, smiali sa; o kúsok ďalej krochkali svine, erdžali kone. Jeden zo psov sa na mňa zahľadel tak lenivo, že si medzitým zívól. Došla som tam, kde bol životný priestor domácich zvierat a ľudí spoločný – a našiel spoločného menovateľa s prírodou.

Mám pred očami rozheganý stôl vedľa domu, narýchlo obložený lavicami, sedeli na nich „deti vetra“, ktoré sa sem dostali ako na tolko iných miest – v nádeji na lepší život – nasledujúc slnko. Z kolektívnej pamäti rómskych kmeňov sa už dávno vytratila tisícročná púť, tí však, ktorí sedeli okolo tohto ošumelého stola, ešte vedeli, odkiaľ prišli, ako aj to, že prišli na voze – rozprával im to pradedo, večer pri ohni to počuli aj z úst svojej starej matere, aj oni to potom vyrozprávajú svojim deťom – a prostredníctvom nich aj mne...

Ešte som netušila, čo si počnem s množstvom nových poznatkov, ktoré sa na mňa valili, nevedela som, ako mi tieto skúsenosti pomôžu pri mojej pedagogickej práci, a nepredpokladala som samozrejme ani to, že toto všetko zmení moje životné postoje a predstavu o kultúre. Skutočne som nemala ani potuchy, čo medzi nimi hľadám, no už som tušila, že hoci ma ešte neprijali medzi seba, istým spôsobom ma však predsa len akceptovali, inak by so „sedliakom“ takto pokojne neposedávali.

Rozprávali o rodine, deťoch, zvieratách... Ich svet som považovala za zaujímavý, hoci mnoho vecí som nechápala a nevidela som ani väčšinu súvislostí. Darmo, nepatrím medzi nich, prebleskovalo mi neustále hlavou. Nedali mi to však pocítiť a dostala som už aj rómske meno. Pravda, to vysvitlo až neskôr...

Keď ma potom neskôr niektorý z nich náhodou oslovil týmto už dávnejšie prísúdeným menom, istý čas som mala pocit, že mám k nim bližšie. Neskôr som pochopila, že cudzí nikdy nemôže vedieť všetko... Možno vtedy, ak žije spolu s nimi. Dlhé roky som pravidelne navštevovala komunity žijúce v mojom okolí, najmä rodiny, ktorých deti získali základné vedomosti prostredníctvom mojej pedagogickej práce. Napriek tomu sú – som si toho vedomá – moje poznatky získané z vlastných skúseností nedostatočné.

Človek sa, pravdaže, môže oboznámiť s rómskymi dejinami a kultúrou viac-menej aj z odbornej literatúry, knihy však neponúkajú aktuálne informácie, publikované akademické poznatky nikdy nemôžu poslúžiť ako praktická pomôcka, ktorá určí aktuálnu situáciu kultúry a zvykov v jednotlivých rómskych spoločnostiach. Veď medzi jednotlivými rómskymi skupinami sú v tomto ohľade obrovské rozdiely.

Odlíšnosti v inakosti

Okrem kmeňových tradícií a konvencií vytvorených v jednotlivých spoločnostiach majú Rómovia aj rodinné tradície, dokonca už aj prevzaté zvyky. Sú to pobožní ľudia, no svoju náboženskú príslušnosť nedokážu definovať. Sú si istí, že „je jeden Boh“, a že ich ochrankyňou je Panna Mária. Každá rodina má domáci oltár, aspoň čo sa týka olašských* Rómov. Oni, na rozdiel od iných kmeňov, majú aj vajdu. Aj kroj si dnes zachovávajú už len olaskí Rómovia. Niet divu, oni boli poslední, ktorí sa usadili. O Rumungroch sa hovorí, že sa „posedliačtili“. Je to pravda, väčšina Rumungrov – teda Rómov, ktorí sa v mnohých oblastiach kultúry asimilovali s prijímajúcim národom – už nevelmi rozpráva, dokonca poväčšine ani nerozumie rómskemu jazyku, a zväčša sa obliekajú – nanajvýš skromnejšie – tak ako „sedliaci“ žijúci v ich okolí. Rómovia nás, bielych ľudí, totiž označujú za sedliakov.

Dnes už všeobecne rozšírené pomenovanie Róm neodzrkadľuje kmeňovú príslušnosť a u neinformovaných môže vyvolávať mylný dojem, že rozdiely medzi jednotlivými kmeňmi, ako aj skupinami s rôznymi profesiami, vzdelanosťou a sociálnou úrovňou sú zanedbateľné. To však nie je – ako som už spomínala – pravda. Navyše ani prebiehajúce procesy nepoukazujú na to, že vývoj sa uberať smerom k zjednoteniu.

Časť Rómov žijúcich vo väčších spoločnostiach – v osadách či v nájomných domoch – je dodnes organizovaná v duchu modelu veľkej rodiny a s väčším či menším úspechom uchováva tradície svojho kmeňa. Vnútorne zákony, povery, používaný jazyk (rómsky, maďarský, slovenský atď.), zvyky týkajúce sa odievania, zábavy a stravovania, pravidiel spoločenského správania, tradičná tanečná a spevácka kultúra, liečiteľské tradície, ako aj mnoho ďalších prvkov kultúry sa u jednotlivých kmeňov výrazne líšia. Nemôžeme však zabudnúť ani na to, že kmeňové tradície, ktoré boli už prvotne rozdielne, sa v izolovane žijúcich rómskych spoločnostiach rôznym spôsobom a v rôznej miere vytratili – navyše, dnes sa už neoddeliteľne zmiešali so zvykmi, ktoré Rómovia prevzali a pretransformovali od väčšinového spoločenstva. To znamená, že za jednotnú nemôžeme považovať ani kultúru veľkých rodín olaských Rómov, ktorí si najviac zachovali svoj jazyk a kultúru, na druhej strane však žijú najizolovanejšie, pričom aj sobášne uzatvárajú len medzi sebou, takisto ani kultúru Rumungrov žijúcich na juhu Slovenska, ktorých materinským jazykom je maďarčina.

Tento jav sa najočividnejšie prejavuje na vonkajšom vzhľade. Stačí, ak sa

porozhliadneme po triede, v ktorej sú deti z rôznych rómskych skupín. Jedna dievčina nosí sukňu až po zem, druhá už nohavice; u jednej sú zlaté náušnice „predpisom“, druhá nemôže mať prepichnuté ucho, lebo by jej potom doňho šepotali zlí démoni; jeden chlapec chodí do školy s klobúkom a v kvetinovej košeli, druhý má na sebe spodky a basebalovú čiapku. (Poznamenávam, že nemajú rovnakú ani farbu pleti a vlasov. Rumungri majú poväčšine kreolskú pokožku a čierne vlasy. Farba pokožky olaských Rómov je však zväčša omnoho svetlejšia a je medzi nimi veľa ryšavých.)

Veľké rozdiely medzi Rómami sú aj na poli dodržiavania hygienických zásad. Sú deti, ktoré chodia do školy čisté a pekne oblečené, na druhej strane možno nájsť aj deti, ktoré nepoznajú ani základné normy. Napríklad raz sa mi jeden prváčik vypýtal von. Bol vonku dlho, čo mi bolo divné, pobrala som sa teda za ním. Našla som ho pod kríkom. Darmo som mu vysvetlovala, že na potrebu nemusí vychádzať z budovy, veď záchody sú na konci chodby, povedal mi len: „... my také nemáme... ja do toho nie!“

Problémy môžu byť nielen s čistotou odevov, ale aj s ich počtom. Deti zo sociálne najslabších rodín často prichádzali do školy aj v treskúcej zime bez kabáta, čiapky, šálu, dokonca aj bez vyhovujúcej obuvi. Niekedy však môže byť príčina nedostatočného odevu aj iná. V isté studené marcové ráno som sa veľmi prekvapila, keď jedno z dievčat prišlo do školy v tenkej sukni s indickým vzorom, bez pančušiek. Keď som sa trasúceho sa dievčaťa opýtala, prečo prišlo do školy tak naľahko oblečené, nechápavo sa na mňa zahľadelo: „Pani učka, ty si nevidela v telke Čičorínu?! Povedala, že od jari do jesene chodí bez nohavičiek, lebo je to zdravšie... Vieš, aj moja matka má cukrovku... Ja nechcem byť chorá... No ak si nedám nohavičky, tak si nemôžem obliecť ani pančuchy!“

Veľké rozdiely sú aj medzi stravovacími zvykmi majetnejších, do istej miery už aj sociálne asimilovaných Rómov a chudobných Rómov, žijúcich často ešte v archaických pomeroch. Deti tých prvých chodia do školy s bohatou stravou, potomkovia tých druhých zasa neraz prídu do školy bez raňajok a aj bez desiaty. Hladné dieťa, prirodzene, nie je schopné koncentrovať sa na vyučovaciu látku, navyše takéto rozdiely vyvolávajú v triedach aj konflikty. Stalo sa, že jednému môjmu tretiakovi z chudobnej rodiny akoby prišlo počas vyučovania zle. Zdalo sa, že si v bolestiach hrýzol zápästie, pričom rytmicky hore-dolu kýval hlavou. Zblízka som potom uvidela, že jednou rukou si zakrýval druhú, aby si mohol cucat ukazovák, pričom zhlboka prehýtal. Keď som sa ho spýtala, čo ho bolí, rozplakal sa a sipiac, už-už v rozpakoch mi povedal: „Čuči phel!“ – teda „Chcem prsník!“ Už mal takmer osem rokov, no matka ho doma stále kojila. Teraz však bola v nemocnici, teda nebolo nikoho, kto by sa mu postaral o stravu, pričom dieťa prišlo aj o materské mlieko.

Medzi tradíciami, ktoré súvisia so smútkom, je takisto iba málo prvkov, ktoré by boli až dodnes všeobecne rozšírené. Nesporne však medzi ne patrí zábava, opíjanie sa a zákaz osláv. Deti sa až do dnešných dní zúčastňujú na oplakávaní, ktoré trvá od smrti až po pohreb zosnulého. V tom období nechodia ani do školy. Keď opäť začnú chodiť do školy, nezúčastňujú sa na oslavách, pred

Vianocami nepomáhajú zdobiť triedu, neprídu na fašiangový maškarný ples a ak je obdobie smútku aj počas Veľkej noci, nejdú ani šibať. (To lutujú najviac, lebo to pre nich znamená veľkú finančnú stratu, rómske deti totiž nešibú za vajíčka, ale za peniaze, alkohol, čo za svoje služby požadujú aj od cudzích, ktorých navštevujú v hojnom počte.) Nevieť, nakoľko je to rozšírené, ale počas pedagogickej praxe sa mi stalo, že počas smútku dieťa odmietlo napísať aj znak súčtu, lebo aj ten sa už považoval za kríž.

Pochybnosti sa môžu objaviť ešte aj v takých oblastiach, ako je používanie mien. Rodiny patriace k rómskym kmeňom, ktoré sa usadili už dávnejšie, dostali aj občianske mená (najmä podľa remesiel), preto používanie mien u ich potomkov - hoci v komunikácii medzi sebou sa ešte aj dnes oslovujú svojimi rómskymi menami – už nie je sporné. Iná je situácia u olaských Rómov, ktorí žili najdlhšie nomádkym spôsobom života a až do obdobia, keď boli nútení usadiť sa (v Československu to nariadil zákon z roku 1958), používali takmer výlučne cigánske mená (napr. Cini – malý, Duduma – tekvica, Lóló – červený). Prváčikovia olaských Rómov dodnes nepoznajú svoje vlastné občianske meno, ani mená svojich príbuzných, dokonca o svojich rodičoch často rozprávajú iba ako o „dei“ (mama) a „dad“ (otec). (Túto skutočnosť mohol okrem ich neskorého usadenia sa vyvolať aj fakt, že jedine olaskí Rómovia dodržiajú zásadu „čistej krvi“, ktorá im umožňuje uzatvárať výlučne príbuzenské manželstvá. Preto je takmer nemožné rozlíšiť ich na základe priezviska.)

V osadách, kde väčšinou žijú spolu veľké rodiny, je ešte vždy rozšírené spoločné vlastníctvo. Členovia týchto spoločenstiev môžu bez akéhokoľvek obmedzenia vstúpiť do svojich domov a bytov, pričom si môžu čokoľvek vziať bez opýtania – dnes sa to však už väčšinou vzťahuje len na spotrebný tovar. Ak Róm, ktorý žije v takýchto pomeroch, niečo potrebuje, zoberie si to odtiaľ, kde to nájde, lebo ako hovoria – „vziať si treba odtiaľ, kde je“. Krádež je potom vlastne rozšírením a praktickou realizáciou tohto zvyku za hranicami ich spoločenstva. Niet teda divu, že deti v škole treba naučiť, čo znamenajú slová „moje“, „tvoje“, „naše“. Rodičia sú si, samozrejme, vedomí našich spoločenských noriem, avšak v mnohých prípadoch nie sú ochotní ich akceptovať, z čoho vyplýva, že Rómovia chápu krádež úplne inak než my, mladým chlapcom krádež slúži ku cti, dokonca v niektorých spoločenstvách prevláda názor, že ten, kto ešte nebol vo väzení, nie je človekom. Nie je však správne tvrdiť, že rómske deti majú všetko povolené, že v rodinnom prostredí si vždy robia to, na čo majú chuť či náladu. Medzi jednotlivými vrstvami Rómov sú aj na tomto poli obrovské rozdiely. V každej rómskej rodine existuje tabu, v spoločenstvách, ktoré si dodnes uchovali dominantnú časť svojich tradícií, sú početné zákazy. (V prípade olaských Rómov o vnútorných normách spoločenstva, ako aj o tých, čo tieto normy porušili, rozhoduje „rada starších“ a „Krís“, teda zákon. Je medzi nimi aj „bárom“, „veľký Róm“, ktorý je všeobecne vážený, skúsený starý človek a jeho úlohou je zmierovať.) Druhou otázkou je, že porušenie súkromného vlastníctva ani u nich nepatrí medzi odsúdeniahodné činy. V prípade malých žiakov teda nie je potrebné oboznámiť ich s protikladom „smie sa – nesmie sa“, iba v niektorých

potrebných otázkach treba radikálne prekresliť hranice medzi týmito dvoma pojmami.

Dohody

Pre Rómov je „príslušnosť niekam“ základnou otázkou. Rozdiely medzi kmeňmi sú určujúce. Pozíciu, ktorú Róm zastáva vo svojom kmeni, spoločenstve a vo veľkorodine, ako aj správanie a komunikáciu s cudzími vždy determinujú tradície a skúsenosti jeho spoločenstva. Deti si často uvedomia svoje osobitosti až vtedy, keď sa dostanú medzi cudzích a medzi nimi získajú nové poznatky. My musíme tomu, kto prišiel z iného prostredia, pomôcť prispôbiť sa a získať aspoň základné poznatky. Najväčšou prekážkou je však často práve rodinné zázemie. To neznamena, že „deti vetra“ nemajú radi svoje deti. Práve naopak! U Rómov je najväčšou hodnotou rodina, a najmä dieťa. Pôrod je prirodzenou súčasťou života, nepoznajú takzvané plánovanie rodiny. Podľa ich chápania však nie je potrebné dieťa vychovávať, učiť ho, veď dieťa sa v spoločenstve spontánne naučí všetko, čo raz môže v živote potrebovať.

Ani na chvíľu nemôžeme zabudnúť, že Rómovia v minulosti žili kočovným spôsobom života a napriek tomu, že boli medzi nimi početne zastúpení kováči, výrobcovia koryt, klobočníci, výrobcovia lyžíc, prútkári, chovatelia zvierat a obchodníci, práca v našom ponímaní – teda viazanosť, ktorú si pravidelná práca vyžaduje – bola pre nich vždy neznáma. Tento vplyv pociťujeme aj dnes, keďže, prirodzene, ovplyvňuje aj prístup školopovinných detí k učeniu. Nedostatky v ich vedomí povinnosti však možno obísť prostredníctvom hravej formy učenia a názorného výkladu, vďaka čomu sa medzi nimi dá pomerne ľahko vytvoriť duch súťaživosti.

Čo sa zasa týka komunikácie s rodičmi, je lepšie, ak máme na pamäti, že Rómovia sú mimoriadne nedôverčiví voči cudzím. Ak niekomu poskytnú o sebe nejakú podstatnú informáciu, orlím pohľadom sledujú, na čo bude využitá, či niekto nesklame ich dôveru. Boja sa mnohých vecí a sú veľmi zraniteľní. Ak sa niekto dotkne ich cti, alebo ak za nejakou skutočnou či domnelou nespravodlivosťou voči nim tušia rasové predsudky, sú hluční a vyhrážajú sa, avšak za ich emocionálnym, niekedy až agresívnym správaním sa najčastejšie skrýva mnoho menej emócií, než by si to nestranný pozorovateľ myslel. Ak by to tak nebolo, azda by som nemala možnosť poznatky získané o nich vydať v písanej forme.

V skratke ponúkam niekoľko mojich postrehov, ktoré sa týkajú vzťahov medzi pohlaviami.

Aký je rómsky muž?

- muž má vždy pravdu,
- môže urobiť hocikedy hocičo, môže hocikde ísť, nikomu nemusí nič vysvetlovať,
- pri jedle je vždy prvý muž,

- muž musí byť silný, smelý, vážený a pekný,
- nech si získa toľko žien, koľko len dokáže (ak je ženatý, nie je hriechom, ak svoju manželku podvedie – výnimkou je prísny zákon olaských Rómov).

U olaských Rómov:

- Ak správa o rozpade manželstva prenikne na verejnosť, treba postupovať v zmysle zákona, teda rozhodnutia Krís. Rozsudok môže udeliť peňažnú pokutu (manžel platí rodine ženy odškodné) a tzv. „hanbu“ (previnilci sa nemôžu rozprávať s nikým okrem svojich blízkych príbuzných). Manžel môže svoju nevernú manželku ostrihať dohola a môže jej vziať aj šperky.

Aká má byť rómska žena/dievča?

- dievča na predaj je panna a nevinné,
- pri tanci sa nemôže pozeráť chlapcovi do očí,
- žena je mužovi vo všetkom podriadená,
- hoci sa oblieka krajšie, musí byť hanblivá,
- je povinná odovzdať ďalej tradície kmeňa,
- + manželka nemôže volať na zodpovednosť svojho manžela, ak ju on podvádza, má byť pyšná na to, že má takého partnera; „nepriateľku“ môže zbiť, prekliatať, no potom sa na ňu musí usmievať, veď sa páči jej manželovi.

U olaských Rómov okrem toho:

- nemôže nosiť nohavice,
- nemôže sa obliekať a umývať ani pred členmi rodiny,
- počnúc pubertou nemôže nikam chodiť sama,
- dievča sa predáva, dohoda sa rodí už v detskom veku,
- nemôže zasahovať do zákonov, do vecí, o ktorých rozhodol jej manžel,
- žena má byť pyšná, ak ju manžel zbil, bitka je prejavom lásky,
- môže chodiť len niekoľko krokov za svojím manželom,
- ak sa dievča vydá, nemôže chodiť s rozpustenými vlasmi.

Zhrnutie

Takéto je stručné zhrnutie „zákulisia“, ktoré si rómske deti so sebou prinášajú do školy. To všetko, prirodzene, vo veľkej miere ovplyvňuje vyučovací proces, ako aj usmerniteľnosť žiakov, a sťažuje, v istých prípadoch dokonca znemožňuje prácu pedagógov, ktorí nemajú aspoň základné poznatky o aktuálnych charakteristikách rodinných či kmeňových zvykoch svojich rómskych žiakov.

Niekedy sa s rodičmi dostávame do konfliktu už v momente, keď ich dieťa začne chodiť do školy. Najčastejšie príčiny konfliktov – ktorým s istou múdrosťou možno predchádzať – sú:

- žiadame od nich pravidelnosť,
- dievčatá či chlapcov pochádzajúcich z rôznych kmeňov považujeme za rovnocenných,
- žiadame od detí, aby sa (napr. na telocviku) prezliekli,
- chceme, aby deti raňajkovali, priniesli si desiatu a jedli spoločne,
- žiadame, aby chlapec na hodine telocviku chytil za ruku dievča, resp. chlapca z iného kmeňa,
- žiadame, aby sa dievča hralo žmurkanú, či sa pozrelo na chlapca,
- požadujeme, aby vystupovali či zúčastňovali sa na slávnostiach v období smútku,
- chceme, aby dievčatá nosili zviazané vlasy,
- chceme, aby do školy chodili aj dospievajúce dievčatá,
- zakazujeme deťom nosiť do školy zlaté šperky, môže sa stať, že práve ten je ich amuletom,
- vychovávame ich k tomu, čo – podľa niekoľkých rodičov! – nepotrebujú a nikdy ani potrebovať nebudú (napr. plánovanie rodiny, láska k práci).

Niekoľko číselných údajov

Rómovia sú pravdepodobne – i keď presné čísla nepoznáme – druhou najväčšou národnostnou menšinou na Slovensku. Isté je v každom prípade to, že na základe istej štatistiky z roku 1989 bolo na sociálnu pomoc odkázaných 253 943 Rómov. Rómovia boli až do roku 1991 – keď sa zrodilo nariadenie vlády, ktoré ich vyhlásilo za menšinu – evidovaní iba ako „skupina sociálne odkázaných občanov“. V sčítaní obyvateľov v roku 1991 sa však k rómskej národnosti prihlásilo iba 75 802 obyvateľov, pričom odborníci odhadujú, že ich počet sa pohybuje okolo pol milióna osôb.

Záver

Cieľom tejto knihy je pomôcť ľuďom, prichádzajúcim do kontaktu s Rómami, ktorí majú nevýhodné postavenie vo všetkých sférach života, ako aj osvetliť ich život z druhej strany, aby bolo každému zrejmé: spolupráca s Rómami je možná, i keď si možno žiadajú veľa trpezlivosti a pochopenia.

„Te man kames pativ te del, de man pativ sar romeske-te, na de má páča!“ („Ak si ma vážiš, váž si ma ako Róma, ak nie, nechaj ma na pokoji!“) Aj toto porekadlo signalizuje, že Rómovia túžia po pochopení a úcte, pričom si však s obavou chránia svoje hodnoty. Zároveň však – viem to z vlastnej skúsenosti! – sú náchylní na kompromisy.

Aby som predišla nedorozumeniam, musím zdôrazniť, že táto kniha hovorí

iba o tých skupinách Rómov, ktoré – z dôvodu ich archaického životného štýlu či mimoriadnej uzavretosti, alebo jednoducho kvôli nedostatku zodpovedajúceho kapitálu kultúry a kontaktov, respektíve kvôli zdedeným sociálnym nevýhodám – zostali na periférii spoločnosti. Táto kniha ani jedným slovom nespomína rómsku inteligenciu, ktorá sa včlenila do väčšinovej spoločnosti: lekárov, právnikov, inžinierov, učiteľov, spisovateľov, výtvarníkov, hudobníkov, športovcov, farárov, rádové sestričky atď., nespomína Rómov, ktorí získali maturitu alebo ukončili nejakú strednú odbornú školu, ale ani množstvo jednoduchých Rómov, pracujúcich ako robotníci, s ktorými je spolužitie bezproblémové.

Našťastie, takých je čoraz viac. Platí totiž tvrdenie olaských Rómov „Šel róm, šel drom“ (Sto Rómov, sto ciest).

Na pamäti však musíme mať aj maďarské príslovie, v zmysle ktorého osud každého obchodu závisí od dvoch strán. Ak by sme počas stáročí spolunažívania nepozabudli na toto múdre príslovie, dnes by azda nebolo ani potrebné písať túto knihu. Nastal čas, aby sme prekročili aj svoju malosť a nevedomosť, aby sme sa konečne zbavili vlastných predsudkov. Vyššie spomínané porekadlo olaských Rómov má totiž aj iný variant: „Šel manuš, šel drom“ (Sto ľudí, sto ciest).

Rozprávanie skutočných príbehov, ako aj vykresľovanie zázrakov a kúziel dáva Rómom silnú etickú oporu. V rozprávaniach bohatých na skúsenosti často hľadajú aj odpovede na praktické otázky, ktoré vznikajú v každodennom živote.

Azda aj nám – „sedliakom“ – bude osožné, ak sa oboznámime s niekoľkými epizódami zo života Rómov.

Katalin Varjú

Menšina menšiny

Táto cigánska osada mala starého vajdu... Ten poznal Cigánku Cafrinku... Bol pri tom, keď ju vypočúvali v Szegede. Jeho úlohou bolo žeraviť nástroje na mučenie, lebo sa v tom vyznal najlepšie. Cafrinka priznala všetko, na čo sa jej len páni pýtali. Že bola kapitánkou bosoriek; že sa v zmluve podpísanej krvou zapredala Satanovi; že ju krstil čert, od ktorého dostala meno Ololorum, že lieta na metle a že do Világosváru na hostinu s bosorkami chodievala na sude, že sa v Szegede premenila na koleso a potom sa kotúlala cez ulicu; že predala Turkom dážd, zapríčinila sucho a z vreca dokázala vypustiť vírivý vietor; že čarami pobosorovala kravy, ľudí, inokedy zasa vzkriesila mŕtvych, vdýchla im novú dušu; zo zrkadla čítala budúcnosť; uriekla aj posvätené oblátky...

Mór Jókai: Cigánsky barón (úryvky)

Keď ma oslovili, aby som zredigoval túto knihu a ja som súhlasil, pravdu povediac, nevedel som dobre, na čo som sa podujal. O Rómoch som toho vedel pomerne málo - o čosi viac, než sa právom očakáva od intelektuála vyrastajúceho v dedine, v ktorej žila početná rómska menšina - navyše aj o práci, ktorú som mal urobiť, som mal iba hmlisté predstavy. Text, ktorý nájdete v tejto knihe, mal totiž už pred mojím zrodom rukopis: komárňanská učiteľka Katalin Varjú zhrnula svoje skúsenosti v početných anekdotických príbehoch, pričom išlo o útržkovité zážitky z toho obdobia jej pedagogickej činnosti, keď pôsobila ako učiteľka, ktorú si deti miestnej rómskej komunity vážili.

Môj prístup k rukopisu mohol byť trojaký: 1. zostanem v pozícii redaktora, trošku preštylizujem vety a v texte urobím len niekoľko nevyhnutných dramaturgických zásahov; 2. mierne prekročím redaktorské kompetencie a s cieľom ľahšie text pochopiť, doplním ho po konzultáciách s autorkou; 3. aj ja vystúpim pred verejnosť, využijem svoje spisovateľské skúsenosti a ako spoluautor sa pokúsim zdokonaľiť etudy, ktoré pôsobia fragmentárne, sú naskicované v telegrafickom štýle, no vždy v sebe ukrývajú zárodky plnokrvnej črty či poviedky. Po konzultáciách s autorkou a vydavateľstvom som sa napokon rozhodol pre tretiu možnosť. Príbehy pôvodného rukopisu sa viazali na určité prostredie a na konkrétne rómske spoločenstvá žijúce v tomto prostredí a zväčša to boli pravdivé opisy reálnych udalostí. Aj takto síce odzrkadľovali množstvo všeobecne platných modelov správania Rómov, no lipnutie na reálnych faktoch nie je vždy - a ani nemôže byť - prednosťou, veď v literárnych dielach je niekedy aj z kompozičného hľadiska neodmysliteľná istá typizácia. Zdalo sa mi teda, že najlepšie

urobím, ak upustím od jednoduchých faktov, ktoré ponúka život a namiesto pravdivej reprodukcie udalostí - ktoré sú beztak vždy odrazom subjektívneho hodnotenia - využijem metódy krásnej literatúry. Vytvorím teda situácie, dialógy a prostredníctvom nich postavy - typy s markantným habitom, text doplním o opisy prostredia a o náladové časti, ak budem operovať alúziami a metaforami, pričom text budem, samozrejme, podľa potreby skracovať, dopĺňať a dotvárať... (Z toho, prirodzene, priamo vyplýva, že text nemožno využívať ako etnografický či sociologický prameň.)

Počas práce na rukopise som sa však až do konca snažil nezabudnúť na prvoradý zmysel knihy: že konečný výsledok by mal predstaviť pozitívne modely správania, stratégie na riešenie situácií, pomocou vzorových príbehov plných života tlmiť falošné mýty a zároveň predstaviť samotné príťažlivé rómske spoločenstvo v jeho štruktúrovanosti, pričom kniha by mala byť nielen čitateľná, ale aj zábavná. Jedným slovom: cieľom je populárno-náučné dielo; to znamená, že sa z neho nemôže stať autonómne dielo krásnej literatúry - nemôže však zostať ani suchým opisom; že v nijakom ohľade nemôže Rómov urážať, zároveň však musí byť prirodzene úprimé.

Dbal som aj na to, aby som naratívne časti - keďže musím brať ohľad na čo najširší okruh čitateľov - nezaťažil priveľmi komplikovanými, literárnymi slovnými zvratmi a myšlienkovými pochodmi, ktoré by mohli spôsobovať problémy čitateľom, ktorí nie sú v krásnej literatúre doma. Preto som všetko, čo som vedel, vbuďoval do dialógov. Na druhej strane som sa snažil aj o to, aby text hovoril viacerými registrami, aby v ňom boli aj nuansy, ktoré sú pre jalové uchá zakódované.

Pri prechode džungľou slov som, domnievam sa, z hodnôt rukopisu Katalin Varjú nič nepremenil na drobné, dokonca sa mi do textu podarilo zabudovať aj prvky z jej iných štúdií. Z toho teda vyplýva, že k cieľu som prichádzal po pomerne úzkej cestičke.

(Poznamenávam, že vysvetlenie rómskych slov a viet, ktoré sú v knihe vytlačené kurzívou, nájde čitateľ na konci knihy vo vysvetlivkách. Rómske vsuvky majú totiž za úlohu text emocionálne podfarbiť, z hľadiska zrozumiteľnosti však veľký význam nemajú. Mnohým čitateľom môže osožiť, ak spoznajú niekoľko rómskych slov a fráz.)

Spolužitie rôznych etník vždy nesie so sebou isté riziko. Šance eliminovať priame nebezpečenstvo vzniku konfliktu sa však vytvárajú iba vtedy, ak je kooperácia kultúr, spolupôsobiach v určitom priestore na zodpovedajúcej úrovni, teda ak je z hľadiska jednotlivca možný prechod z jednej kultúry do druhej z oboch strán tak, že po prechode nie je nútený zbúrať za sebou mosty. To je však možné iba vtedy, ak sa dané kultúry dajú jedna do druhej vštepiť, ak ich teoreticky môže hocikto bez popretia ich najpodstatnejších črt prijáť obidve. Teda: ak sú dané podmienky na multikulturalitu.

Multikulturalita nie je síce podmienkou mierového spolunažívania, plní skôr úlohu lakmusového papierika: jej prítomnosť signalizuje, že dve rôzne chápania sveta (spôsob života, náboženská tradícia, mravná tradícia atd.) nestoja meravo proti sebe - teda že sa vo vedomí jednotlivca môžu bez väčších ťažkostí zladiť.

Národné kultúry vytvorené v susedstve, prirodzene, korešpondujú ľahšie, avšak napriek svojej podobnosti – alebo možno práve preto – sú v politickom zmysle veľmi často navzájom rivalmi. Kultúra, ktorá sa v danom prostredí usídlila až po ustrnutí etnickej štruktúry, ktorá nemá vonkajšiu politickú podporu a ku ktorej sa hlási pomerne málopočetná a v diaspórach žijúca menšina, pôsobí trochu exoticky a k rivalizácii s ňou nedochádza, avšak tento upokojujúci fakt – aspoň v prípade Rómov, ktorí do tejto skupiny nesporne patria – žiaľ, výrazne vyvažuje vysoká, takmer už nepreklenuteľná rozdielnosť.

Archaická rómska kultúra má, prirodzene, mnoho znakov, ktoré sú pre národy Karpatskej kotliny neznáme, to však vonkoncom neznamená, že na prastaré tradície sa počas púte z Prednej Indie nenabalili aj početné cudzie prvky, veď Rómovia sa na mnohých miestach zastavili aj na dlhší čas. Vysoký stupeň uzavretosti, ktorý je za posledné desaťročia badateľný u jednotlivých cigánskych kmeňov a vrstiev, ako aj ich neschopnosť asimilovať sa, však často vedie k mylným záverom, že zladiť rómsku kultúru s európskymi kultúrami je problematické z toho dôvodu, lebo zostala až do dnešných dní zachovaná vo svojej prastarej forme a v zásade ostala v siločiarach cudzieho kultúrneho okruhu.

Ak akceptujeme, že mierové spolunažívanie, resp. účinné predchádzanie konfliktom je možné iba prostredníctvom vzájomného poznania, tak už aj kvôli rozšírenosti vyššie spomínaného mylného názoru musíme uznať, že na tomto poli máme aj my, príslušníci väčšinovej kultúry, mnoho podližností.

Venujme sa teda aspoň niekoľkým dôležitejším okamihom rómskych dejín.

Prastaré dejiny národov sa najčastejšie vytvárajú pomocou logického zreťazenia veľmi fragmentárnych poznatkov a nevysokého počtu dokázaných faktov. Niekedy sa však kocky mozaiky v prúde času tak roztrhali, že ani najostrejšia logika nie je schopná vytvoriť z nich súvislý sled udalostí. Keďže údaje nie sú k dispozícii, nastupuje tvorivosť. Žiaľ, spoločným znakom prastarých dejín Rómov je to, že sotva sa medzi výrazne odlišnými scenármi nájde nejaké spojiwo, ktoré by bolo doložené archívnymi nálezmi a výskumom prameňov.

Za pravlasť Rómov niektorí bádatelia označujú dolný tok rieky Ganges (tu mohlo zohrať svoju úlohu pravdepodobne to, že pomenovanie rómskeho národa sa odvodzovalo z praindického slova *domba*, ktoré označovalo veľmi nízku kastu, predtým bývajúcu v džave Bihar; dnes je viacjazyčná kasta *dom*), iní zasa za ich pravlasť považujú severozápadnú indickú dŕžavu Pandžáb (význam slovného spojenia: pandž = päť, ab = rieka; je pozoruhodné, že v mnohých rómskych nárečiach znamená slovo pandž aj dnes „päť“), no existuje aj teória, podľa ktorej Cigáni neprišli do Európy z Indie, ale zo Strednej Ázie, z pravlasti indoger-

mánských národov (podľa predpokladov sa tak stalo v rokoch 200-400 pred n. l., teda v počiatkoch sťahovania národov).

V odbornej literatúre sa stretne v súvislosti s púťou rómskych kmeňov, ako aj s obdobiami ich sťahovania s rozdielnymi teóriami, ktoré si neraz odporujú.

V hrdinskom epose perzského básnika Abulkásima Mansúra Firdausího (934-1021 p. n. l.) Kniha kráľov sa dočítame, že kráľ Bahráh Gór (420-438 p. n. l.) – perzský Don Juan – pozval do svojej krajiny z Indie dvanásťtisíc *luriov*, aby ho a jeho národ zabávali hudbou. Iný dejepisec spomína desaťtisíc *zottov*. Podľa neho dal kráľ prišielcom osivo, čím im pomohol usadiť sa, no tí namiesto toho, aby sa pustili do hospodárenia, získané dary jednoducho spotrebovali. Kráľ sa neuveriteľne nahneval a márnotratníkov dal z krajiny vyhnať. Nájdu sa bádatelia, ktorí za týmito odkazmi tušia rovnakú historickú udalosť a v národoch, ktoré prišli z Indie, vidia predkov dnešných európskych Rómov.

Avšak ani tí vedci, ktorí inak kladú začiatky putovania Rómov – pričom sa odvolávajú na tieto pramene – do 5. storočia, neakceptujú tvrdenia kronikárov bez výhrad. Podľa prívržencov týchto teórií takmer stopäťdesiatročný pobyt Rómov v Perzii ukončili mongolské nájazdy. V Arménsku, ktoré bolo nasledujúcou zastávkou Cigánov, sa po prvýkrát stretli s kresťanstvom. Arméni považovali ich pokrstenie za misijnú úlohu, pričom východné kmene, ktoré boli prístupné novej viere, vítali s radosťou. Podľa predpokladov priaznivému prijatiu možno vďačiť za to, že Rómovia zostali v Arménsku takmer štyristo rokov (na ich dlhý pobyt poukazuje aj veľa prevzatých arménskych slov). Podľa tejto verzie putovali Rómovia smerom na západ až na prelome tisícročí, keď na Arménov začali útočiť Turci.

Podľa inej teórie sa Rómovia zo svojej vlasti, z Indie vydali na cestu medzi rokmi 700-1000, a to pod vplyvom islamskej expanzie. Základom tejto teórie je dielo z 12. storočia, ktoré hovorí o tom, že kalifovia osídľovali do Arménska a Sýrie indické národy.

Existuje však aj teória, podľa ktorej mongolský panovník Timur Lenk (Tamerlán) po svojom vpáde do Indie v roku 1398 odvláčil Cigánov za otrokov do Samarkandu, odtiaľ sa potom neskôr počas mongolského ťaženia proti osmanským Turkom v roku 1402 dostali do Malej Ázie.

Máme však údaje aj o tom, že keď sa Besarábia v prvej tretine 14. storočia zbavila jarma krymských Tatárov, spolu so zajatými Tatármi sa stali otrokmi Románov aj ich rómski otroci. (Je faktom, že v Románskej ríši nazývali Cigánov malými Tatármi a v Rumunsku žili až do polovice 19. storočia ako otroci.)

Ak považujeme za pravdivú aspoň časť týchto prameňov, potom sa putovanie rómskych kmeňov smerom na západ muselo uskutočniť vo viacerých vlnách. Vychádzajúc z tohto predpokladu je teda pravdepodobné, že rôzne veľké skupiny putujúce–smerujúce–utekajúce smerom na západ nemohli byť ani z jazykovoého, ani z kultúrneho hľadiska také jednotné ako dnes pôsobia.

Pravda je však pravdepodobne niekde uprostred – je síce ľahko možné, že národné skupiny s príbuznou kultúrou sa stáročia z rôznych dôvodov vydávali na púť z Indie smerom na západ, pričom nie je vylúčené ani to, že neskôr vrástli do etnika dnes nazývaného rómske, ale – podľa najakceptovanejšej teórie – väčšina predkov dnešných Rómov opustila Indiu pravdepodobne iba o čosi skôr, ako predkovia Maďarov opustili Magnu Hungariu. Je pravda, že ich púť je takmer dvojnásobkom vzdialenosti medzi Kámou a Tisou, dôvod ich pomerne neskorého príchodu však netreba hľadať v tomto fakte. Smerom na západ putovali cez Pandžáb, Perziu a Arménsko a istý čas pobudli na všetkých troch miestach, no ich predkovia už mohli vidieť Botonda, ktorý po víťaznom súboji vyhlbil svojim buzogáňom obrovskú dieru do železného plota Byzancie. Na niekoľko storočí však zostali na balkánskom polostrove a v jeho bezprostrednej blízkosti. Kultúra tohto priestoru (a Byzancie), mohla byť tá, ktorá kmene s totožnými koreňmi, avšak desaťročia vystavené rozdielnym vonkajším vplyvom, opäť schovala pod jeden kultúrny dáždnik.

Toto usadenie však neznamenalo, že by sa menšie skupiny neporozhliadli po okolí. V roku 1322 napríklad spišský sudca menom Kunch hovorí o tom, že v lesoch Máriássyovcov sa usadili Cigáni. Nebola to pravdepodobne ich prvá návšteva v týchto končinách, jedna česká kronika totiž o nich hovorí už v roku 1242.

Impulzom k neskoršiemu putovaniu národov však v skutočnosti bola iba expanzia Osmanskej ríše. Z roku 1396 máme údaje aj o usadení sa rómskej skupiny pozostávajúcej z dvadsiatich piatich rodín na území dnešného Maďarska (vedľa hradieb Pécsu), no hlavná vlna Cigánov k nám prišla až o dve storočia neskôr. Na Peloponéze si vraj ešte aj dnes možno pozrieť pozostatky cigánskych hradov, ktoré zruinovali Turci. Odtiaľ sa Rómovia vydali do Valašska, no keď sa aj ten stal v roku 1415 tureckým vazalským štátom, časť z nich územie opustila a ešte v tom istom roku sa objavili v Uhorskom kráľovstve. Vieme však aj o pohyboch z iných smerov: časť Rómov žijúca v benátskych kolóniách na území dnešného Grécka (mesto Nauplion, ostrov Korfu) sa napríklad na začiatku 15. storočia pobrala smerom do Benátok. Menšia časť maloázijských cigánskych kmeňov sa zasa pridala k Maurom mohamedánskeho vyznania a cez severnú Afriku putovali do Španielska (tomu protirečí skutočnosť, že aj v ich nárečí možno nájsť mnoho slov prevzatých z gréčtiny).

Nie každá rómska skupina však utekala pred islamskou ofenzívou, našlo sa medzi nimi mnoho takých, ktoré prijali mohamedánsku vieru a zostali, respektíve pridali sa k Turkom smerujúcim na sever alebo sa usadili pri ich baštách a pokúšali sa žiť z rozličných služieb (zábavný priemysel, remeslá). Aj Rómovia, ktorí sa nevzdali svojej kresťanskej viery, robili to isté, ale na opačnej strane. Cigánske kmene azda vďaka tomuto správaniu, ktoré môžeme opísať ako pasívnu rezistenciu, prežili dlhé a dramatické putovanie, na druhej strane aj ich ťažkosti prispôbiť sa moderným európskym spoločnostiam vyplývajú z tohto ich správania, ktoré funguje ako sebaobranný reflex.

Takmer všade, kadiaľ Rómovia prešli, niekoľko z nich zostalo, ale veľká väčšina ešte istý čas putovala ďalej. V roku 1417 – práve v období koncilu v Konštantinopolise – sa už objavili v Nemecku, odkiaľ putovali ďalej do Švajčiarska, Francúzska a Talianska. „Knieža“ András z istej cigánskej skupiny, ktorá sa v roku 1422 objavila pred Bolognou, hovoril o tom, že jeho krajinu obsadili Maďari. Preto so svojimi štyritisíc poddanými opustil svoju pradávnu vieru, no neskôr sa predsa len vrátil späť do náručia kresťanstva a na príkaz uhorského kráľa musí sedem rokov putovať, pričom práve teraz smeruje do Ríma, k pápežovi. Keď sa Cigáni objavili v strednej Európe, sami seba označovali za egyptských pútnikov, ktorí musia za trest sedem rokov putovať, lebo neprijali medzi seba Ježiša, unikajúceho pred Herodovým prenasledovaním. Nie je možné, aby vyše tisícštyristo rokov po narodení Krista nebolo sedemročné putovanie podozrivé, no vďaka podobným rozprávkam ich všade spočiatku prijímali srdečne, niekedy ich dokonca bohato obdarovali. Na mnohých miestach dostali aj ochranný list – ako napríklad od kráľa Žigmunda Luxemburského a vojvodu Báthoryho. A to napriek tomu, že blahosklonní panovníci nemali o tom, kto sú v skutočnosti a kam idú, ani potuchy – no v tomto čase už na tom boli zrejme podobne aj samotní Rómovia.

Cigánski vajdovia rozprávku o svojom egyptskom pôvode použili na viacerých miestach a je ľahko možné, že ani veľmi neklamali, veď v Grécku (okolie Méthoné), ako aj v Malej Ázii (okolie Izmedu) bolo územie, ktoré istý čas nazývali Malým Egyptom a faktom je aj to, že v týchto miestach žili početné rómske kolónie. Do dnešného dňa však nie je jasné, či sa na Cigánov nalepilo dávnejšie pomenovanie tohto regiónu, alebo nimi obývané územie bolo pomenované na základe ich mýtu o egyptskom pôvode. V každom prípade ich egyptský pôvod vo viacerých európskych krajinách akceptovali, na čo poukazuje napríklad aj ich pomenovanie v angličtine alebo španielčine (*gypsies, gitanos*). Inde zasa práve vďaka spomínaným kráľovským obranným listom na nich vzťahovali nejaké pomenovanie národa. Vo Francúzsku ich napríklad v tomto období označili ako *Bohémiens* (Česi), na nemeckej dolnej zemi ich zasa nazvali *Ungern*. V maďarčine ich pôvodne označovali aj ako „národ alebo synovia faraóna“, respektíve ich označovali slovom *purde* (nahý), no neskôr sa aj u nás udomácnilo označenie Cigán, ktoré bolo v Európe najpoužívanejšie. Pôvod slova Cigán však nie je dodnes zodpovedajúco vysvetlený. Sami Cigáni sa označovali za *romov, manušov* (*rom* = cigánsky muž, v množnom čísle: *roma* = cigáni; *manuš* = človek) alebo za *kálov* (čierny).

V dávnej minulosti hľadala časť vedcov pravlasť Rómov na základe slova „cigán“, ktoré má však nejasný pôvod. Našli sa takí, ktorí dokazovali, že sú totožní s gréckymi pustovníkmi zvanými athíngano (zrejme je pravda, že časť Rómov bola pravdepodobne členmi gréckej sekty *atcinganos* – v preklade vyvrheli, na základe čoho sa mohli na nich nalepiť aj pomenovania Cigán, Cikán, Cigány, Tsiganes, Zigeuner atď.), objavila sa aj myšlienka, že sú príbuzní

Amoritov, resp. Saracénov, niektorí hľadali ich pôvod v africkej dŕžave Zeugitana, iní ich zasa na základe pomenovania dŕžavy Rome dávali do súvisu s Tatármi a objavila sa aj myšlienka, že Cigáni sú vyhnaní obyvatelia mezopotámskeho mesta Singara, dokonca sa zrodila aj teória, že sú to v skutočnosti nemeckí Židia, ktorí sa z dôvodu prenasledovania Židov v 14. storočí istý čas skrývali.

Aj vo vedeckých kruhoch je však až do konca 18. storočia najrozšírenejšia teória o egyptskom pôvode Rómov. Vtedy však istý Maďar, konkrétne István Vályi, ktorý bol kňazom reformovanej cirkvi v Álmosi v Komárňanskej župe, náhodou našiel kľúč k záhade. Vályi sa ako študent v Leidene zoznámil s tromi indickými mladíkmi, ktorých materinský jazyk sa mimoriadne podobal na jazyk maďarských Cigánov, preto si skusmo od nich poznačil vyše tisíc slov, spolu s ich významami. Keď sa vrátil do vlasti, slová prečítal miestnym Cigánom v Győri, pričom vysvitlo, že Cigáni takmer každé slovo porozumeli.

V strednej Európe boli teda Rómovia spočiatku prijímaní veľmi vrúcne – našla sa aj provincia, kde musel ten, kto udrel Cigána, zaplatiť zlatku! –no táto ústretovosť ani tu netrvala dlho, hoci Uhorsko vždy patrilo v tolerancii k Cigánom medzi popredné krajiny.

Sympatie si veľmi rýchlo získali najmä hudobníci: kráľovná Beatrix mala už v roku 1489 cigánskych muzikantov a aj na zasadnutí parlamentu v roku 1525 v Hatvane hrala pánom do uška oficiálne angažovaná cigánska kapela (pravdou je však aj to, že z roku 1596 máme správu o tom, že beg v Pécsi zajal cigánskych muzikantov, v roku 1599 sa zasa spomínajú cigánski muzikanti, ktorí hrali počas slávnostného príchodu vajdu Michala do Gyulafehérváru). Keď sa o rok neskôr, po nešťastne prehratej bitke pri Moháči krajina rozdelila na tri časti, Rómovia sa zúčastnili aj na ozbrojených bojoch (spomeňme si len na obliehanie v Nagyide, o ktorom básnil aj János Arany, kde hradisko Ferenc Perényiho, ktorý stál na strane Zápoľského, bránilo proti vojskám Ferdinanda I. vyše tisíc Cigánov). Nepostrádateľná bola aj pomoc, ktorú rytierom poskytli Rómovia usídlení v okolí hradov (najmä pyrotechnikov, kováčov, katov a felčiarov, ktorí boli na mnohých miestach oslobodení od platenia dane z hlavy), no Cigáni urobili svojej vlasti veľkú službu najmä svojou vyzvedačskou činnosťou.

Na západe ich však začali podozrievať z toho, že sú špiónmi Turkov a onedlho vydala väčšina krajín prísne proticigánske nariadenia, pričom na hraniciach ich obrázkami znázorňujúcimi očakavateľné tresty vyzývali na odchod z krajiny (pravda, svoju úlohu tu zohral aj parížsky biskup, ktorý v roku 1427 po obvineí z porušenia kresťanskej morálky – nedodržiavanie pôstu, povery, menšie krádeže atď. - vyobcoval Rómov z cirkvi). Postup bol vo všeobecnosti takýto: pri prvom dolapení palicovanie, pri druhom zohyzdenie a označenie žeravým železom, po treťom dolapení nasledoval povraz alebo hranica.

Niet teda divu, že v 16. a 17. storočí sa veľká časť Rómov zo západnej Európy vrátila do Uhorska. Voči Rómom prichádzajúcim zo západu potom aj niekoľko uhorských žúp a miest zaviedlo rôzne obmedzenia, no celoštátne prena-

sledovanie Cigánov bolo v Karpatskej kotline neznáme až do obdobia fašizmu.

Iste, z dôvodu kultúrnych rozdielností, respektíve skôr z nedostatku základných poznatkov aj tu dochádzalo k miestnym konfliktom. Najznámejší prípad sa odohral v Hontianskej župe v roku 1782, keď bolo na základe obvinenia z rituálnej vraždy a ľudozrúctva vyše dvesto Rómov odsúdených na smrť. Kým dorazil cisársky dôstojník, ktorý obvinenie prešetril a zistil, že sa nezakladá na skutočnosti – veď rad za radom sa pekne pomaly objavili aj osoby, ktoré považovali za zavraždené – bolo už štyridsať Rómov popravených. Jedným z dejísk tragického nedorozumenia bola aj obec Kemence (zostávajúce dve boli Bát a Csáb) – čo je pomerne tragikomická náhoda, veď v archaickom cigánskom snári znamená „kemence“ (v slovenčine pec) radosť...

Nadišiel čas, aby sme sa niekoľkými vetami venovali aj rómskym poverám (vychádzam poväčšine z rozsiahlej prílohy Pallas Nagy Lexikon, ktorá sa venuje životnému štýlu, zvykom a poverám Rómov), a to iba z toho dôvodu, aby sme načrtli ich mimoriadnu komplikovanosť, veľké odlišnosti medzi jednotlivými kmeňmi, ako aj to, že v interetnických kontaktoch dávajú priestor pre najrôznejšie nedorozumenia.

Pozrime sa najprv na rómske povery súvisiace so smrťou, ktoré zrejme zohrali svoju úlohu aj v minulosti, keď úbohým hontianskym Rómom v obci Kemence tak statočne podkúrili.

Rómovia, ktorí si ctia tradície, postupujú po smrti jednotlivca vo všeobecnosti nasledujúcim spôsobom. Mŕtvolu umyjú slanou vodou, oblečú ju, keď ju vystrú, blízki i vzdialení príbuzní mŕtvemu prinesú jedlo i pitie. (Čím viac je darov, tým sú voči nebožtíkovi úctivejší.) Potom nasleduje kar, počas ktorého všetko prinesené jedlo i pitie skonzumujú, zatiaľ čo staršie ženy začnú uprostred srdcervúceho bedákania spievať tzv. *rovily*, teda žalospevy. Pod vplyvom alkoholu začnú ženy tancovať, neskôr sa k nim pridávajú aj muži. Tancujú čoraz bujarejšie, tanec stupňujú takmer až do šialenstva dovtedy, kým sa neunavia, kým sa všetci nezvezú na zem. Pri nebožtíkovi bdejú až do pohrebu, teda dva-tri dni, pričom cieľom bdenia je vlastne zabrániť duši, ktorá sa podľa ich viery vznáša nad mŕtvym, vrátiť sa späť do tela. Niekedy hodia na zem aj omrvinky a kvapku pitia, aby duša nebola smädná a hladná, niekde dokonca majú pripravenú aj nádobu s vodou, aby sa mohla umyť. Na mnohých miestach dbajú aj na to, aby mŕtveho nevyniesli cez dvere (pôvodne otvorili jednu stranu šiatra, dnes na tento cieľ slúži pochopiteľne už iba okno), takto totiž blúdiaca duša ťažšie trať späť.

Hrob v minulosti označovali kolom v tvare klinu, ktorý zatĺkli hlboko do zeme pri hlave mŕtveho. Verili, že ak kôl pobúchajú nejakým obľúbeným predmetom nebožtíka, tak sa skontaktujú s dušou, ktorá sa sem-tam vracia do tela. Kôl zrejme slúžil aj inému cieľu. Podľa rómskych predstáv sa duša dostane do krajiny mŕtvych – ktorá je kópiou pozemského sveta, z toho dôvodu dávajú do hrobu

zemské statky: jedlo, pitie, peniaze, šatstvo atď. - iba vtedy, ak sa na kostiach rozloží všetko mäso. Dávnejšie sa Rómovia domnievali, že rozklad urýchlia tým, keď po istom čase vykopú hlavu mŕtveho a pochovajú ju na inom mieste. Je takmer isté, že ku tragickým hontianskym udalostiam na konci 18. storočia došlo po náhodnom spozorovaní (a nepochopení) tohto zvyku.

Na smrť sa viaže v rómskej tradícii mnoho ďalších povier, spomedzi ktorých na ukážku spomeniem úplne bizarný príklad.

Rómske ženy, ktorých manžel je pijan, tajne zotrú jablkom prerezaným napoly z úst mŕtveho penu, a potom toto jablko dajú zjesť svojmu manželovi. Medzi kočovnými Cigánmi bolo zvykom postriekať mŕtveho krvou čierneho kuraťa; zúfale trepotanie sa hydiny po prerezaní krku bolo znamením, že nebožtík nájde v krajine mŕtvych pokoj. Ak kuracia krv na tele nebožtíka uschla, dievčatá ju zoškrabali a zamiešali do nápoja svojmu milencovi, ktorý sa už potom nevyhol sobášu. Zoschnutá krv čierneho kuraťa dokázala pomôcť aj neplodným ženám, ak sa zmiešala so somárím mliekom, ktoré bolo treba vypiť z kôry tekvice. Penu zmiešanú so zoškrabanou krvou zasa používali proti zdureniu štítnej žľazy.

Dôležitosť vzťahu Rómov k smrti a mŕtvemu signalizuje aj to, že členovia rôznych kmeňov dokážu dlhé hodiny s rovnakou intenzitou rozprávať o príhodách zo života mŕtveho. Vonkajší pozorovateľ po čase nadobudne dojem, že spomienky na činy mŕtvych a duší blúdiacich po zemi slúžia na prekonanie atavistického strachu zo smrti. Dôležité je to poznamenať aj z toho dôvodu, že mnohé z prastarých rómskych povier súvisiacich so smrťou sú ešte i dnes mimoriadne živé aj v spoločenstvách, ktoré zachovávajú už iba fragmenty archaických povier vytrhnuté z kontextu.

Vyššie som sa zmienil o praktike, ktorej cieľom je udržať si čarami milého, pre zaujímavosť uvediem ešte niekoľko stopercentných receptov. Napríklad: koreň vstavača vykopaného vo veľkonočnú noc treba usušiť, rozotrieť na prach, zmiešať s vlastnou krvou a pridať do jedla či nápoja; zelenú žabu chytenú v deň svätého Juraja treba v hlinenej nádobe s množstvom dier zakopať do mraveniska, kosti, ktoré mravce očistia, rozdrviť, pridať krv netopiera, sušený puchýrnik lekársky a vymiesiť pagáč, z ktorého by mal vytipovaný mládenec v príhodnej chvíli zjesť niekoľko omrviniek; dosiahnuť cieľ pomôže aj to, ak dievča časť svojho odevu, ktorý je presiaknutý nejakou jej telesnou tekutinou spolu s chĺpkami z ohanbia spáli na prach, s ktorým potom naloží vyššie spomínanými spôsobmi; takáto námaha však nie je vždy potrebná, niekedy bohato postačí aj obyčajné vranie oko alebo noha jazveca zakopaná pod lôžkom vyvoleného.

Na prípravu týchto prostriedkov sa síce môže podujat' hocikto, avšak podľa prastarej cigánskej tradície sú vskutku povolané na prípravu čarovných nápojov čarodejnice (*csováji*), ktoré nájdeme v každom kmeni, a ktoré sa nielen tešia neobyčajnej úcte, ale vo svojich kmeňoch patria aj k osobám s veľkým vplyvom. Na ich slová dajú nielen *sájbidžóvia* (predstavení), ktorí stoja na čele spoločenstiev, ale aj vajda kmeňa. Okrem prípravy čarovných nápojov patrilo do kompe-

tencie čarodejníc liečiť chorých, odvracať najrozličnejšie nešťastia, pripravovať amulety a fетиše, ktoré sú potrebné na uskutočnenie týchto úloh. Činnosť, ako aj zázračný tovar zaručovali týmto ženám nemalé príjmy, veď ich služby nevyužívali len Rómovia, ale často aj ostatní obyvatelia dediny.

Csováji mohli získať nadprirodzené schopnosti dvoma spôsobmi. Prvým je predurčenie (napríklad v poradí siedme dievča matky, ktorá ešte neporodila syna, vidí duchov a zakopané poklady), hoci aj v tomto prípade je potrebných niekoľko fortieľov (napr. dievča kúskom handry trie prsník svojej mŕtvej matky, potom handru deväť dní nosí na svojom nahom tele, následne ju spáli; inak aj popol z handry možno použiť na ľubostné čary). Druhý spôsob ako sa stať csováj, je obcovať s *Nivóšmi* (vodní duchovia) alebo s *Phuvušmi* (podzemní duchovia).

To všetko je však iba jednou stranou mince. V pradávnom svete rómskych povier totiž existujú aj ženy, ktoré sa spriahli s diablom. Tie sú *hojipi*, teda bosorky. Hojipi pôvodne udržiavali kontakty s rôznymi démonmi chorôb, no títo démoni sa u väčšiny kmeňov pod vplyvom kresťanstva transformovali v čertov, ktorých hierarchia je nasledovná: je sedem malých čertov, sedemdesiatsedem veľkých čertov, nad nimi je najväčší čert (*legbareder beng*), ktorý je však vo všetkom povinný poslúchať svoju starú mater (zrejme odtiaľto pramení fakt, že sa v minulosti často spomínala čertova stará mater). Čertovi túto škaredú ženu stvoril samotný boh (*del* alebo *devla*), keď zhnusený napľul na hada. Ostatným čertom dala život už čertova stará mater, ktorá si každých sedemtisíc rokov vytrhla z vlastného stehna kus mäsa.

Jediným spôsobom ako sa stať bosorkou je, že žena obcuje s čertom alebo s démonom choroby. Počas aktu prejde do ženy zlý duch, ktorý však môže opustiť telo svojej gazdinej, na jej pokyn sa prevtelí do nejakého menšieho zvierata a takto môže vniknúť do tela vytipovaného človeka, aby mu spôsobil nejakú chorobu alebo okamžitú smrť. V súvislosti s bosorkami je všeobecne rozšírený názor, že pomocou nite sú schopné vycicať aj krv človeka spiaceho obďaleč, ktorý potom ochorie a namiesto ľudskej reči začne kikirikať, štekať alebo zavýjať ako vlk, v noci zasa v podobe týchto zvierat pácha na pokyn bosorky neplechu. Ak sa niekto v noci stretne so psom, ktorý nezašteká, urobí najlepšie, ak trikrát napľuje na zem, zdvihne ľavú nohu a nepohne sa dotedy, kým pes nezmizne. Jednotlivé kmene mali vo zvyku odrezať takýmto psom chvost, aby sa z nich už nemohli stať ľudia. Bosorka, ktorá sa dopustila chyby, je odsúdená na to, aby istý čas žila v podobe červeného kohúta, preto olašskí Rómovia za nijkých okolností nevojdú do dvora, v ktorom vidia červeného kohúta.

Z priestorových dôvodov nie je možné, aby sme čo i len jednou vetou predstavili každú postavu rómskej mytológie, ktorá je podobne ako starogrécka mytológia viacrozmerná, no považujem za dôležité spomenúť aspoň mená niektorých dôležitejších postáv: *Jandra a Anromori* (princíp dobra a zla), *Šujolak* (obrovská chlpatá bytosť, ktorá disponuje všetkými poznatkami sveta; čerti ju

však premošli a reťazami pripútali ku skale), *Urme* (sudičky; po narodení dieťaťa sa nad ním zjavujú tri: *lače Urme* – dobrá Urme; *šilale Urme* – studená Urme; *mizech Urme* – zlá Urme, ich kráľovnou je *Matuja*); *Kešáji* (lesné víly, spravidla sa tiež zjavujú v trojici, ich kráľovnou je *Ana*); *Locholičóvia* (škaredé bytosti, sú to muži, ktorí sa počas života spriahli s čertmi); *Mulo* (bytosť podobná vampírovi; Mulo pochádza z mŕtvo narodeného dieťaťa); *Mašurdálóvia* (obri), *Cignomanušovia* (trpaslíci), ako aj deväť démonov chorôb, ktorí sa zrodili z obcovania kráľovnej Kešáji. Any s kráľom Locholičov: *Melalo* (špinavý), *Liji* (slizký), *Thulo* (tučný, hrubý), *Tcharidji* (teplý, horúci), *Šalaji* (studený), *Bitoso* (pôstiaca sa), *Lolmišo* (lolo = červený, mišos = myš), *Minčeskere* (ženský ostych), *Poreskero* (s chvostom, ten, čo má chvost), ako aj ich deti (napríklad jedným z detí Bitosa je *Sorkulo*, teda krč lítko).

Žiaľ, nemáme priestor ani na to, aby sme načreli do bohatej studnice motívov cigánskeho veštenia z dlane. Za dôležité však považujem, aby sme spomenuli súdnicstvo olaských Cigánov, o ktorom bude reč aj v nasledujúcich príbehoch. Azda bude najvhodnejšie citovať zo štúdie Kamila Erdösa Cigánsky súdny dvor (Cigány törvénszék, Néprajzi Közlemények, 1959. č. 1-2, s. 203.)

„Cigánsky súdny dvor zasadá iba vo významnejších, závažnejších prípadoch, teda v jednom cigánskom spoločenstve približne 3-4 razy do roka... Vynášanie súdov je vždy verejné, môže prebiehať pod holým nebom (na dvore, na trhu) alebo v uzavretej miestnosti (napr. v dome, krčme). Členovia rady sedia v kruhu na zemi alebo za stolom. (...) Zákony sa „robia“ (rómsky „šúvas krís“ alebo „šinel i krísi“) v tichosti a dôstojne... Najprv žalobca rozprestrie na zemi čiernu šatku (...) a umiestni na ňu svätý obrázok. (Vo všeobecnosti každý rómsky muž nosí so sebou svätý obrázok, ktorý kúpil na púti, napr. v Csatke. Na obrázkoch je zväčša podobizeň Panny Márie.) Potom si klakne pred čiernu šatku, dva prsty ľavej ruky si položí na srdce, dva prsty pravej ruky zasa na obrázok...“ a prisahá. Sú i miesta, kde „ku kraju čiernej šatky položia aj dve horiace sviece“, inde zasa „položia na čiernu šatku vedro vody a železnú reťaz, pričom hovoria: nech moja duša vychladne ako voda v tomto vedre, resp. nech som celý život v takýchto ťažkých reťazoch, ak nehovorím pravdu. – Význam čiernej šatky je nasledovný: Nech ma opantá taký čierny smútok ako táto šatka – ak by som nehovoril pravdu. Vynášanie súdov trvá približne pol dňa... Súdny dvor vynáša jednorazové a neodvolateľné rozhodnutia.“

Z uvedeného azda vyplýva, že rómska mytológia a povery sú komplikované, majú viacero koreňov a sú vybudované na základe mnohých vplyvov – pričom sa zrejme nevyhli ani vnútorným protirečeniam. Navyše sa z kolektívnej pamäti Rómov, ktorí poväčšine žijú v izolovaných rómskych spoločenstvách, plynutím času pravdepodobne vytratil rozličné prvky (vytrácajú sa až do dnešných dní), a na zostávajúce fragmenty sa nanášajú najrôznejšie – rozličnými spôsobmi interpretované - vplyvy. Napriek tomu však povery a mýty až do dnešných dní výrazne vplyvajú na životný štýl a kultúru správania nižších rómskych spoločen-

ských vrstiev a bez ich aspoň minimálneho poznania nie je možné s nimi efektívne komunikovať.

Za dôležité považujem povedať niekoľko slov aj o dvoch najvýznamnejších rómskych skupinách, ktoré žijú v našom blízkom okolí.

Na maďarskom jazykovom území je najpočetnejšia skupina *Rumungrov* (alebo karpatských Cigánov), ktorí – okrem niekoľkých skupín žijúcich v Novohrade – už stratili svoju materinskú reč a rozprávajú niektorým z maďarských nárečí. Väčšie skupiny *Rumungrov*, ktoré si zachovali svoju reč, žijú medzi slovenskými Rómami alebo Servikmi, ktorých nárečie je v blízkom príbuzenstve s ich dialektom. (Odborná literatúra radí do karpatskej skupiny aj takzvaných Sintov, ktorí sa sami často označujú za vendských, respektíve nemeckých Rómov, ktorí žijú v Zadunajsku.)

V Karpatskej kotline sú okrem Rumungrov početní aj Olaskí Rómovia. Tí Olaskí sa na cestu z Moldavska vydali až uprostred 19. storočia a k nám dorazili cez Sedmohradsko (niektoré skupiny až po 1. svetovej vojne). Podľa kmeňovej, respektíve nárečovej príslušnosti rozdeľujeme Olaských Rómov na *lovára* (obchodníci s koňmi), *cerhara* (žijú v šiatroch), *colara* (obchodníci s kobercami), *fodozovo* (kováči), *romano rom* (meditepci), *čurara* (vyrábajú nože a rešetá), *kherara* (živí sa podomovým predajom), *mašara* (rybári), *drizara* (opravujú kotly) atď. Spomedzi nich je najrozšírenejšie nárečie lovarov (lóvé = peniaze) a aj súčasná rómska literatúra sa rodí v tomto jazyku (napríklad preklad Biblie Józsefa Choli Darócziho).

Vráťme sa však ku splietaniu historických nitiek, ktoré sme ukončili v 18. storočí. To bolo totiž obdobie, keď sa začalo najväčšie osídľovanie Rómov u nás.

Bezprostredným dôvodom príchodu Rómov bolo nariadenie Márie Terézie z roku 1761, v zmysle ktorého na územia, ktoré sa v dôsledku tureckej nadvlády vyľudnili, osídlili Cigánov, aby nahradili pracovnú silu, ktorá chýbala v poľnohospodárstve. Osídlencom pripravili všetky podmienky na to, aby sa z nich stali úspešní hospodári, kráľovná dokonca nariadila aj to, aby ich nazývali novými obyvateľmi, novomaďarmi alebo novosedliakmi (v nemčine Neubauer), ale napokon s nimi dopadla ako perzský kráľ s zottami.

V roku 1767 potom nasledovalo prísnejšie nariadenie – a v prípade porušenia zákona umožňovalo udeliť vysoké tresty - aby Rómovia nepoužívali ani svoj kroj, ani vlastný jazyk, aby sa medzi sebou nesobášili, aby boli cigánske deti od dvoch - štyroch rokov odobraté rodičom a odovzdané sedliackym rodinám, aby dostali zodpovedajúcu výchovu. Ani toto nariadenie však neprinieslo očakávaný výsledok, ak zaň nepovažujeme to, že sa na dlhý čas zhoršili vzťahy medzi Rómami a sedliakmi, lebo medzi nimi neustále dochádzalo ku konfliktom kvôli deťom, ktoré buď ukradli naspäť alebo tie sami utiekli k svojim rodičom.

Osvietený Jozef II. potom zmiernil drakonickú prísnosť svojej matky a v nariadení z roku 1782 zdôraznil význam vzdelania, osvojenia si remesiel, povinnej návštevy kostola a uplatnenia hygienických zásad.

Napriek naivite a protirečivosti týchto nariadení môžeme právom tvrdiť, že – aspoň v európskych dejinách – to bol prvý príklad, keď štát Rómov nielenže neprenasledoval, práve naopak, považoval ich za svojich obyvateľov.

Aj počas 19. storočia dochádzalo k ojedinelým pokusom zlepšiť situáciu Rómov, no žiaľ, keďže ani jeden z nich nebol zákonnou normou, nemal – a ani nemohol mať – celoštátny význam a dopad. Cigánska škola, ktorú v roku 1857 založil szatmársky biskup János Hám, zostala čoskoro bez žiakov rovnako ako rómska škola Ferdinanda Farkasa v Nových Zámkoch.

Najrozsiahlejší a najúspešnejší zámer vypracoval a v poslednej štvrtine storočia realizoval arcivojvoda Jozef Habsburg (syn palatína Jozefa). Za priekopnícky ho môžeme označiť aj z toho hľadiska, že svoj osídľovací a vzdelávací zámer založil na výsledkoch vlastných vedeckých výskumov. Po dôkladnom štúdiu jazyka, zvykov a dejín Cigánov vydal viacero štúdií, zostavil cigánsko - maďarský slovník a s názvom Romane Siklaribe Čibákero napísal gramatiku cigánskeho jazyka. Prostredníctvom svojich humánnych činov, ktoré sú dôkazom jeho veľkej lásky k ľuďom a múdreho porozumenia, a ktoré ho stáli celý majetok, sa stal známym aj u Cigánov žijúcich v ďalekých krajinách. Rómovia v ňom videli svojho ochrancu, stal sa ich modlou a považovali ho za svojho kráľa.

Na záver by som rád citoval z jednej jeho štúdie, obsahujúcej početné praktické rady, nad ktorými sa oplatí zamyslieť aj dnes.

„Mal som v Alcsúte osobitnú cigánsku školu, ktorá za krátky čas dosiahla dobré výsledky. Učili sa v nej spolu deti od 6 do 15 rokov. Chápali dobre a drobné odmeny a úľavy vyvolali medzi nimi aj istú súťaživosť. Takýto výsledok by sa sotva dal dosiahnuť, keby sme pätnásťročných cigánske dieťa posadili v dedinskej škole vedľa šesťročného dieťaťa z meštianskej rodiny; odhliadnuc od všetkého ostatného, tento krok by vyvolal ešte väčšiu vzájomnú nevládu – a ranil by samolúbosť Cigánov, ktorá je v nich vo veľkej miere zakorenená aj napriek ich divokosti.“

(Naši nomádi. A mi nomádjaink. In: Élet, 1893, č. 7.)

Je to zvláštna situácia, žiť v menšine a prejavovať sa ako väčšina – lebo k tomu nesporne dochádza na doterajších, ako aj na ďalších stranách - ale ešte zvláštnejšie môže byť akceptujúci úlohu národnostnej menšiny včleniť sa do spoločnosti.

Táto kniha sa zrodila s cieľom pomôcť tomuto včleneniu, hoci je pravda, že oslovuje najmä menšinu, ktorá na juhu Slovenska zohráva úlohu väčšiny – teda Maďarov na Slovensku - no pravdepodobne bude poučná aj pre rómske etnikum,

ktoré žije v dvojnásobnej menšine, teda v maďarskom prostredí. Na jednej strane môže slúžiť na rozšírenie poznatkov o Rómoch a na vysvetlenie mnohých každodenných predsudkov, na druhej strane však môže byť správou o tom, ako vnímajú charakteristické črty rómskeho človeka a rómskych spoločenstiev, ťažkosti nadviazať dialóg, respektíve možné dôvody konfliktov „sedliaci“, ktorí k problematike pristupujú v dobrej vôli a dali si za cieľ prekonať stáročné konflikty.

Dúfame, že to všetko napokon prispeje k prehodnoteniu názoru, ktorý máme o tom druhom, ako aj k prehodnoteniu vlastného obrazu, a to na oboch stranách.

Zoltán Hizsnyai

„V piatok doobeda je otvorené nebo!“

Súčasné príbehy o Rómoch

Moja prvá návšteva u Rómov

Pred rokmi mi zavolať istý známy. Jeho syn by sa totiž rád prisťahoval do nášho mesta a už aj podnikol nejaké kroky. Teraz dostal istú adresu, no nepozná tunajšie pomery, navyše, nemá ani čas pricestovať, skrátka, či by som nebola taká láskavá a nepozrela sa na ponúkaný byt.

Adresu som nepoznala. Začala som sa medzi známymi zaujímať, nikto mi však nevedel poradiť. Už-už som sa domnievala, že došlo k omylu, lebo taká ulica v našom meste ani neexistuje, keď mi napokon poradil kolega. Hovoril zvláštnou intonáciou, medzi rečou sem – tam veľavravne zdvihol obočie, pery raz vykrivil, inokedy zasa spustil, sem - tam sa na nich zjavil sprisahanecký úsmev, oči sa mu občas sarkasticky zaligotali, inokedy zasa prebleskovali ako mravce. Zvláštna mimikri mi bola, pravdu povediac, trochu podivná, no vtedy som jej ešte neprisudovala väčší význam.

Hľadaná ulica bola vo vzdialenej mestskej časti, preto som poprosila istého priateľa, aby ma tam odviezol autom. Okolie v nás vyvolávalo pomerne zmiešané pocity, ale obraz ešte nebol jasný. Ako sme sa blížili k cieľu našej cesty, prostredie bolo čoraz zanedbanejšie: stromy mali polámané konáre, vybité sklá na oknách nahrádzal papier, v uliciach boli prevrátené nádoby na smeti, pod kríkmi a pod oblokmi hrdzavé hrnce, staré handry, hnijúce dosky, prázdne vínové fľaše, rozbité fľaše od piva a pálenky, na rohoch človeka omráčil zápach moča, na chodníkoch zasa blato a výkaly, udupané na nevábnu zapáchajúcu hmotu.

Na udanej adrese sme našli dvojposchodový dom s padajúcou omietkou. Nejako sme sa predrali až ku vchodu a po nerovných betónových schodoch sme sa dostali na prvé poschodie. Vybrala som z tašky kľúč a pokúsila som sa otvoriť dvere. Zámok bol však už pokazený a dvere sa neotvárali.

Zrazu sa mi zdalo, že zvnútra počujem hlasy. Najprv spoza dverí prenikol tichý, sotva počuteľný šramot, potom som začula šepot a čoskoro zaznel aj pokyn: – No, otvor už!

Zaklopala som na susedných dverách s tým, že si vypýtam nejaké nástroje, aby sme vyslobodili tých, čo zostali za zavretými dvermi. Susedka sa na mňa zahľadela s údivom, ale šraubovák mi požičala. Zaujatá udalosťami som si ani neuvedomila, že tá žena bola Rómka.

Dvere sa čoskoro otvorili, vnútri nebol nikto, avšak za nami zrazu stálo päť Rómov.

– Idete sem bývať? – pýtala sa ma hlbokým, prefajčeným hlasom jedna poriadna ženská.

Známy začal intenzívne frflať.

– Vy ste sediaci? – zaujímala sa vyššie položeným hlasom ešte telnatejšia Rómka.

– Nastahujte sa sem! Uvidíte, bude vám tu dobre! – slovo opäť prevzala predchádzajúca žena.

V pozvaní som z akéhosi dôvodu zacítila protirečenie, nuž som sa s nimi pustila do reči.

– Sme sedliaci, však to dobre viete. Prečo by ste chceli, aby sme sem prišli bývať? Prijali by ste nás? Nedošlo k nejakému omylu?! – zazneli moje pochybnosti.

– Fakt by to bolo dobré! Podte na jednu kávu, porozprávame sa, – pozývali nás ďalej.

– Nie, nie my sem chceme prísť... Ďakujeme za pozvanie, ale... – ospravedlňovala som sa a chcela som zísť po schodoch.

Môj známy už medzičasom zišiel na medziposchodie, teraz tam stál a pozeral na špičky svojich topánok, snažil sa tváriť uvoľnene, no bol pripravený brániť sa. Keď pochopil, že tam zostanem, náhle sa rozhodol, vybehol na ulicu, pristúpil k autu a stlačil klaksón. Prečo som sa vlastne dostala do kuchyne susedného bytu, neviem.

– Vy sedliaci, vy nás nenávidíte, pohrdate nami, iste sem neprídete... – skonštatovala hovorkyňa Rómok, kým si zapalovala cigaretu. Potom zhlboka zašľukovala a dodala: – Keby sa sedliaci učili od Rómov, Rómovia by sa nenaučili toľko zlých vecí od sedliakov!

To mi skutočne vyrazilo dych. V pamäti mi z rozprávania v kuchyni, z tohto prvého stretnutia s Rómami, ani viac nezostalo. Táto veta však, ako som sa napokon neskôr presvedčila na vlastných skúsenostiach, ťala do živého. Kávu som vypila, aby som dokázala, že to tak nemusí byť.

Keď som sa o polhodinu známemu za kávičkovanie ospravedlňovala, zastavil pri prvej krčme.

– Poď, sem vojdeme – vyzval ma hlasom, ktorý nezniesol protirečenie.

– Ja, sem? Neblázni...

– Ak si tam pila kávu, teraz sem vojdeš!

Objednal vodku.

– Vypi ju! – rozkázal mi.

– Nechcem.

– Vypiješ ju! – trval na svojom.

– Nehnevaj sa, myslím, že mám pokazený žalúdok...

– Tak si dáš dve, a hotovo! – uzavrel diskusiu.

Podvolila som sa pokušeniu a vodku som ako rituál očistenia vypila.

Ako predtým kávu.

Vodka vo mne uvoľnila napätie, vyvolané čerstvými zážitkami. Tie som si ešte dlho nevedela vysvetliť. Účinok slabej tureckej kávy však bol – ako sa neskôr ukázalo – trvalejší.

Význam zvierat

Raz som musela čosi *vybaviť* v osade, nuž som sadla na bicykel.

Už som bola blízko cieľa. Snažila som sa držať tempo, lebo psy prišli ku mne tak blízko, až som sa bála, že ak do niektorého z nich počas šliapania do pedálov náhodou kopnem, pohryzie ma. Darilo sa mi úspešne kaskadérčiť, keď zrazu začala smerom ku mne lietať nejaká čudná čierna látka. Zrekonštruovala som si trasu letu a pomerne presne som stanovila priestor pohyblivého streleckého stanovišťa, no o tom, čo sú to za lietajúce predmety, ani o tom, kto sa ma takto pokúša privítať, som ešte nemala ani potuchy. Raz som mala podobný zážitok počas veslovania, vtedy však zostal utajený len dôvod útoku, útočníci boli jasní: prenasledovali ma labute, ktoré sa pokúšali zobákmi poklopať po mojej hlave. Zásah ma vtedy obišiel a našťastie, tak to bolo aj teraz.

Kríky boli husté, bomby prichádzali raz z väčšej, inokedy z menšej dialky. Stále som však nevidela nijakého človeka.

Psov sa nebojím, doteraz mi nijaký neublížil, prebehlo mi mysľou. Začala som sa. Rozhodla som sa, že sa neobrátim, nevzdám sa.

– Čo je, odvážiš sa iba hádzať?! Bojíš sa ukázať?! Vidíš, že som sama, musíš ma vidieť! – skríkla som smerom ku kríkom.

– Kam idete?! – spýtal sa ma ktosi spoza kríkov.

– Ak to chceš vedieť, k Lólimu. Poznáš ho?

Len čo zaznelo meno, neznámy zakričal:

– *Me pindzharav!*

Netušila som, pravda, čo hovorí.

Onedlho z buriny vyskočilo „začmudené“ dieťa.

– Podťe za mnou! - povedalo a dalo sa do kroku.

– Ako chceš! – usmiala som sa po rozhodných slovách bosého fagana.

Keď sme prišli k domom, chlapec zakričal pred oknom toho, koho som hľadala. Ten vyšiel, ale očividne sa mi nepotešil.

– Sediaci sem len tak nechodia! Ako ste sa sem dostali? – pýtal sa ma s nedôverou Róm a zatlačil si klobúk do čela.

– Nuž, na bicykli... – odpovedala som po krátkom váhaní, lebo som nevedela, čo má otázkou na mysli.

– So zvieratmi ste sa nestretli? – zatlačil si teraz klobúk na zátylok.

– So psami áno... Videla som aj svine... A myslím, že aj koňa... Ale veľmi som si ich nevsímala.

– Tak dobre! Ako ste hovorili psom?

– Akože čo som im hovorila?

– Rozumejú iba po rómsky! – vyhlásil.

– Nič som im nehovorila – povedala som sarkasticky, hoci inak som skutočne mala vo zvyku prihovárať sa psom.

– Tak potom! Tak ako?! – pýtal sa teraz skôr sám seba, ostro sa mi zahľadel do očí, potom jeho pohľad pomaly zmäkol a miernym pohybom hlavy ma pozval ďalej: – Na, podte dnu!

Ak ma sem zvieratá pustili a neroztrhali ma kvôli mojej „sedliackej vôni“, tak môžem byť len dobrý človek!

Čo povie malý?

Raz sa mi po vyučovacej hodine, keď som si už zbalila knihy, zošity a pobrala sa smerom k dverám, postavili do cesty dve rómske dievčatá.

– Nášho brata doniesli z nemocnice. Mama povedala, že sa môžete naňho prísť pozrieť, – povedala mi staršia sestra.

– Ďakujem pekne za pozvanie, ale bábätko je ešte veľmi malé, prídem radšej niekedy neskôr – odpovedala som, lebo som už natoľko poznala rómske zvyky, aby som vedela, že pri novorodencovi neradi vidia cudzích.

– Ale povedala, aby ste len prišli, aj dom máme ozdobený a určite sa budete tešiť, vy ste taký sedliak. A už patríte k nám, vidíte!

– Čo povedia príbuzní, že iba teraz prišli domov, aj tvoja mamka je unavená a na návštevu príde *gádži*?!
Viac im nebolo treba.

– Počuješ *phal*-ženskú!? – išli sa popukať od smiechu, lebo som polovica z *romni*.

– Môžem povedať, že prídeš? – opýtala sa ma jedna z nich, keď sa už dosmiali.

– Dobre teda, povedzte doma, že prídem, – rozhodla som sa a na druhý deň som sa pobrala do osady.

Prijatie bolo milé, izba bola skutočne pekne vyzdobená. Na keramickom reliéfe Panny Márie, na svätom obrázku domáceho oltára, ako aj medzi gypsovými anjeličkami, umiestnenými po oboch stranách svätého obrázku, boli vence zo živých a umelých kvetov. Na lustrí visel pod kvetinovými ozdobami plyšový medvedík, vedľa neho zasa handrová bábika a na jej zástere stálo „Máme ťa radi“. Prvý darček bol – ako je to zvykom – položený na kraji postielky, pri nohách bábätko. Namiesto plachty pod neho rozprestrelí veľkú červenú šatku s ružičkami, pretkanú zlatými niťami.

Počas rozhovoru som sa dozvedela mnoho zaujímavých vecí o tom, čo treba urobiť po príchode novorodenca domov, najmä o tom, ako odohnať z domu zlo. Napríklad pod alebo nad posteľ novorodenca kladú svätý obrázok, keďže nepokrstené bábätko ešte nechránia anjeli strážni. Ak je však v jeho blízkosti svätý obrázok, anjeli ho ochraňujú a spolu s ním, síce nechtiac, chránia aj novorodeniatko. Pre istotu do postielky vkladajú aj zrkadlo, to pre prípad, že by k bábätku predsa len zavítal nejaký drzý démon, ten by sa však pri pohľade do zrkadla zľakol vlastného obrazu a razom by ubzikol. Úlohou noža – alebo novšie hrebena – ktorý kladú vedľa zrkadla, je dopichať zlovestných démonov. Keby to všetko nestačilo, dieťa chráni aj červená stužka, ktorú má priviazanú na zápästie, prípadne môže byť – spolu so zlatými šperkami – prišitá aj na čiapočku. Tie ochraňujú najmä pred negatívnymi vplyvmi zlodečenia – v mnohých prípadoch sa viažu na sebačičovanie, zariekanie – ktoré je veľmi časté aj pri takých udalos-

tiach ako je pôrod, krstiny, svadba alebo pohreb. Rómovia sa domnievajú, že dieťa je ešte všetkému otvorené a je natoľko citlivé, že je potrebné ho nejakou formou ochrániť aj pred nepriaznivými vplyvmi, ktoré nemusia byť výlučne určité pre neho.

– Keď sa mi narodilo prvé decko, – pustila sa so širokou gestikuláciou do spomínania jedna z príbuzných, – vzali ma domov a prišlo k nám veľa hostí. Pozreli sa aj na malého a ten hneď začal *roveľovať*, ale tak strašne, že plakal aj vtedy, keď už odišli. *Mámi* mi hneď povedala, že ho uriekli, preto ho treba olízať. Aj som mu olízala čelo a tvár. Z jedného oka mu ešte tiekli slané slzy, ale z druhého už nie. Veru, na decko sa poriadne zadívali. Kto vie, čo by sa stalo, keby som ho neolízala?!

– Tak je, treba si dávať veľký pozor! – súhlasila staršia suseda. – Aj moje keď prišli pozrieť príbuzní, veru, každý sa poriadne zadíval do jeho tváre, chválili ho, ktovie, či mi ho nezávideli. Aj som povedala, keď už odchádzali, aby sa ho nejaká kliatba nechytala!

– My sme bývali medzi sedliakmi, bol tam taký bezdetný pár, ktorý sem-tam vzal decko na prechádzku, – zapojila sa do debaty tridsiatnička, ktorá mala sedem synov. – No raz sa decko, aj potom, čo ho doniesli domov, tak prehadzovalo v kočíku, že sme nevedeli, čo s ním máme urobiť. Bola som ešte veľmi mladá, zavolala som teda susedku, aby s ním niečo urobila. Povedala mi, aby som doniesla pohár vody, potom z kachlí vybrala tri uhlíky. Niečo si mrmlala, neviem čo, potom uhlíky vložila do pohára s vodou. Jeden hneď aj klesol. Hneď vedela, že sedliaci na môjho synka vyvalili oči! Potom s tou ohňovou vodou zmyla jeho tvár, potom mrmlala, stále čosi mrmlala. Nakoniec si zdvihla sukňu a jej vnútornou stranou vytrela decku tvár dosucha. Decko sa hneď upokojilo a zaspalo.

S veľkým záujmom som počúvala zvláštne príbehy o urieknutí očami a bola by som ich počúvala aj ďalej, len som si už nedokázala predstaviť, že mi malého dajú na ruky. Ale dali mi ho! Milo sa mi na rukách mrvil, hniezdil. Červená mašľa a zlatý šperk, čo mal na čiapke, sa prepletali zo strany na stranu a akoby ma malý držal rukou za prst. Nemal ani najmenšiu chuť plakať.

Zrazu som však pocítila, že ma napäto sledujú. Iba vtedy som si uvedomila, že som svedkom niečoho, čo sa v rómskych príbytkoch stáva veľmi-veľmi zriedkavo. V izbe bolo ticho. Nezabzučala ani mucha. Už som aspoň pol minúty stála bez slova, v centre pozornosti, na rukách s novorodeniatkom, keď domáca pani konečne prehovorila:

– Nehnevaj sa, nehovorili by sme, len sme chceli vedieť, čo povie malý? Keby ťa neznášal, tak by plakal! Ale neplače. Teba *kamel*.

Táto opatrná dôvera mi dobre padla. Ako aj neopatrná láska.

Jablko

Bolo teplé letné ráno, do prázdnin zostávalo iba niekoľko dní. Už sa riadne nevyučovalo, no v takomto zázračnom počasí by som deti beztak nedokázala udržať vo vnútri, nuž som s nimi vyšla von pohrať sa. Zatvorila som aj vchodové dvere, aby mi nebehali hore-dole.

Okolo obeda som spozorovala, že jeden unavený, teplom zmorený Róm, ktorého z videnia dobre poznám, sa snaží prejsť cez bráničku s dvojkolesovým vozíkom.

– Vidím, že ste vonku, beriem železo do zberu, – zakričal smerom k nám, keď sa mu podarilo prejsť cez prekážku. – Veľmi som sa unavil, – povedal a utierajúc si čelo sadol si na schody.

Loptu, ktorú som mala práve v ruke, som hodila deťom a pobrala som sa k nemu.

– Dali by ste mi pohár vody? – spýtal sa mierne, keď sa už vydýchal a ja som podišla bližšie.

– Prečo by som nedala?! – odpovedala som mu s úsmevom a už som aj otvárala dvere. O chvíľu som sa na schodoch zjavila s pohárom vody. – Nech sa páči! – podávala som mu ho.

– Počuj, ty teda nie si lakomá... – povedal s uznaním a vodu vypil na jeden dúšok.

– Prečo si myslíš, že nie som lakomá?... – spýtala som sa prekvapená, keď išlo len o obyčajnú pitnú vodu. – Azda nemyslíš na vodu!? Veď je to prirodzené...

– No, pozri sa, to vôbec nie je prirodzené. Pracoval som pre jedného sedliaka, vynášal som mu hnoj. *Gádži* mi nedala napiť, a *gádžo* zasa do takej *muaňagoš gláže*, no ako sa to hovorí?...

– Umelohmotná fľaša.

– A ty mi donesieš sklený pohár! Vidíš, aj som ti ho zamazal svojimi špinavými rukami. Ak ma vpustíš, dal by som si ešte a potom ti pohár umyjem.

Vpustila som ho, napil sa, potom si mydlom, čo bolo na umývadle, najprv umyl ruky a následne aj pohár.

– Len mi nepovedz, že som hlúpy, neviem, ako to robíte!

– Čo by som povedala! Tvrdím však, že aj žene by slúžilo ku cti, ak by pohár tak pekne vyumývala ako ty.

Poďakoval sa za vodu, zatlačil si do čela klobúk, nadvihol starý vozík a s obrovským nákladom starého železa odišiel.

Prázdniny sa už chýlili ku koncu a na „pitie vody“ som už dávno zabudla. Práve som upratovala. Opäť boli veľké horúčavy, otvorila som teda dvere, aby vzduch mohol prechádzať izbami. Práve som bola na druhom konci bytu, keď som od vchodových dverí začula klopanie.

– Haló, je niekto doma?! Nieže poviete, že som len tak vošiel! Hé! – kričal z prahu môj „smädný“ človek.

Keď som ho zazrela, ešte stále postával vo dverách. Pravou rukou si rýchlo nadvihol klobúk, ale ľavú mal za chrbtom. Prehovoril vzrušeným, veľavravným hlasom:

– Doniesol som niečo.

– Mne? – trochu hlúpo som sa spýtala, lebo som bola zaskočená. Nedivila som sa náhodou, podľa mojich informácií Rómovia nemajú vo zvyku dávať dary, ani zdravieť sa. Aspoň tak to bolo pôvodne.

– Ja som také ešte nevidel... Ale nikomu inému by som to nedal! – kýval hlavou Róm a slastne sa usmieval.

Ešte hodnú chvíľu takto stál, raz mľaskal jazykom a raz krútil hlavou. Keď sa mu zdalo, že prestávka na vyvolanie dojmu je už dosť dlhá, vrúcne mi podal nádherné červené jablko veľké ako menší melón.

– Ani ja som také ešte nevidela, je fantastické! – povedala som s úprimným uznaním. – Kde ste sa k nemu dostali?

– Nikde! – pokrútil hlavou. – Už dávno som si ho vyhlíadol... Čakal som len na to, aby bolo dobré. A teraz som poň vyliezol. Skoro ma vzal *beng*, ale povedal som si, aj tak ho dostanem! Tu je...

– Ešte šťastie, že si nespadol! Počuj, takýto darček som ešte nikdy nedostala.

– Boh mi ho stvoril za tvoju dobrotu... – povedal preduchovneným hlasom. – Vieš, voda! – nadvihol obočie. A potom dlho váhajúc ako človek, ktorý odoláva veľkému pokušeniu, no sám seba považuje za nehodného svoju túžbu naplniť, preto sa čo najvhodnejším spôsobom snaží predostrieť svoju hlboko nevhodnú túžbu, lamentujúc dodal: — Mám len jednu prosbu..

– Akú? – spýtala som sa milým hlasom.

– Aby som mohol z neho kúsok ochutnať... – mrmlal si sotva počuteľne, lebo hlavu mal sklonenú.

– Rozdelíme si ho – navrhla som mu hneď.

– To teda nie! – povedal bez rozmyšľania. – Iba kúsok...

– Veľmi pekne ďakujem za jablko, – pokúšala som sa, povzbudená gestom Róma, ktoré kládlo nové tradície, dôsledne držať „sedliackej etikety“.

– Ty mi len neďakuj! – zvýšil náhle hlas.

– Prečo by som neďakovala, keď si sa mi aj ty takto pekne poďakoval za vodu! Ďakujem a punktum! – vravela som aj ja zvýšeným hlasom, pričom som z jablka odkrojila pekný veľký mesiačik.

– Tak teda: srdečne! Alebo ako to hovoríte... – upokojil sa a s mesiačikom jablka na dlani opatrne vycúval z vchodových dverí.

Meno pre žriebä

Keď som v jedno ráno vstúpila do triedy, hneď som si všimla, že miesta Purumových detí sú zasa prázdne. Už tri dni som ich nevidela, ani mi nič neodkázali. Mala by som ich navštíviť, prebleslo mi hlavou.

– Neviete náhodou, čo je s nimi? – položila som otázku triede.

– Bolo ich treba len spomenúť, už idú, pozri! – povedalo jedno z detí a ukázalo na cestu.

Vyzrela som z okna a skutočne som videla prichádzať skupinu ľudí, ale zdalo sa mi, že je ich akosi veľa. Keď prišli bližšie, zistila som, že sa k nám pobrala celá familia.

– Bozkávam, zle je! – povedala hlava rodiny, keď prišli pod okná.

– Zle je? Čo sa stalo? – spýtala som sa tušiac čosi zlé, lebo som si náhle nebola istá, či je s nimi každé školopovinné dieťa. Nešťastie prorokoval nielen mužov basový hlas, ale aj tento hromadný príchod. Vylakala som sa, že sa čosi zlé prihodilo jednému z mojich žiakov. – Podďte do kancelárie, – riekla som cez okno, a keď som deťom nakázala, čo majú robiť, pobrala som sa do nej aj ja.

Keď už všetci vstúpili do miestnosti, hlava rodiny si pomaly sňala klobúk a ak je to vôbec možné, ešte smutnejším hlasom preniesla:

– Predstavte si! *Cukru* nevie porodiť...

Toto vyhlásenie ma prekvapilo, zároveň sa mi však, nebudem popierať, uľavilo, lebo po dramatickej predohre som očakávala omnoho horšiu správu. Doteraz sa teda nestalo nič neodvratné, pomyslela som si, ak včas vykonáme potrebné kroky, dúfajme, že sa ani nestane.

– Upokojte sa, nič zlé sa nestane! – povedala som, položiac ruku na plecía rozčíteneho Puruma. Obrátila som sa k nežnejším členkám rodiny, aby som sa pokúsila zmierniť ťaživú situáciu: – Ach, nejako mi nenapadá, ktorá žena to je !?

– Jaj, kdeže žena! To kobyľa! Vari neviete?! – vybafoľ Purum a opäť sa na jeho tvári zračilo sklúčenie.

– Pravda, už si spomínam! – odpovedala som, ťažko skrývajúc svoje pobavenie. – Mám zavolať zverolekára?

— Nie, teraz ju vzali prebehnúť sa, viete! Tak možno ľahšie porodí..

— Čo máme teda robiť? – spýtala som sa bezradne.

— No, my sme sa už dohodli, – opäť ožil *Purum*. – Ak sa narodí dievča, tak sa bude volať po vás. Preto sme vám to chceli povedať, lebo vy potom hodíte o stenu šampanské. A ešte by bolo dobré, keby ste sa s ním odfotili, keď sa už bude volať po vás.

— Aha, už rozumiem... – usmiala som sa a naozaj mi dochádzalo. – Teda mám zobrať fotoaparát... šampanské... Alebo to nemusím vziať ja?

— Tak sedí vec?! – znela otázka, ktorá bola skôr konštatovaním, a akoby mimochodom ešte dodal: – Šampanské by ste mohli priniesť.

— Kedy mám prísť??

— Keď sa narodí. Vtedy treba. Ešte vám povieme..

— Dúfajme, že sa *Cukru* pozbiera a bez problémov sa ožrebí, – povedala som. – V každom prípade ďakujem za vyznamenanie! Žriebä po mne ešte nepomenovali. A náhle som ešte dodala: – Sľubujem, že ak to bude kobyľa, tak si jej fotografiu zavesím nad posteľ.

— To myslíte vážne? – spýtal sa dojatý *Purum*.

— Vážne. Čestné slovo!!

Krstnou matkou som sa napokon nestala. Matka žriebä udupala. Správu som dostala, ale na pohreb som ísť nemusela. Bolo to tak lepšie, aspoň som nevidela, kto mal nosiť moje meno.

Čo za tieto reči dostávajúte?

Jeden z mojich žiakov často chýbal na vyučovaní. Keďže išlo o vyslovene nadaného žiaka, rozhodla som sa, že sa pokúsim porozprávať sa s jeho rodičmi a pokojne vec vyriešiť. Vedela som, že po úradnom zásahu je už zväčša nemožné vytvoriť s rodinou dobré vzťahy a často aj dieťa má pocit, že je prinútené k niečomu, čo nechce, pričom sa môže stať, že sa zatne. Teda istý čas síce chodí do školy, ale urobí všetko preto, aby sa naňho ani náhodou nič nenalepilo, navyše svojím deštruktívnym správaním – neraz aj agresivitou – môže demoralizovať aj svojich spolužiakov.

Keď som už vykreslila, prečo je potrebné chodiť do školy, ako aj praktický úžitok z potrebného vzdelania – pričom som, samozrejme, nezabudla vyzdvihnúť mimoriadne schopnosti ich syna, ktoré mu ponúkajú mnoho možností na seba-realizáciu – ako aj dôsledky, ktoré podľa očakávania vyplynú z ďalšieho záškolského života, domáca pani šikovne zvrtila reč na sociálne otázky.

– Vrela som mužovi, že dnes je všetko také drahé. Prečo nám to nezaplatí sociálka?! Tak to treba robiť, že ich treba stále otravovať. Čo si s nami počnete? Veď nech platí ten, čo na to má! Lebo je to tak, že nevedia urobiť to, aby v jednom byte bola a v druhom nebola teplá voda, – prednášala matka.

– Tak to robia aj iní? – spýtala som sa, aby reč nestála, ale už som vedela, že skôr či neskôr vyrukuje s nejakou prosbou.

– A ako inak! – roztvorila ruky nahnevaná a nechala sa futovať: – A teraz už zrazu nie je teplá voda. Ale teraz už nikto nemá... – Ako to už v dobre známej dramaturgii má byť, nasledovala veta, ktorá objasnila vynachádzavosť chudobného človeka: – No, zato aj to sme nejak vyriešili. Chlapi vymysleli, že treba kohútik zohriať tak, ako sa opaluje sviňa... Viete čo? Zahreje sa! Treba sa s ním iba chvíľu hrať... – hovorila s potuteľným úsmevom, a potom konečne vyšlo šidlo z vreca: – Povedala som mužovi, že to dám napísať tebe! Vieš, aby nám sociálka platila!

– Ale teraz ste povedali, že sa byty nedajú oddeliť. Každý musí platiť, – vyjadrila som svoje pochybnosti.

– Tak ti to každý dá napísať... – pokrčila plecom, vonkoncom si z toho nerobila ťažkú hlavu. Ja som jej však ponúkla ďalšie riešenia.

– Vodu si viete ohriať aj v práčke... Alebo na plyne...

– Čo si sa! – skríkla. – Zvýšili cenu elektriny, aj plynu!

– A kotel, v ktorom varíte vonku? V ňom by sa tiež dalo ohriať veľa vody. Drevo nie je problém, deti ho donesú, – pokúšala som sa ďalej.

– Iste! Ty máš ale rozum! – vyšiel zo zadnej izby aj manžel, v ruke s fľašou piva. – Neviete to zariadiť! Nechcete to zariadiť!

– Dobrý deň! – pozdravila som sa mužovi, ktorý prišiel ako veľká voda, každému totiž pripomeniem, ak sa zabudol pozdraviť. – Inak, nie je to moja vec vybavovať vaše záležitosti. Čo som ja váš vajda?!

– Čo je, už nechránite deti!?! – kontrovala žena.

– Vidíte, práve preto som tu! Treba sa učiť... Škola je zadarmo. Ak sa vyučíte, môžete dostať aj robotu, zabezpečiť život rodiny... Skôr či neskôr bude aj teplá voda. A netreba čakať na podporu!...

– Iste, lebo nám ju vzali! – poznamenala žena srdnato.

– Na všetko je menej peňazí, lebo je stále viac nezamestnaných. Z čoho vám majú platiť, ak nemajú od koho zobrať?!

– No stačilo! – vyštekol na mňa muž. – Čo je to, že nie je! Čo dostanete za to, že buzerujete Rómov?! Predtým sme školu vychodili ako štrnásťroční, teraz hovoria o šesťnástich. Načo je to dobré?! Ja som veru pracoval, ale nedostal som viac, než keď nepracujem! Škoda bolo vstať! Ešte aj revali, keď im to neštimovalo! Nie som blázon! Decko nebude pracovať!

– Nie je to také jednoduché... – krútila som hlavou. – Ak sa chlapec dobre vyučí, bude pekne zarábať. Ak je šikovný, môže z neho byť aj podnikateľ... Ak vy čakáte iba na podporu, tak si čakajte, ale aspoň svojim deťom dajte šancu!

– No stačilo! – vyskočil muž a tresol na stôl pivovou fľašou. – Prestaňte! Dobré vám platia, že si z nás robíte úžitok! Ešte aj za naše slová dostanete peniaze!

– Nedostávam za vás ani halier, ale ani za svoju poctivú prácu nedostávam oveľa viac než tí, ktorí stále iba niečo chcú a čakajú na podporu...

– Bol by som blázon, keby som tomu veril! Povedzte, čo za tieto reči dostávajúte?! Budte už ticho!

– Povedala som, čo som mala na srdci. Chcela som vám pomôcť... – uzavrela som diskusiu a pobrala som sa k východu.

– Pomôžte nám, zariadte, aby sme dostali viac!... Uvidíme, či nám pomôžete?!... Uvidíme!... – kričala za mnou žena aj vtedy, keď som už schádzala dolu schodmi.

Viem, takýto rozhovor nie je práve povznášajúci.

Viem aj to, že nie je v ňom – žiaľ – nič zvláštne, nič ojedinelé. Práve preto som ho považovala za potrebné rekonštruovať. Lebo je typický. Odzrkadľuje totiž argumenty spohodlnených Rómov, ktorí túžia mať viac, ale nie sú schopní nič pre svoj lepší osud urobiť. Pre toho, kto sa s týmto nepríjemným typom stretne – pričom tých, čo sú v kontakte s Rómami, odtrhnutými od pút vnútorných zákonov svojich archaických spoločenstiev, od tradičných životných modelov, jedným slovom od svojich kultúrnych koreňov, to nemôže obísť – je lepšie, ak vie, čo môže približne očakávať.

Divé klinčky

Do školy chodili rôzne deti. Mali rozdielne povahy, iné rodinné zázemie a takmer každé malo iné záujmy. Bolo mimoriadne ťažké nájsť s nimi spoločnú reč a takú užitočnú, aj pedagogicky opodstatnenú činnosť, ktorá by všetky zaujala.

Už som pochopila, že či je leto a či zima, podstatné je, aby boli čo najviac vonku. Preto sme takmer každú hodinu okrem čítania a písania mali vonku, či už išlo o spev, kreslenie, telocvik či prírodopis. To sa mi síce osvedčilo, aj tak som však mala pocit, že by potrebovali nejakú činnosť, ktorá by z nich sformovala kolektív. Dlhú som nad týmto problémom uvažovala, až mi v hlave skrsol nápad.

Na zatravnenej časti školského dvora sme s mojimi prváčikmi založili „školskú záhradu“. V tom čase to u nás nebola nijaká obvyklá vec, najmä nie u takých maličkých žiakov. Divili sa aj starší žiaci, veď v prvom ročníku nie je pracovná výchova súčasťou osnov. Ani ja som spočiatku nebola presvedčená o správnosti svojho úsilia, ale povedala som si, prečo to neskúsiť, napokon odvážnym šťastie praje!

Záhradníčenie sa, našťastie, stretlo s veľkým úspechom. Drobizg horel chuťou robiť, aj roboty bolo dosť, takmer každý deň sa nejaká práca našla. Deti sa medzitým naučili používať a vážiť si nástroje, spoznali semená, ako treba sadiť, polievať či plieť buriny, pri spoznávaní kvetov spoznali farby, pričom sme si hrou formou precvičovali aj matematiku. Poznatky, ktoré treba vedieť o dňoch, mesiacoch, ročných obdobiach si deti osvojili počas plánovania záhradných prác, takže o krátky čas už dopredu vedeli, v ktorých dňoch chodí smetiarske auto, lebo vtedy je dobré, ak sa predtým burina pohrabe, a keď sme práve pracovali v záhrade, od pošťára sme preberali aj školskú poštu...

To, čo sme vytvorili spoločne, si veru každý veľmi vážil. Deti boli hrdé, ak v triede boli vo váze kvety, ktoré si dopestovali sami.

Fialky už odkvitli, no nezábudky sem-tam ešte modreli a na chladnejších miestach sa našlo aj zopár tulipánov. Čakali sme, aby vykvitli divé klinčky. Už sa rozvíjali prvé púčiky, keď došlo k tragédii. V jedno ráno som práve otvárala okná v triede, aby som ako vždy vyvetrala, keď som spozornela na veľký krik. Moji prváčikovia bežali po mňa.

– Už si to videla? Nieкто podupal našu záhradu a vytrhal aj s korenkami divé klinčky! – vyhrklo jedno z detí. – Niektorým zasa odtrhol hlavičky! – kontrovalo druhé.

Nechcela som veriť svojim ušiam. To mohol spraviť nieкто, kto nevedel, koľko s nimi bolo práce, kto nevidel tieto deti pracovať.

– Pani učiteľka, poď rýchlo, pozri sa!

Od materskej škôlky k nám práve prichádzala Rómka, v rukách niesla naše kvety vytrhnuté aj s koreňmi.

– Dobré ráno! Odkiaľ máte tie kvety? – privítala som ju zhurta.

– Z trhu! – odvrkla mi krátko a už aj chcela ísť ďalej.

– Predávajú ich aj s koreňmi? – pýtala som sa začudovane a ukázala som na kyticu. – Pozrite, ešte je na nich aj zem. Podťe, ukážem vám, odkiaľ sú!

Nevedela nás obísť, zo spoločného dvora, ktorý sme mali so škôlkou, musela prejsť povedľa našej záhrady.

– Vidíte, odtiaľto chýbajú! A tu ste ich aj porozsýpali.

Do našej záhrady sa z ulice vojsť nedalo. Za plotom boli husté kríky až do výšky pliec, na pravej a ľavej strane záhrady zasa rástli tuje, spredu zasa vždyzelené kríky. Do záhrady sa vchádzalo na jedinom mieste, a to na mieste vyschnutého kríka.

– My vchádzame do záhrady tu, vy ste to však nevedeli a prepchali ste sa sem medzi kríky. Pozrite len!

– Iste, vy! – vyhrkla žena, ale nevedela ako sa z tejto šlamastiky dostať. – Pekne učíte deti, pred nimi sa so mnou hádate! Čo ma tu obviňujete...?

– Pani učiteľka, kým zobrala svoje decko do škôlky, kvety položila na pivničné okno, – kričala jedna z prváčok, ktorá utekala smerom k nám. – Podť sa pozrieť, sú tam listy a červený karafiát...

– Nechajme to deti tak, zasadíme si iné, – pokúšala som sa ich upokojiť a obrátila som sa na zlodejku kvetov: – Svojím činom ste ublížili deťom!

Žena sa ponáhľala preč a ja som sa s deťmi pobrala dovnútra.

Sotva sme vošli do triedy, do miestnosti hrmotne vtrhli starší žiaci.

– Vzali sme jej kvety, nech sa im neteší! To je naša záhrada a títo v nej pracovali! – povedal najstarší chlapec a kvetiny položil na katedru.

Deti sa teda naučili, čo je to súkromné vlastníctvo, ako aj to, že prácu druhých si treba vážiť.

Máš prievan v ústach!

Celé týždne ma už bolel zub. Zubár ho chcel zachrániť a deti vedeli, že ma už dlho trápi.

– Chod' k lekárovi, aby ti pomohol! – navrhol mi jeden.

– Aj moja mama sa bojí. Aj ty preto nejdeš k lekárovi? – pýtal sa druhý.

– Už som bola, zubár mi ho vyvrátil, a potom zaplomboval. Viete, to je prvý zub a iste by mi chýbal, ale napriek tomu, že sa lekár oň stará, ma veľmi bolí, takže možno ho naozaj bude musieť vytrhnúť.

Tak sa aj stalo. Kým som rozprávala, deti si nevšimli, že mi už chýba. Už ma nebolel, takže som aj zabudla na medzeru, ktorá po ňom zostala. Nasledovala hodina spevu. Ešte som si ani neotvorila ústa, keď dieťa „ženy s divými klinčekmi“ zakričalo:

– Čo je, máš prievan v ústach?!

– Zdá sa mi, že aj ty, hoci ty si ešte ani u zubára nebol, – pokarhala som ho.

– Spievame!

Keďže som mala obavy z ďalších poznámok, vždy som sa obrátila tak, aby mi pri speve nevideli do tváre, pričom pieseň som iba začínala, ďalej som ich nechala spievať samé. To sa mi osvedčilo, v ten deň k ďalším inzultáciám nedošlo.

V ten deň učil na poslednej hodine v mojej triede iný učiteľ a ja som učila v druhej triede. Tak to bolo v rozvrhu. S deťmi som sa ako vždy rozlúčila a svoje miesto som odovzdala kolegovi.

Na druhý deň ma deti vítali s tým, že len čo som odišla, traja vyskočili z okna a utiekli zo školy.

Zrazu však zvoní telefón. Bol to riaditeľ, už sa dozvedel o troch žiakoch, ktorí zdrhli z vyučovania. Žiadal ma, aby som ich potrestala...

– Deti, chcela by som vedieť... – chcela som začať svoj príhovor, no dieťa „ženy s divými klinčekmi“, ktoré bolo medzi zaškolákmi, teda malo záujem aj na oddialení sankcií, zakričalo:

– Otvor ústa!

– Teraz sa pýtam ja, ty mi odpovieš až na otázku! – zahriakla som ho, potom som dodala: – Ústa som si otvorila aj teraz, veď sa s tebou rozprávam.

Dieťa sa však nevzdalo, bolo stále agresívnejšie a hlučnejšie.

– Otvor ústa! – zrevalo znova.

– Čo máš s mojimi ústami? – zakričala som už podráždená, no hneď som si uvedomila, že nič nedosiahnem, ak sa nechám vyprovokovať a vojdem do ponúkanej slepej uličky.

Usmiala som sa a trocha som prekvapila aj samu seba:

– Ááá... – otvorila som ústa. – Vyhovuje?

– Ani si nebola u zubára, len si odišla!...

– Každý deň nechodím k zubárovi. Hádám nechceš, aby mi vytrhali všetky zuby?! – odpovedala som s úsmevom.

– Aj my sme boli u lekára! – pokračoval, akoby ani nepočul, čo hovorím, no dôraz z útoku už presunul na obranu.

– Ale nehovor. Vieš dobre, že učím aj v druhej triede. Ja som bola tam, ale ty si bol kde?

– Potom budeš mať v ústach ešte väčší prievan? – mlel si stále svoje.

– O prievane už stačilo! – opäť som zvýšila hlas. – Si rafinovaný a klameš!

Ostatných prievan nezamestnával, lutovali ma a pýtali sa, ako mi zub vytrhali, či to bolelo. Či budem mať iný zub? Ako to robia? A ako že nevypadne z úst? Nestíhala som im to vysvetľovať.

O niekoľko týždňov bol môj zub už konečne hotový. Deti si to hneď všimli a mnohé ho aj pochválili. Chlapec „s prievanom“ práve nebol v škole, takže premiéry sa nezúčastnil, keď však prišiel, ihneď sa snažil zameškané dobehnúť.

– No čo je, vyrástol ti už zub? – začal znova tam, kde prestal.

– Počkaj, bude ťa ešte bolieť zub! – zahriaklo ho jedno z detí a aj ostatné prikývli.

Z večne zašpinenej tváre syna „ženy s divými klinčekmi“ náhle zmizol posmešný úsmev a obrátil sa na mňa so skrivenými kútikmi úst a zahmlenými očami:

– Počuješ?! – zasyčal. – Povedz im, zariekavajú ma! – povedal s hrčou v hrdle a rozplakal sa.

Všetky deti sa už na neho kvôli neustálemu podpichovaniu hnevali, neuriekli ho síce, no zrejme sa natoľko bál bolesti zubov, že aj obyčajná zmienka o nej ho bolela omnoho viac, než zahriaknutie. Slová o solidarite či o úcte k starším boli v tomto prípade zbytočné.

Bokoji

Deti jednej z rómskych rodín v období pred vyplácaním sociálnej podpory nechodili do školy. Tento jav nebol pre mňa neznámy, avšak táto rodina sa z osady odšťahovala, bývali v paneláku a žili v každom ohľade usporiadanejši – myslím tým v našom slova zmysle usporiadanejši – život, než väčšina rodín mojich žiakov. Aby som odhalila tajomstvo, vybrala som sa k nim na návštevu.

Vo dverách bytu na treťom poschodí ma privítala matka detí, a keď ma zaviedla dnu, ponúkla mi miesto vo foteli sedacej súpravy s kvetinovým vzorom, ktorá síce už dávno vyšla z módy, ale bola čistá. Potom vybrala z preplnenej vitríny cigarety s filtrom a položila ich doprostred fajčiarskeho stolíka, vedľa maľovanej vázy z gypsu, ktorá bola prepchatá umelými kvetmi. V druhom foteli sedela zababušená do veľkej farebnej šatky *mámi* a z fajky fajčila nejaký veľmi silný sedliacky tabak. Doma bolo iba niekoľko menších detí, bolo medzi nimi aj jedno školopovinné: jedna z mojich prváčok, ktorá sa práve – na rukách s jedným nahým bračekom – objavila v kuchynských dverách. Staršie deti sa iste flákali niekde v meste.

Keď sa na stole objavila aj fľaša desaťstupňového piva a mali sme už za sebou prvé šluky, reč sa zvrtila na deti a návštevu školy. Našťastie domáca pani, ktorá mi vyšla v ústrety, lebo som jej nemusela klásť otázky, nad formuláciou ktorých som sa trápila celou cestou sem, sa sama pustila do vysvetľovania.

– Viete, že nemáme na rožky a salámu, potom dieťa nemôže ísť do školy! – povedala s lútosťou v hlase.

– Áno, to som už neraz počula, chápem, že je nepríjemné, ak človek nemá peniaze, – pokúšala som sa argumentovať, – ale iste aj doma niečo jete, nemyslím, že celý deň hladujete...

– Jedia, jedia... – zakývala žena hlavou, – ale viete, ako je to: jeden pohrda druhým a nemusí každý vidieť, čo doma jeme. Ale do školy si každé decko nosí rožok so salámou!

– Ja napríklad nedesiatujem rožok so salámou, – vyhlásila som, čo bola aj pravda, hoci som si aj napriek smiešne nízkemu učiteľskému platu mohla takéto „dobroty“ dovoliť, tu a teraz – to som si však uvedomila až neskôr – to však nebolo úplne spravodlivé vyhlásenie, ktoré navyše mohlo pôsobiť aj trochu povýšenecky. Druhou otázkou však je, že malo istú poznávaciu hodnotu a z tohto hľadiska mohlo mať a aj malo opodstatnenie.

– Tak čo jete? – spýtala sa ma hostiteľka s úprimným záujmom.

– Kedy ako. Napríklad chlieb s maslom alebo paštétou, syr, langoš, pagáče alebo aj zvyšky z predchádzajúceho dňa. Myslím si, že to si môžu dovoliť aj chudobnejšie rodiny... Tu som urobila menšiu rečníčku prestávku, ale keď som zba-

dala, že mladá pani sa zhlboka nadýchla, radšej som rýchlo pokračovala: – A sem-tam si zato aj vy upečiete mäso, alebo nie? Na druhý deň si dieťa môže vziať zo zvyškov. Ale môže to byť aj obyčajný chlieb s masťou alebo lekvárom. Alebo s margarínom. Ten je lacnejší ako maslo. Dôležité je, aby malo niečo v žalúdku. Ak sú hladné, nedávajú dostatočný pozor.

– Nehovorte! – vybafla *mámi* fajčiaca fajku. – Počuješ, *Lína*! Lángoš!

Medzitým som si všimla, že moje slová nezaujali len *mámi* a matku, ale aj moja prváčka počúva s otvorenými ústami. Chcela som teda rozhovor nasmerovať tak, aby poslúžil aj na získanie vedomostí o kultúre stravovania Nerómov, a aby som aj ja získala čo najviac poznatkov o ich stravovacích návykoch.

– A u vás sa ako stravujete? Čo máte na raňajky, obed alebo večeru? – spýtala som sa po istom zväžení.

– To sa takto nedá povedať. U nás to nie je tak... – potriasla svojimi veľkými zlatými náušnicami mladá žena.

– Tak ako, – vyzvedala som v pochybnostiach.

– No, pozrite sa! Bolo, že starší chlapi doniesli *vadňúla*. Niečo ho na ceste zrazilo...

– *Háziňúla* nie sú dobré, sú to špinavé zvieratá, pária sa aj s potkanmi! – prehodila *mámi*, ktorá sa na chvíľu vyklonila z dymového obklúčenia. – *Vadňúla*, to je iné! Len je ho ťažké chytiť!

– Urobila som z neho perkelt, viete?! Tá vôňa! Joj, mama! Musela som ho schovať pod posteľ až k stene, aby mi decká na neho nechodili, kým nepríde domov muž. Potom aj prišiel – v piatok. No perkelt z *vadňúla* už smrdel. Tak som s ním pochodila!

– Prečo ste ho nezjedli, keď sa vám manžel včas nevrátil? – spýtala som sa naivne.

– To sa nedá! – zamávala nad hlavou pravou rukou žltou od cigariet. – Prvý je vždy muž, ostatní jedia iba to, čo zostane! Chudák *vadňúla*, celý aj zostal, pravda... Nechcel ho zjesť ani pes...

– Za našich čias, neviem či to viete, – pokračovala vo vysvetľovaní *mámi*, zrejme s úmyslom potvrdiť už povedané –, sa sliepka na dva-tri dni zahrabala, aby *phuv* z nej vytlačila démona. Potom ju ešte umyli v studenej a teplej vode a v soli, a až potom ju zjedli. V osade sa to tak robí aj dnes.

– Hááá, – pretiahla som samohlásku, aby som získala čas na utriedenie svojich roztáraných myšlienok. No *mámi* ma opäť predbehla.

– No ak je sliepka! Ale kedy je! – zasa sa vyklonila z oblaku dymu, tentoraz dozadu. Potom sa naklonila ku mne a so sprisahaneckým úsmevom dodala: – Ak sa už naozaj nič nedá robiť... viete, ako to myslím... chytia vrabca, vyčistia ho, vytrhajú perie, nastoknú na palicu... a upečú, – povedala s našpúlenými ústami, zamľaskala jazykom a rýchlo prehltila, čo pôsobilo tak, že mľasknutie poslala dolu hrdlom. – Môžem povedať, nie je to zlé! Dobrý údený, trochu horký... – stiahla sa späť do fajkového dymu, no prv, než by som sa dostala

k slovu, sa z neho opäť vyklonila: – A v zime sú vrany... Mäso majú tvrdé, to je pravda, treba ich dlho variť... ale polievka ujde!

– A čo jete vtedy, keď už naozaj nie je čo robiť a nepodarí sa vám chytiť ani vrabca či vranu? – spýtala som sa, keď som sa konečne dostala k slovu.

– Tak potom je tam ešte syseľ... Ten je dobrý! – zdvihla zrak na povalu mámi. – Nech zdochnem, ak nie je lepší ako zajac!

– Teda syseľ... – vzdychla som si s úsmevom, ale s nepokojom, lebo nie toto som chcela počuť. Neverila som totiž, že je možné trvalo takto zabezpečiť stravovanie veľkej rodiny. – A čo jete, ak ste neboli pri vytápaní sysľov úspešní?

– Nejaké ovocie sa vždy nájde. Orechy a zrnká slnečnice sa nájdu aj v zime... – napila sa piva mladá pani. Potom si zapálila ďalšiu cigaretu a dotknuto zaprskala: – Počujte, nieže si budete myslieť, že aj my chodíme na sysle! Moje deti nie sú odkázané ani na vrany, ani na vrabce! Mámi rozpráva o osade! My bývame už tu, viete?! My žijeme už zvlášť! Už sme iní, viete?! – argumentovala vzrušene, pričom jej zvonili náušnice.

– Veď vidím, – vykĺzlo mi z úst s pomerne sarkastickým prízvukom. Keď som sa spamätala, rýchlo som položila otázku, ktorá mala odviešť ich pozornosť: – A aký je rozdiel v stravovaní medzi vami a tými, čo žijú v osade?

– Viete, – pustila sa do vysvetľovania už trochu pokojnejšie žena, – aj tam sa už nájdu takí, ktorí keď získajú ovocie a zeleninu, tak ju zavarú alebo uvaria lekvar. Alebo ak sa neminie mäso, tak ho upečú a potom odložia. Ale, – rýchlym pohybom ruky si žena odháňala spred seba dym, – v osade každý všetko vidí! Aj títo vidia, že oni sú hladní, a oni zasa, že títo niečo majú. Potom ten tým druhým dá, keď sa už nevie pozeráť na to, že sú hladní. Prídu oni inak aj sami od seba, sadnú si k nim aj s deckami, a nepýtajú sa, lebo to nie je zvykom, zoberú si, keď je z čoho... – gestikuluje, potom sa na chvíľu odmlčí a zahľadí sa do diaľky, aby pokračovala o čosi tichšie: – Tu v paneláku je to predsa len iné... Nikto vám do hrnca nevidí... Zostane aj na inokedy, je kam siahnuť...

Prváčka, ktorá stála vedľa nás ešte stále so svojím bračekom na rukách, ho teraz položila na operadlo fotela, držala ho za rúčky a húpala, pričom sa na nás dívala svojimi veľkými múdrymi očami, akoby sledovala kartárov a pokúšala sa zistiť, kto akú kartu dostal a odhadnúť šance.

– No nemyslíte si, že u nás je muž stále opitý, ani to, že nechodí domov, – nečakane opäť ožila mladá žena. – Poriadne pracuje! Je u smetiarov! Zarába! Je pravda, že keď to tak vyjde, tak to prepije... A... Potom aj nepríde domov, pravda... Ale keď má chuť, a je z čoho, ešte aj navarí, viete?! Ale ešte ako! Joój! Nech oslepnem, ak varí horšie než v hoteli!

– Pravda je, povedzte mi nejaký skutočný cigánsky recept! Taký, ktorý sediaci nepoznajú, ktorý je iba váš! Poznáte také? – spýtala som sa, pričom som netušila, aký vodopád vyvolám svojou bezvýznamnou otázkou.

– A ako by sme nevedeli? Čo myslíte, iba sediaci vedia variť?! – vyletela z oblaku dymu naraz do viacerých smerov ruka mámi, v ktorej držala fajku. – O čo sa stavíme, že ste ešte nepočuli o čečegója!

– O čom? – spýtala som sa zarazená.

– No o čečegója, – niekoľkokrát zasvišťala fajka vedľa mojej hlavy. – No dobre! Poviem vám. Ale dávajte pozor! – roztiahla *mámi* pred sebou dym ako nejakú oponu a pekne pomaly mi začala vysvetľovať recept. – V dobre slanej a cesnakovej vode treba poriadne vymyť črevá nejakého zvierata. Treba k tomu uvariť pečeň a zeleninu, najlepšie viac druhov a potom namočiť chleba. Keď sa už všetko uvarilo, všetko treba posekať, okoreniť, pomiešať a natlačiť do čriev. Niekedy do toho zamiešajú aj malé vajce, ale iba teraz, najnovšie. Ak je to už hotové, črevo treba zaviazať a do chrumkava upiecť. Ak by ste to raz ochutnali, bozkávam vám srdce, nevymenili by ste to ani za všetky salámy sveta!

– Neviem, či vám niečo hovorí zemiakový výškrabok? – spýtala sa ma teraz mladá žena. – Ak nie, – pokračovala nečakajúc odpoveď, – poviem vám. Je to jednoduché. Ale predsa aké dobré! Keď sa trochu pripáli spodok! – povedala, pričom jej mimika hlásala o nebeských slastiach. – Očistíte zemiaky, uvaríte ich a potom rozdrvíte. Keď vychladnú, zmiešate ich s múkou, práškom do pečiva, olejom a soľou. Z vody, v ktorej sa zemiaky varili, pridáte toľko, aby sa to dalo zmiesiť. Ak to máte, položíte to na plech, uplackáte rukou a upečiete. Len nepovedzte, že to nie je dobré!

– Ako by som mohla! V ústach sa mi aj slinky zbehli... – povedala som a spustila som ústa, oči vyvrátila do nebies, pričom som hlavou opisovala jemné, pretiahnuté osmičky, pokúsila som sa totiž napodobniť mimiku domácej pani, ktorou pred chvíľou vyjadrila svoje bezvýhradné nadšenie. Medzičasom som nezabudla ani na to, aby som medzi svoje nadšené vety zaradila aj niekoľko otázok zameraných na rozšírenie svojich vedomostí: – A po obede sa dostane na stôl aj nejaká sladkosť? Alebo to ste nezvykli...?

– Tak toto si vypočujte! Toto je skutočný romano zákusok! – chytila sa na háčik mámi, a oboznámila ma s nezvyčajným receptom. Jeho podstatou je, že treba zmiesiť múku, soľ, cukor, maslo a mlieko s práškom do pečiva a nechať stať desať minút; plech treba potrieť maslom, a potom na ňom rozvalkať cesto; to treba posypať kúskami jablka, makom alebo kakaom a orieškami; na vrch urobiť mriežku z cesta, ktorú treba potrieť maslom; keď sa koláč upiekol, treba ho posypať práškovým cukrom. – No, čo na to hovoríte?! – spýtala sa *mámi*, keď dokončila svoju prednášku o kuchynskom umení bohato zdobenú gestikuláciou.

– Iste sú to veľmi chutné jedlá... – povedala som s uznaním, no už som sa domnievala, že by bol čas vrátiť rozhovor do pôvodného koryta, takže som si zhlboka vzdychla: – Ale títo školáci sú predsa len často hladní...

Tak sme sa opäť vrátili aj k otázke chudoby a k jej príčinám: deštruktívna podstata rómskych tradícií, z nich vyplývajúca nevzdelanosť, ktorá spôsobuje, že sa z generácie na generáciu dedí chudoba a nepriaznivé postavenie, to neponúka

možnosť vzdelávať sa a vyrovnáť sa ostatným, lebo návšteva školy a vôbec získanie vedomostí už tradične nepatrí medzi hodnoty rómskych spoločenstiev, čo, samozrejme, zasa spätne vplýva na spoločenské postavenie Rómov, na ich materiálnu situáciu a kvalitu života – a tak stále dokola; nie takto, nie týmito slovami a, pravdu povediac, nebolo to ani vyslovené, skôr iba ukryté v otázkach a odpovediach týkajúcich sa stravovacích návykov a chutí.

Keď som sa rozlúčila a vyšla na ulicu, už bola tma. Zamyslená som išla domov s vymámeným sľubom, že deti odteraz vynechajú školu iba vo výnimočných prípadoch, keď sa stane niečo veľmi vážne. Otázne je, samozrejme, už iba to, čo sa považuje za vážnu vec, prebehlo mi myslou.

Na druhý deň som po príchode na prvú hodinu zistila, že prváčka sedí na svojom mieste, vo vlasoch má veľkú farebnú mašlu, vyčistené topánky, oči sa jej ligocú a tak vehementne sa hlási, že takmer vypadne z lavice. To je v prvej triede veľmi ojedinelé, najmä ak pritom ani nevykrikuje. Kým som ju nevyzvala, ani neprehovorila. Keď však otvorila ústa, vyrukovala s nečakanou vecou.

– Pani učiteľka, mama povedala, že vám zajtra niečo pošle, – vysypala a dôrazne dodala: – Nedones si desiatu!

Priznám sa, veľmi som neverila ohlásenej desiati, preto som si na druhý deň ráno zabalila čosi pod zub. A skutočne: skončili sa prvé dve hodiny, ale dievča sa neprihlásilo. Už som považovala svoje pochybnosti za oprávnené, avšak cez veľkú prestávku, keď som si práve rozbaľovala desiatu, zrazu sa otvorili dvere na zborovni a spoza nich do miestnosti nakukla moja prváčka. Keď na mojom stole zazrela jogurt, založila si ruky v bok a s namosúreným výrazom vošla do zborovne.

– Pani učiteľka, prečo si si priniesla desiatu?! – spýtala sa, spoza chrbta vytiahla papierové vrecko a podala mi ho. – Ja som svoje slovo dodržala!

S rozpakmi som balíček prevzala a dlho som ním šušťala, aby som získala čas. Nepozorovane sa mi podarilo schovať jogurt do zásuvky v stole.

Vo vrecku boli zákusky tehlového tvaru, asi polcentimetra hrubé.

– Jáj, a to je čo? – spýtala som sa s údivom, za ktorý som sa pokúšala skryť svoje zahanbenie za vlastnú malovernosť.

– Čo by bolo? *Mákošo bokoji*, – odpovedala mi ešte stále s mierne urazeným hlasom.

– Vieš, z čoho je? – zaujímala som sa ďalej, aby som odvieďla jej pozornosť.

– Viem, pomáhala som ich robiť, – povedala stručne, potom trochu mäkkším hlasom dodala: — Jedz, sú tvoje!

Kolega pri susednom stole zdvihol svoj pohľad do nebies. Dievča ho nemohlo vidieť. Hľadelo na mňa. Nedalo sa nič robiť, usmiala som sa svojím najmilším úsmevom a ochutnala som.

– Chutné... – vravela som s plnými ústami a potešila som sa, že nemusím klamať. – Počuj, fakt je to dobré. Ďakujem pekne!

– Dajte si aj vy! – obrátilo sa dieťa na kolegu.

Nuž som ponúkla aj jeho. Nesmelo, ale napokon si aj on vzal kúsok *bokoji*.

– Je to veľmi dobré! – pritakal aj on, keď ochutnal.

– Tak vám to poviem: zmiešaná múka, soľ, masť, pomletý mak a trochu mlieka. Plech treba potrieť masťou, cesto na tenké rozvalkať, potom upiecť, – vysvetlovala recept ako učiteľka. V jej krátkej a trochu mudrlantskej prednáške som objavila stopy po mojich vlastných dôrazoch.

Ešte chvíľu sa tešila pohľadom na to, ako jeme zákusok, ktorý upiekla, potom sa obrátila a pobrala sa ku dverám.

Pred tým než vyšla zo zborovne, som jej povedala:

– Povedz mame, že ďakujem. A aj to, že sedliak sa zasa čosi naučil od Róma.

Vyšívanyý obrus

Bola drsná zima. Bolo ráno okolo pol ôsmej a deti práve prichádzali do školy. Ako som vyzrela z vyhriatej kancelárie, všimla som si dievčatko, ktoré práve prišlo so svojou matkou. Dieťa bolo oblečené pomerne naľahko, pod pokrčenou sukňou siahajúcou po kolená malo iba tenké deravé pančuchy. Pravda, ani matke nemohlo byť teplo v roztrhaných letných topánkach, ku ktorým si obliekla krikľavozelené podkolenky. A na pestrej letnej košeli mali namiesto kabáta iba tenký pulóver, ani jedna z nich nemala, prirodzene, čiapku či šál, o rukaviaciach ani nehovoriac.

Vedľa kancelárie je sklad, ktorý už istý čas slúži ako obchod s obnoseným šatstvom. Moji známi vedia, že nič nemôžu vyhodiť, lebo každý kus oblečenia, aj to najnemodernejšie, si tu nájde nového majiteľa. Hneď mi zaplo: vzala som si kľúč a pobrala som sa, aby som matke a jej dieťaťu vybrala odev, ktorý im bude vyhovovať nielen veľkosťou, ale aj farebne.

Čoskoro sa mi podarilo pre ne nájsť zimné oblečenie, no kým som sa dostala zo skladu, ženu som už nikde nenašla. Beztak som však vedela, že by som sa darmo pokúšala dať jej oblečenie pred dieťaťom, Rómovia sa totiž nezvyknú obdarúvať, navyše by sa iste hanbila prijať dar od sedliaka. Musím teda počkať na vhodnú chvíľu, pomyslela som si. Niečo mi však našepkávalo, že nebudem musieť čakať dlho. Za posledné roky som rozdala mnoho oblečenia, správa o sklade s grátis oblečením sa zrejme šíriala v osade a nie je vylúčené ani to, že žena tajne ráta s touto možnosťou a pokúsi sa veci zariadiť tak, aby sme mohli byť medzi štyrmi očami. Vybrané oblečenie som teda zabalila do reklamných tašiek – pričom som dávala pozor aj na to, aby tašky neboli priesvitné – a pobrala som sa na prvú hodinu.

Počas veľkej prestávky sa matka vrátila. Má niečo vybaviť, vysvetľovala mi, preto by sa nemohla včas vrátiť po dcérku, radšej by ju vraj vzala so sebou teraz. – A potom viete, tá veľká zima! – dodala so zle skrývaným očakávaním v očiach.

– Podďte so mnou do kancelárie, – povedala som jej ticho, pričom som sa porozhliadla po chodbe plnej detí. Žena bez slova išla za mnou. – Tieto šaty dajte dcére, a tieto si oblečte vy a chodte, nemusíte sa pozdraviť v triede, tak si to nikto nevšimne.

Neskôr, keď som dostala ďalšie šaty vhodné pre ne, svoj dar som ešte doplnila. Bola skutočne treskúca zima...

Ubehlo niekoľko týždňov a už som aj takmer zabudla na dary. V ten deň som mala meniny. V triede o nich nepadlo ani slovo. Zrazu však matka prišla po svoje dieťa. Všimla som si, že obe sú oblečené v teplých šatách, ktoré dostali odo mňa, hoci mrazy už pominuli. Teplota vzduchu bola pre toto ročné obdobie skôr nad priemerom. Zdalo sa mi však, že v posledných dňoch už ani ony nenesili

odev, ktorý dostali do daru. Teplému oblečeniu som však neprikladala nijaký význam.

Rozlúčili sa a odišli, no o minútu žena pribehla späť, že niečo zabudla, aby som s ňou zašla na dvor.

Keď som vyšla na dvor, skočilo pred mňa dievča a s balíkom v ruke mi zaprialo všetko najlepšie.

– Nerobte to, neprijmem to! – povedala som žene dojatá, pričom som sa trochu nahnevala, že kvôli mne mali výdavky.

– Nestálo ma to ani korunu, robila som to vlastnoručne. Pozrite sa! Naučila som sa od jednej ženy v nemocnici. Teraz som to dokončila, je pre vás, – povedala a hlboko sa mi zadívala do očí. Po krátkej prestávke trochu váhavo pokračovala: – Viete, aj vyšívať som sa naučila od sedliacky... Aj obdarúvať... – dodala kývajúc hlavou, potom chytila dcérku za ruku a vyšli cez bránu.

Dievčatko sa na mňa ešte z ulice usmialo. A ja som stála vo dverách, akoby mi narástli korene.

Cítila som, že aj v nich čosi zapustilo korene, niečo, vďaka čomu raz bude spolužitie Rómov a „sedliakov“ ľahšie.

Šál

Tretiaci písali sloh. Konečne bolo v triede ticho, deti sa nakláňali nad zošitmi a so zaniatením kládli slová na papier. Trvalo nám tri roky, kým sme to dosiahli. Toto ticho, toto pozabudnutie sa. Toto sústredenie. Pravda, aj dnes patrilo k vzácnym chvíľam, no už sa dali dosiahnuť častejšie. Teraz bol pokoj neobyčajne dlhý: už štvrt hodinu sústredene pracovali uprostred tichého šušťania papiev.

Iba jeden z chlapcov sa správal akosi čudne. Pravda, aj on sa snažil sústrediť, ale celú hodinu som cítila, že mu niečo leží v žalúdku. Nadlho sa na mňa zadíval, potom náhle odvrátil pohľad, napísal jedno-dve slová, strhol sa a zasa upriamril svoje veľké čierne oči na mňa a už sa zdalo, že to nevydrží a ozve sa, ale nie, nutkanie predsa len prekonal, no len čo naškrabal niekoľko slov, opäť sa všetko začalo odznova.

Keď som zozbierala zošity a deti s veľkým krikom vybehli na chodbu, chlapec zostal v triede a so zamračenou tvárou podišiel k môjmu stolu. Nepozrela som sa naňho, skladala som zošity, možno aj trochu dlhšie než bolo treba: povedala som si, že vyčkám, kým sa sám odhodlá prehovoriť. Medzitým mi hlavou preblesla myšlienka, že si ma prezerá ako koňa na trhu.

– Pani učiteľka, ty vieš pliesť? – spýtal sa ma po dlhom váhaní.

– Viem, – povedala som, pričom som nemala ani tušenia, kam mieri.

– Mojej sestre sa narodilo bábätko, však je zvykom, aby sme mu niečo dali?

– spýtal sa a v hlase mu zaznelo oduševnenie.

– Áno, ale ty si ešte malý, od teba dar nečaká, – pokúšala som sa ho upokojiť.

– Nie som malý, lebo mama povedala, že som jeho „veľký brat“ (doslovný preklad z maďarčiny, inak strýc). Rozumieš?

– Áno, vskutku, ty si jeho veľký brat, lebo si bratom jeho matky. Túto formu príbuzenských vzťahov Maďari nazývajú takto a ty bývaš v paneláku medzi Maďarmi, – vysvetľovala som mu, ale on očividne s mojím výkladom nesúhlasil.

– To je možné, ale aj tak som „veľký“, som jeho „veľký brat“... Upleť mu dupačky! – vyzval ma nečakane, potom dôrazne dodal: – Odo mňa! – čím myslel v jeho mene.

Aha, preto sa zaujímal o moje pletiarске zručnosti! Už mi bolo všetko jasné. Musela som ho však sklamať, lebo vysoko precenil moje schopnosti.

– Ja neviem pliesť dupačky... – priznala som sa a na znak svojej bezmocnosti som nadvihla plec.

– Akože nevieš?! – nechápal. – Nech sú *budoga* a *pulóveri* spolu. Rozumieš?!

– Áno, viem, ale čo mám robiť, keď také neviem upliesť?! – povedala som a aby som zmiernila jeho sklamanie, dodala som ešte, že ani ja nemôžem vedieť všetko.

Matka ťa nenaučila? – spýtal sa neveriacky a podráždene.

– Nie. Toto ma nenaučila...

– Tak čo ťa naučila? – pýtal sa ďalej.

– Pliesť šál, – rozťahla som ruky.

– Dobre, aj ten bude dobrý... Aj tak je teraz zima.– Vtom mi udrel do dlane a vybehol za ostatnými. Pravdu povediac, nevedela som, či sme sa na niečom dohodli.

Na druhý deň ráno chlapec vtrhol do mojej kancelárie.

– No, priniesla si šál? – spýtal sa vzrušene.

– Počuj, to nie je len tak! Treba na to vlnu, ihlice... A čas, aby som ho uplietla, – pokúšala som sa ho upokojiť. – Ak sa dobre pamätám, nedohodli sme sa na ničom...

– Nevrav, že ho nespravíš. Mám peniaze, kúpim vlnu.

– Dobre, uvidíme... – zamyslela som sa, ale on už aj utekal von, ani nepočkal, aby som dokončila vetu.

Ráno mi vtisol do rúk veľký sáčok.

– Tu je dohoda! – povedal s dôrazom človeka, ktorý je zbehlý aj v tých najtvrdších trhových vyjednávaniach.

V sáčku bolo kľbko citrónovožltej vlny. Nevedela som sa ovládnuť a rozosmiala som sa.

– V poriadku – súhlasila som, avšak s jednou podmienkou: – Ale zajtra sa ešte nespýtaj, či je šál už hotový.

Nič som nedosiahla. V nasledujúce ráno opäť vyrukoval s otázkou:

– No, už si ho priniesla? – za jeho falošným úsmevom sa okrem úmyslu veci posúriť skrýval aj dobrý pocit zo sprisahanectva. – Ty, – povedal, – pomaly už príde jar!

– Pomaly, – zdôraznila som viacznačne. – Buď trpezlivý, čo som prisľúbila, to dodržím.

– Aký bude veľký? – spýtal sa a mierne privrel oči. Tušila som, že má v talóne ešte nejaké prekvapenie.

– Na koľko bude vlna stačiť.

– Tak ho rob tak, aby vystačilo aj na čiapku!

Vystačilo. Prirodzene, s mojou pomocou. Keď som mu ich odovzdávala, jeho radosť bola neopísateľná. Toľko rómskych *čumi* som v živote nedostala.

Príbeh o duchoch

V jedno skoré letné popoludnie som bola v akejsi záležitosti v osade a veci sa zbehli tak, že po vybavení vecí som sa tentoraz neponáhľala preč. Pustila som sa do reči raz s tým, potom s hentým, pričom každý vyrukoval s novými otázkami, a neskôr – keďže sa už veci takto vyvinuli – som sa aj ja snažila, nebudem tajiť, získať nejaké dôverné informácie. Keď som sa už odhodlala odísť, v kotle medzi domami sa práve dovaril rozvonievajúci perkelt, keďže ma ním ponúkli, bolo by neúctivé ho odmietnuť. Po jedle sa okolo ohňa objavilo aj niekoľko fliaš vína a nepatrilo sa odmietnuť ani to. Jedným slovom, zostala som v osade až do zotmenia.

Vôňa dymu sa miešala s vôňou čerstvo nakoseného sena a okolo ohňa sa rozprúdila hlasná vrava, do sopránu lúčnych koníkov sa však miešalo čoraz viac žabích barytónov, čas nebadane pokročil a rozprávane príbehy sa pomaly začali krútiť okolo jednej témy, a tou bola smrť.

Zaznelo už mnoho dramatických príbehov o duchoch, keď si slovo vyžiadal Šomnakaj. Klobúk si zosunul na zátylok a hlboko vdýchol dym z cigarety, usúľanej zo sedliackeho tabaku. Spomenul si na príbeh, ktorý sa stal v jeho detstve.

„Ani nebol taký chorý a ani starý nebol. A zrazu len tak zomrel.

Žil tak všelijako. Raz bol u svojej matky, raz u rodiny, inokedy u švagrovcov. Kde ho noc zastihla, tam sa vyspal. Aj pil, aj bol grobiansky, ale vydržali to s ním. No a potom len tak zomrel.

Onedlho prišli, aby sme išli, lebo treba oplakávať. Tak sa patrí, aby sme ho spomínali, ale aj si zaslúžil, to je pravda... a potom aj bolo na čo spomínať.

No tak aj bolo, pobrali sme sa k nim všetci, koľko nás bolo. Trochu pálenky sa vtedy vždy našlo, tak sme vzali aj tú, taký bol *sokáši*.

Bol som ešte malý, keď videli, že už zaspávam, poslali ma s mojím starším bratom domov ľahnúť si. Nemuseli nám to opakovať, hneď sme odišli a čoskoro sme aj zaspali, ale na šporáku ešte bolo nejaké jedlo...

Už bola hlboká noc, keď ma zrazu niečo prebudilo. Len som ležal a díval sa na plafón, už aj oči sa mi zatvárali, keď však zrazu počujem, že si niekto naberá polievku. Najprv som si myslel, že sa mi iba sníva. Nech si len naberá, povedal som si.

Však aj ďalej naberal, ale už mi to bolo podozrivé, tak som sa uštipol, aby som vedel, či spím alebo som hore.

Veru bol som hore!...

A stále naberal polievku! Jáj, skoro ma šľak trafil!

Starší brat spal, ostatní neboli nikde, ešte stále oplakávali mŕtveho.

Ako som sa mrvil v posteli, na chvíľu prestal, potom však začal odznova, ale už som ho aj videl, stál tam v tme a pozeral na nás. Bol som už celý mokrý, od strachu som sa bál aj pohnúť.

Zatriasol som bratom: „Hé, *Bango!* Počuješ?! *Bango!*“ lebo Bango bol so mnou, nech mu je zem ľahká. „Pozri sa! Nieкто si naberá polievku!“ pošepkal som mu, ale on ma len odbil: „Hlupák! Radšej spi...“ a zasa zadriemal.

Ale už som ho nenechal, pichal som ho do boku: „Nech oslepnem, je tam! Pozri sa už!“ Pozrel sa, no a mal som veru pravdu! Vedel som to! Videl ho aj on, bol tam...

„Ty, on sa vrátil!“ povedal teraz už aj Bango. Tak sme sa báli, že sme sa neodvážili ani pohnúť. Do rána sme boli hore aj my.

Ráno sme potom mame porozprávali, čo sa stalo v noci. Hneď aj išla povedať rodine mŕtveho, prečo otravuje nás, keď nikto nie je doma?!

No aj tam sa našli po ňom stopy: vysvitlo, že jeho manželke sa s ním snívalo. Jej manžel povedal, že pod posteľou, v matraci sú peniaze, tie nech mu dá na cestu.

„Ako ti ich mám dať, keď tam nikdy neboli peniaze!“ *rovel phivji*, no s mojou matkou sa predsa len pozreli pod matrac. *Lóvé* tam boli. Moja mama jej hneď povedala, aby mu ich dala, lebo sa bude vracat.

Chápali sme, že žene sa s ním snívalo, ale čo chcel u nás?

Keď ho pochovali, ešte raz sa k nám vrátil. Teraz ho už každý videl. Hneď sa pustili hľadať aj nejaké stopy. Hľadali ich celé dopoludnie. No, na poludnie našli jeho opasok do nohavíc. Raz si ho zabudol u nás a teraz si ho chcel zobrať so sebou.

Poobede sa muži porozprávali, čo by bolo treba urobiť. Navečer sa dohodli, že najlepšie bude, ak prevrtajú hrob a opasok doň spustia.

Hneď ráno sa vybrali do cintorína, zapichli do zeme kôl a cez dieru spustili opasok do hrobu. Nesmeli však byť vidno ani jeho koniec!

Keď ho naozaj potrebuje, tak si ho vtiahne dnu a nebude sa vracat, povedali muži po návrate z cintorína.

No, ani k nám viackrát neprišiel!...“ – dokončil starý príbeh Šomnakaj, odhodil špak cigary do ohňa, ktorý mu už pálił prsty, napil sa vína a široký klobúk si opäť stiahol do čela.

Ja som zasa vysadla na bicykel a pobrala som sa domov. Bolo už neskoro, čosi po polnoci. Zázrak, že som na hrboľatej ceste vedúcej z osady, ktorá nebola poriadne osvetlená, nespadla z bicykla.

Pád ma obišiel, ale neskôr, keď som prechádzala popri cintoríne, som opäť zacítila strach. Po takomto večeri to však veru nebolo nič zvláštne.

Školopovinné psy

Spolu so školopovinnými deťmi chodilo do školy z vlastnej iniciatívy aj niekoľko psov. Verne sprevádzali svojich malých gazdov a nedali sa zo školy odohnať dovtedy, kým nemohol odísť s nimi aj ich pán. Päť najvernejších psov prichádzalo do školy každý deň a mierumilovne polihovalo na svojich obvyklých miestach, no problémy nevznikali ani vtedy, keď sa ich na dvore stretlo viac. Boli členmi rodiny, nikdy sme ani jedného z nich neoslovili „pes“, veď všetci mali svoje dôstojné „cigánske mená“ ako ľudia.

Ku kmeňovej garde patrila aj *Parno*, ktorá nechýbala ani o jeden deň viac ako jej gazda. Patrila jej prvý stupienok na schodoch, hlavu si vždy položila na prah, akoby sa z pachu, ktorý prúdil zvnútra, pokúšala rekonštruovať nielen to, čo sa vo vnútri deje, ale aj aktuálnu situáciu vo vede. Bola mojím miláčikom, a nielen mojím.

Raz zostala kotná, no túžba po vedomostiach bola v nej taká silná, že naďalej chodila do školy až do poslednej minúty. Pravda, keď porodila mladé, jej sľubná kariéra sa prerušila, školu vynechala, už k nám nemohla chodiť, veď doma na nej viselo deväť šteniec. Každému veru chýbala, spomínali sme na ňu s takým zármutkom, akoby sme smútili za priateľom z detstva, ktorý sa v mladom veku rozlúčil s pozemským životom.

Keď som raz navštívila jej rodinu, teda *Suriovcov*, na privítanie nadšene vrte-la chvostom a dovtedy sa okolo mňa obšmietala a vyskakovala na mňa, kým ma nedostala k tej strane smolou napusteného suda, na ktorej medzi handrami spalo jej deväť šteniatok. Keď som si kvokla, aby som nazrela cez otvor dnu, sama sa vtiahla dovnútra a pyšne si ľahla k maličkým. Cestou domov som sa na chvíľu zastavila pred hrdzavým sudom a pokúšala som sa ju vyvolať, aby sme sa rozlúčili, ale už ani za svet nechcela vyjsť von.

Žiaľ, raz odtiaľ vyliezla v nevhodný čas. Stalo sa to o mesiac. V jeden deň neprišli do školy ani Suriho deti, ani psy. Nevedela som, čo sa stalo, ale ešte som tomu neprisovala veľký význam. Lenže neprišli ani na druhý deň. Ani potom. O niekoľko dní ma prepadli zlé predtuchy. Nasadla som teda na bicykel a opäť som sa vydala navštíviť rodinu, aby som zistila, čo sa stalo.

Prijal ma veľký plač, deti mi jedno cez druhé rozprávali, ako sa to stalo.

Sučka skutočne nezašla ďaleko od svojich šteniec, akurát si nevybrala ten správny smer. Zahĺbená do teoretických otázok vedy o pachoch sa zrejme dostala pred *šingárov* (policajtov), ktorí ju považovali za obyčajného potulného psa a zastrelili ju. Jej telo našli sotva dvesto metrov od osady.

– Vieš, preto sme nemohli ísť do školy, lebo úbohé siroty teraz nemajú mamu a treba sa o ne starať! Nech trochu vyrastú, potom prideme... – povedal trochu pateticky hovorca detí, keď som sa zaujímala o ich chýbanie.

Ako vysvitlo, psíčatá si medzi sebou rozdelili. Dávali im jesť z fľaše s cumlíkom a príkladne sa o ne starali. Medzitým každé psíča dostalo od svojho gazdu aj meno. Stalo sa, že náhodou všetkých deväť pomenovali Parno. Aj flakaté, aj dve čierne ako uhoľ.

Uplynul týždeň, druhý, no početná skupina Parno-gazdov sa akosi nechcela objaviť v škole.

– Dovolenka na starostlivosť o psy sa nejako natiahla, už je čas, aby ste prišli do školy! Zajtra vás čakám! – povedala som pri svojej nasledujúcej návšteve rodiny, pričom som sa snažila pôsobiť trochu prísne. Musela som si však ešte pár dní počkať, kým svoje „dovolenky“ ukončili.

Keď si potom v jeden jarný deň opäť zasadli do školských lavíc, na mieste ich matky, na najvyššom schode, sa hmýrilo deväť malých Parnov. A všetky vetrili, aký vzduch vychádza zvnútra... Predsa len, stará Parno, zakladateľka psej akadémie nám všetkým ešte dlho chýbala.

Náramok

U tretiakov sa písala písomka. Prechádzajúc sa medzi lavicami som sem-tam na chvíľu postála a čo-to opravila v zošitoch. Keď som pristúpila k synovi Čoru, môj strieborný náramok sa zaligotal a dieťa sa náhle pozrelo hore:

– *Tanítkovkyňa*, však, ty si bohatá? – opýtalo sa ma.

– Nie, nie som bohatá, – odpovedala som mu dôrazne, možno o čosi naliehavejšie, než bolo potrebné.

– Tak toto zober do záložne, potom dostaneš za to peniaze, – navrhovalo mi dieťa.

– To nie je zlato, nemá väčšiu cenu, a vôbec: som rada, že tento náramok mám, – povedala som a domnievala som sa, že tým som túto otázku uzavrela.

Cez prestávku ma však malý Čora zavolať nabok a tlmeným hlasom mi oznámil:

– *Tanítkovkyňa*, Cigáni si od teba budú pýtať peniaze a ak im nedáš, tak ti ukradnú náramok.

Aký je bdely tento chlapec a aký dobrosrdečný voči mne, pomyslela som si. Má iba osem rokov, a predsa ako pozná život. Nebezpečenstvá, ktoré v ňom na človeka číhajú. Hlbšie som sa však vo svojich úvahách nedostala.

Uplynulo niekoľko dní. Bola práve veľká prestávka, deti sa hrali na dvore a ja som zostala v triede a zahĺbila som sa do opravovania písomiek. Zrazu som si uvedomila, že za mnou stojí malý Čora.

– Pozri! – povedal a dlaňou ma priateľsky potľapkal po pleci. – Ty mi stále hovoríš: „Prečo neposlúchaš?“ Tak je?! – Veru, bola to pravda, nepatril medzi najovládateľnejších žiakov. – No a ty si ma poslúchla?

Zdvihol ukazovák a pomaly ho z výšky nasmeroval na môj náramok. Nevedela som, prečo s tým opäť začína, no myslela som si, že mi to vysvetlí. Nevysvetlil.

– Mrzí ťa, že som ťa neposlúchla... – povedala som s dôrazom a hlboko som sa mu zadívala do očí – ... alebo sa o mňa bojíš, že mi Cigáni ublížia?

Niekoľko sekúnd sme si navzájom pozerali do očí.

V tomto veľavravnom tichu však oči pomaly začali chápať...

– Počul si niečo? – spýtala som sa. – Mne to môžeš povedať...

Mlčal, ale ani na chvíľu zo mňa nespustil zrak.

– Ten náramok nemá nijakú cenu... – povedala som opäť. – Jeho hodnota je v tom, že ho mám rada...

– Ty vieš! Len potom nehovor, že som ťa nevaroval! – uzavrelo dieťa, zvrtilo sa a nechalo ma tam.

Solidarita mu nedovolila, aby prezradil viac. Zo solidárneho spoločenstva sa však predsa len na chvíľu odpútal.

Často si odo mňa požičiavali, ak som mala možnosť, tak som dala. Pravda, iba menšie sumy. Niekedy som však aj to musela odmietnuť. Náramok mi napokon predsa len neukradli. Neskôr som ho kdesi stratila.

Nikdy som neprišla na to, kde.

Lak na nechty

Je až neuveriteľné, čo všetko si deti všímajú. Dôvodom na poznámky je dĺžka mojich nohavíc, farba pulóvra, opätok na topánkach, účes či desiata. Ich pozornosti neujdu ani moje nenalakované, na krátko ostrihané nechty. Práve tie mi už neraz vyčítali. Veď by som si mohla dovoliť ich lakovať, aj tak nepracujem. Žijem ako *rajni*. Veru!

V jedno ráno vtrhla do mojej kancelárie jedna druháčka s lakom na nechty v rukách.

– *Taniťovkyňa*, doniesla som lak, urob si ruky, – povedala a podala mi fľaštičku. – *Dej* si to nevšímne, ona si ich urobila včera... – vysvetľovala vo vytržení. – Tam bol na polici, potom ho zoberiem domov, nech zdochnem, vrátim jej ho!

– Jaj, neotváraj ho! Polož ho sem na stôl! – ohriakla som ju, lebo som sa bála, že ho vyleje, potom som ju poslala späť do triedy.

Onedlho som sa pobrala za ňou na prvú hodinu. Keď som došla ku katedre, zrazu ma všetci obklúčili.

– Deti, čím je tento stôl?! – položila som rečnícku otázku. – Každý nech sa rýchlo prace k svojmu stolu! – vyzvala som ich, ale akosi sa im nechcelo. Kým som si vykladala veci, skoro si krky vykrútili, aby zazreli moje nechty. Ja som si však naschvál dávala pozor, aby bolo vidieť iba moje dlane.

Napokon ticho naplnené vzrušeným šepotom prerušilo dievča, ktoré mi lak donieslo.

– No, urobila si si ruky? – spýtala sa pateticky.

– Nie, nenamaľovala som si nechty, ak myslíš na to, – povedala som predstierajúc zaneprázdnenosť.

– Nerob to, nie preto som ti ho doniesla! – okríkla ma. – Kam si ho dala?

– Je v kancelárii, na stole. Tam, kde si ho položila...

– Tak ho dones dnu a urob si to! – súrila ma hlasom, ktorý nezniezol nesúhlas, no keď videla môj pokojný nezáujem, neskôr ma predsa len začala radšej prosiť: – No...! Naozaj...! – A keď sa presvedčila, že ani to jej nepomôže, vyrukovala s bombou: – Je z obchodu! Počuješ?! Z obchodu!

To bol vážny argument. Zdôraznenie slovíčka obchod malo totiž vyjadriť, že lak nie je ani „získaný“, ani po domácky vyrobený, jedným slovom nie je kradnutý, ani to nie je nejaká nepodarená taľafatka, ale je priamo ku-po-va-ný!!! „Čestný sedliak“ totiž nemôže pohrdať obchodným artiklom, ktorý je získaný ako protihodnota za jeho vlastné platobné prostriedky, lebo potom by padla na kolená celá jeho – inak mimoriadne nestabilná a vo všednom živote väčšinou nepoužiteľná – ideológia súkromného vlastníctva.

Nedalo sa teda nič robiť, doniesla som do triedy lak na nechty, aby som nezbudila dojem, že si nevážim kupované veci.

– No? Nevieš to? – spýtala sa, keď videla moje pochybnosti. – Ja ti ich spravím!

– Ale viem! – povedala som napokon a neustále vzdychajúc som si nalakovala všetkých desať nechtov.

Navyše na ohnivočervenú.

To bola cena za to, aby som konečne mohla začať učiť.





„V piatok je doobeda otvorené nebo!“

Už dávno som si všimla, že piatok je pre Rómov ako sviatok. V tento deň akosi vymiznú z ulíc, a takmer celý deň, do obeda však určite, ich nevidno. S oranžovým smetiarskym autom, ktoré sme s deťmi s radosťou vyzerali, v piatok nikdy neprichádzali tí, čo v ostatné pracovné dni. U nás ste v piatok doobeda nemohli stretnúť rómskeho smetiara. V piatok sa rozplynú Rómovia, ktorí sa venujú podomovému predaju, ako aj tí, čo vyberajú smetné nádoby, čo predávajú na trhu či ako nezamestnaní posedávajú v krčmách. Zmiznú ako sivý osol v hmle.

To, prečo je to tak, ma nikdy skutočne nezamestnávalo. Otázku som vždy odbila všednými odpoveďami. Najpravdepodobnejšie sa mi zdalo všeobecne rozšírené vysvetlenie, že ku koncu týždňa ich pravdepodobne už úplne opustí chuť do roboty, ktorá pre nich beztak nie je príznačná.

Raz vo štvrtok poobede som si však v čakárni obvodného lekára vypočula rozhovor dvoch robotníkov, z ktorých jeden bol Róm. Ako z dialógu vyplynulo, k lekárovi prišiel s nejakým zdravotným problémom, ktorý si nevyžadoval akútnu liečbu. Nepotreboval teda rýchlu pomoc, no po začatí liečenia musel rátať s niekoľkými dňami pracovnej neschopnosti.

– Ty si sa zbláznil? Prečo to nepotiahneš až do pondelka? Načo sa dáš vypísať už v piatok! V pondelok by ťa možno vypísali na celý týždeň a takto môžeš byť rád, ak budeš mať tri dni voľna... – s prefíkaným úsmevom objasnil podstatu robotníckej logiky „sedliak“.

Róm istý čas iba počúval celý arzenál úskokov voči zamestnávateľovi, keď ho to už zunovalo, s úsmevom mávol rukou a prehodil:

– Ty to nemôžeš pochopiť!

Ani ja som to nechápala; ani jeden môj známy z radov Rómov mi nikdy nepovedal nič o význame piatku. Tento rozhovor v čakárni mi však vsadil chrobáka do hlavy a rozhodla som sa, že sa za každú cenu dozviem, čo sa u Rómov v piatok deje. Po dlhom a vytrvalom vypytovaní sa mi podarilo priblížiť sa k riešeniu záhadu.

Trvalo mi dvanásť rokov, kým sa mi z kopy náhodou vyslovených slov, poloprávd a úmyselných klamstiev podarilo vydolovať podstatu a konečne som pochopila, akú čarovnú silu má piatok v živote Rómov. Aspoň v živote tých kmeňov, od ktorých som svoje informácie získala.

Vedela som, že veľká väčšina Rómov žijúcich v archaických spoločenstvách sú veriacimi kresťanmi. Je síce pravda, že ich prístup k viere je osobitý a mnohé ich teologické výklady sú detsky naivné alebo majú vyslovene utilitaristický charakter, avšak v dejinách kresťanstva to v nijakom prípade nie je neznámy jav. Sú však dôslednejší než iné etniká pri dodržiavaní niektorých prikázaní: nikdy nehrešia a ani nenadáujú. Druhou otázkou je, že napríklad preklínanie má v ich kruhoch hlboké tradície a za nič na svete by sa ho nevzdali. Na ich ospravedl-



nenie nech slúži fakt, že aj sami seba vyberane preklínajú, ak nedodržia nejaké predsavzatie alebo kliatbami potvrdzujú úprimnosť svojich slov. Je síce faktom, že pravdovravnosť nie je ohradená takým kultom ako u grálskych rytierov, ak však Róm k akémukoľvek vyjadreniu dodá *Temerav!* (teda „Nech zdochnem!“), môžeme si byť takmer istí, že neklame. Skrátka, ich kresťanská viera, a najmä praktický náboženský život je popretkávaný tisícročnými poverami, z náboženských povestí pochybného pôvodu odvodenými ústupkami, ktoré platia iba pre nich, respektíve v mnohých prípadoch prísnyimi zákazmi, ako aj z rôznych vieryvznaní pochádzajúcimi liturgiami, ktoré si prispôbili potrebám svojho spoločenstva, ako aj ich vlastným pradávnyim svetom mýtov.

Počas dlhoročnej výskumnej činnosti som sa pomerne dosť podozvedala o tom, čo treba v piatok urobiť. Hneď v prvom období som sa dozvedela, že v piatok treba zapáliť sviečku za chorých. Veľkú peknú sviečku. Čím je chorý na tom zdravotne horšie, tým väčšiu. Potom som sa dozvedela pravidlá piatkového pôstu, lebo aj Rómovia sa v piatok postia. Pôst nie je hocikaký: nemožno jesť, masťné vonkoncom nie, smie sa iba piť, ale aj to len čistú vodu. Neskôr mi ktosi prezradil, že v piatok sa treba modliť za naplnenie túžob, lebo vtedy je to najlepšie. Samozrejme, môže sa a aj sa treba modliť aj v iné dni, lebo podľa možnosti sa treba modliť každý deň, ale piatok je predsa len piatok: vtedy to hore viac počuť! A je lepšie, ak viem, že dobrotivý Boh je gazda, ktorý síce veci organizuje a má vo všetkom konečné slovo, avšak predsa len nemôže mať každého rovnako na očiach, preto aj on potrebuje niekoho, kto mu dáva tipy. Z toho dôvo-





du Rómovia svoje žiadosti neadresujú tam hore, lebo oni by ich Pánu Bohu ani nedokázali povedať tak, ako sa patrí, ale modlia sa k Panne Márii, aby pri vhodnej príležitosti spomenula ich malú prosbu, keby sa teda dalo. Tento postup sa im vraj veľmi osvedčil, preto ho bezvýhradne využívajú.

Vedela som už takmer všetko, a predsa som v skutočnosti nevedela nič, až kým mi na predlhé prehováranie, aby sa predsa nenechal donekonečna prosieť, ktosi konečne prezradil, prečo práve v piatok, pre božie zľutovanie, prečo sa práve v piatok treba modliť k Panne Márii. Ten muž zvrátil čelo, jeho tvár prerývanú vráskami zalial láskavý úsmev, potom sa s detsky čírym pohľadom zadíval na nebo a prefajčeným, zachrípnutým barytónom povedal: „V piatok je doobeda otvorené nebo!“

Rómovia majú vždy otvorené dvere, tí, čo patria k nim, neklopú, každý je všade doma. Teraz som konečne pochopila, prečo je aj toto v piatok inak. Je to jednoduché: v tento deň je každá rodina zamestnaná vlastnými prosbami, ktoré adresuje nebu. Každý hľadí dovnútra, dovnútra a hore.

Veď prečo by aj v tomto čase boli dokorán pozemské dvere, keď je otvorené nebo!





Hody v Csatke

Bol utorok. Deti istého početného rómskeho kmeňa prišli do školy so svätým obrázkom, aký sa vkladá do modlitebnej knižky. Obklúčili ma a chodili okolo mňa ako na procesii.

– Tento je tvoj! – podal mi pokrčený obrázok Svätej rodiny prvý a odbehol.

– Toto ti darujem! – povedalo druhé dieťa a do rúk mi vložilo ufúľaný obrázok Madony.

– Ja som ti priniesol Pannu Májiu! – povedalo tretie, keď prišlo ku mne. Na obrázku bola ženská postava vznášajúca sa v ružovom saténovom plášti nad kríkmi.

– Ďakujem pekne... Ďakujem... Ale kde ste boli včera? – húdla som modlikavým hlasom aj ja.

– Ty si nebola? – spýtala sa ma prekvapená prváčka po tom, čo predo mnou pobožkala svätý obrázok, ktorý držala v ruke.

– V Maďarsku boli hody... Vieš, v Csatke... – vysvetľoval mi s preduchovneným výrazom starší chlapec, pričom opatrne rozložil betlehemskú idylu, ktorú vytiahol zo zadného vrečka nohavíc.

– Zdá sa mi, že hody boli cez víkend... Ďakujem pekne!... Nie včera, – opäť som sa zapojila do naťahujúcej sa litánie. – Ďakujem!

– No, prečo si taká? *Lunghi dromenca avilam*, – povedal nasledujúci a ruku mi ovinul bielym ružencom z umelohmotných korálov. – *Žutin*, nech ťa Boh požehná!

Potom procesia skončila, hodovníci zasadli do svojich školských lavíc a stali sa z nich opäť žiaci základnej školy.

Nemusím ani hovoriť, že celú hodinu sme sa rozprávali o udalostiach, ktoré sa stali počas predĺženého víkendu.

Doteraz som nevedela, aký veľký význam má pre nich účasť na hodoch v Csatke. Vysvitlo, že tento kmeň – okrem malých detí a chorých – každoročne na Máriu putuje na pútnické miesto Panny Márie. Naložení sviecami a najrozličnejšími darmi: hodvábnymi látkami, pestrými šatkami a vyšívanými zásterami sa vydávajú na cestu, aby sa zúčastnili na mimoriadne únavnej ceremónii. Mnohí tam zostávajú aj na druhý deň. Vracia, že čakajú na zázraky a rozprávajú sa o zázrakoch, ktoré sa už stali, lebo správu o nich treba podať ďalej! A tých, čo zostali doma a nestali sa svedkami zázrakov, sa patrí obdarovať nejakým darčekom.

V to utorňajšie ráno som okrem kopy farebných svätých obrázkov a lacného ruženca dostala ako darček aj nasledujúci príbeh. Je to zázračný príbeh. Preto ho odovzdávam ďalej...

Jedna zo žien tohto kmeňa trpela v detstve neustálymi bolesťami hlavy. Brali ju teda k jednému lekárovi, k druhému, vyplatili už veľa peňazí, ale márne, lieč-

ba doktorov nestála ani za fajku močky. Bolesti hlavy neustávali, naopak, boli čoraz neznesiteľnejšie. Už nevedeli, čo majú robiť. Nepomáhal ani amulet, ani zariekania proti zlu.

Vtedy si jej matka zrazu zmyslela, kúpila kus krásneho hodvábu a bohato vyšívajú prikrývku na oltár a vzala ju na hody do Csatky. Tri dni sa za dievča modlili a žiadali Pannu Máriu, aby jej pomohla. Matka si dokonca predsavzala, ak Panna Mária vyslyší modlitby, ostrihá si svoje dlhé vlasy, siahajúce až po stehná. Modlitba bola vyslyšaná, ale žena akosi pozabudla na svoj sľub.

(Či na sľub zabudla alebo nie, nevedno, je však isté, že dlhé vlasy majú v živote Rómok veľký význam. Dievčatá musia povinne nosiť vlasy rozpustené, mašľou alebo sponou si ich zväzujú až potom, keď ich predali, ak už došlo k dohode. To je znamením, že už nie sú slobodné. Podľa rómskej tradície sa na krátko strihajú – za trest – iba vlasy neverných žien. Niet teda divu, že sa žena neponáhľala splniť svoj neuvážený sľub. Pravda, toto je už iba môj dodatok k príbehu...)

Avšak raz jej červená mašľa a *bontóka* zázračným spôsobom sami od seba z vlasov vypadli a tie sa rozpustili. Takto bola upozornená na svoj sľub. Sem-tam sa dievčaťu opäť prihlásila aj bolesť hlavy, ale keď sa modlili, ihneď pominula. Preto sa rozhodli, že sa budú neustále modliť. To sa osvedčilo: dievča nebolela hlava a ani žena si nemusela ostrihať vlasy.

Teda taký je mystický racionalizmus Rómov! Ešte aj v otázkach viery sa snažia vyjednávať. A aj tu s úspechom!

Fotografia

Nezamestnaní Rómovia veru zo štátnej pomoci veľmi nevyžijú. Ich nároky sú síce veľmi malé, predsa sú však odkázaní na príležitostné práce. Medzi Rómami sú na získanie prostriedkov potrebných na najskromnejší život už tradične rozšírené legálne, „pololegálne“ a nelegálne spôsoby. Medzi tie prvé patrí napríklad zber papiera a železa, ako aj prekutávanie smetných nádob, ktorého jedna odnož je zameraná na hľadanie speňažiteľných spotrebných predmetov, respektíve zbieranie fliaš a umelohmotných flakónov, druhá zasa na hľadanie zvyškov potravín, ktoré sú najdôležitejšou podmienkou chovu zvierat, najmä prasiat.

Medzi „pololegálne“ zdroje príjmov patrí v prípade mužov čierna práca na stavbách alebo v poľnohospodárstve, ktorá má väčšinou sezónny charakter, v prípade žien zasa takzvaný „predaj z tašiek“. Aj táto činnosť prináša podnikavým Rómkam nezdanené príjmy. Jej podstata je nasledujúca. Ak získajú prostriedky, za lacný peniaz nakúpia kopu nekvalitného tovaru (najčastejšie nejaké oblečenie: ponožky, košele, spodnú bielizeň atď.), a potom sa v blízkosti trhov, na železničných či autobusových staniach alebo chodiac z domu do domu pokúšajú so skromným ziskom obsah svojich tašiek zhodnotiť.

Kires, matka jedného z mojich žiakov, si tiež zarábala takýmto spôsobom. Svoj tovar nám z času na čas vnucovala už s nudne známymi slovami.

– *Lóvé* treba na desiatu, úbohým deťom. Dnes ešte nejedli, vy musíte vedieť, že nemôžu byť hladné!

Ak sme mohli, vždy sme si niečo kúpili, niekedy aj vtedy, ak sme nič nepotrebovali, iba preto, aby sme ocenili jej snaženie.

Raz prišla do školy s veľkými prepchatými taškami práve v momente, keď sme sa na konci roka fotografovali. Samotná udalosť, aspoň sa tak zdalo, ju nevelmi zaujímala, chodila hore dole po dvore naháňajúc kunčaftov a vliezla takmer do každého záberu. Veľkodušne sme jej slúbili, že keď budú fotografie hotové, ukážeme jej ich, a ak bude chcieť, môže si z nich aj objednať.

Tak to aj bolo. Odniekaľ sa dozvedela, kedy fotograf donesie ukázať fotografie a nečakane sa zjavila, samozrejme, s neodmysliteľnými taškami v rukách.

– Aj z tejto, aj z tejto... – opakovala takmer pri každom zábere, pričom energicky pichala do fotografií nie práve najčistejším ukazovákcom. – Zaplatím, keď uvidím fotky, ktoré spravíte pre mňa!

Neviem, ako to robila, ale keď prišli objednané fotografie, opäť bola práve v škole. Samozrejme, peniaze so sebou nemala. Čo som mala robiť, vyplatila som jej fotografie, ale mala som v úmysle dať jej ich až potom, keď mi pôžičku vráti. Lenže v nestráženom okamihu mi obálku s fotografiami vytrhla z ruky a už sa aj zvrtila na odchod. – Jaj, ukážem ich *dademu*, – akože otcovi detí, – on má *lóvé*, iba dve minútky, hneď sa vrátim... – počula som čoraz z väčšej diaľky jej

nepříjemne drapřavý hlas. Už som vedela, nebudem mať ani peniaze, ani fotografie!

Nuž, aspoň som sa v nej nemusela sklamať.

Najbližšie som sa s ňou stretla na ulici. Nečakane sa zjavila na rohu, už nemala čas zmeniť smer. Zasa budem bohatšia o románový príbeh, ktorým sa ma pokúsi presvedčiť, prečo svoju dlžobu nevyplatila, pomyslela som si. Lenže nebola som bohatšia, nevymyslela si ani drzý humbug. Prešla okolo nás bez pohnutia oka – teraz pre zmenu – s dvoma obrovskými nákupnými taškami; z jednej sa cynicky usmievali tri údené šunky a z druhej zasa batéria fliaš kvalitného alkoholu.

Odvtedy viem, že krédom Rómov žijúcich v archaických spoločenstvách v duchu tradícií je, že čo sa dá získať aj iným spôsobom, to netreba vyplatiť!

Priamym dôsledkom tohto bodu desiatich rómskych prikázaní je, že Rómovia si svoje životné podmienky zabezpečia bez akýchkoľvek škrupúl aj nelegálne. V ich kruhoch sa teší veľkej úcte najmä „vreckárstvo“. Mnoho detí už v útlom veku zasväcujú do tohto zlodejského umenia. Vrodený talent detí najčastejšie zdokonaluje matka, ktorá počas praktickej výučby zdržuje obeť, pýta sa, vysvetľuje, skrátka odvedie pozornosť, aby si dieťa za ten čas zarobilo aspoň na seba. Krádež však nikdy nie je zameraná na poškodenie obete a jej vyústením nie je chamtivosť, lebo podľa rómskeho zmyšľania si treba vziať odtiaľ, kde je a to, čo je v danej chvíli potrebné. Najčastejšie ide o potraviny, alkohol či cigarety. Ak aj ukradnú niečo iné, zväčša to predajú a z utržených peňazí si kúpia jedlo, nápoje či tabak. Nesporia na vilu na morskom pobreží. Ani si veľmi nerobia zásoby. Žijú iba pre dnešok. Ak v ich prípade môžeme vôbec hovoriť o plánovaní, tak by sme mohli povedať, že ich krátkodobým cieľom je to, aby sa cítili dobre. Dlhodobé ciele jednoducho nemajú. Ich život je dlhý reťazec podenkových okamihov. Nikdy nebolo tak, že by nejako nebolo, hovorí maďarské príslovie, z ktorého zaznieva túžba vymaniť sa spod záväzkov. Na rozdiel od nás Rómovia toto porekadlo dôsledne nasledujú. A ak to tak vyjde, tak veru bez akýchkoľvek výčitiek svedomia kradnú a podvádajú. Za ich konaním však nikdy nie je zlý úmysel, ani kúsok chamtivosti. Práve naopak! Často sa stáva, že aj svoje dobré skutky uskutočňujú pomocou svojich darebáckych činov. Na ilustráciu uvediem jeden nevinný príklad.

Stalo sa to na Deň učiteľov. Deti po jednom prichádzali ku katedre a blahoželali mi každé svojím spôsobom: niektoré mi do dlane vložili cukrík, iné zasa žuvačku alebo lízatko, ale našli sa aj také, ktoré mi dali pusú, lebo oni mi nevedia dať nič iné, ak ich mám rada, nech teda prijem ich bozk. Bolo to veľmi dojímavé, lebo oslavy Dňa učiteľov som nepripravovala práve preto, lebo som nechcela, aby mali kvôli nemu výdavky.

Jedna zo žiačok ku mne podišla s kytičkou fialiek.

– Natrhala som ich pre teba, ale ten *rondi* ujo tak kričal, že som ti ich viac nemohla doniesť... – povedala a podala mi zhúžvanú kytičku. – Daj ich do vody, aby neboli smädné!

– Ďakujem pekne, ale podľa toho, čo hovoríš, si ich ukradla?! – spýtala som sa a pohľadila som jej tvár.

– Nie, nie, neukradla som ich... Ak niečo potrebuješ, tak si to môžeš zobrať!
– odpovedala mi s detskou čistotou, potom zahanbená dodala: – Len ma uvidel... Nerobila som to dobre!...

– Prosím ťa, pekne ťa prosím, – pokľakla som si k nej, držiac ju za usmolenú ruku, – nabudúce povedz ujovi, že by si chcela fialky, iste ti dovolí z nich natrhať...

Nepovedala nič.

Človek zamlčí nejaké veci nie vždy na úkor úprimnosti, ale vyslovene z ľútosťi.

Keď som konečne pochopila jej milosrdné mlčanie, azda som mala niečo povedať. Teraz som však už len mlčala.



Cítil svoju blížiacu sa smrť

Kris, teda rómska zákonná rada, vyniesla rozhodnutie. Jagovmu synovi, ktorý sa dopustil hriechu, uložila peňažnú pokutu. Keď zasadnutie rady skončilo, Jag vyšiel na dvor a zakričal:

– Braček, spievaj! *Dilabe, roma, dilabe!*

Potom zdvihol do výšky svoj klobúk ako človek, ktorý sa hlási predniesť prejav.

– *Engedelmo phra!* – prihovril sa hlbokým, chrapľavým hlasom okolostojacim, pričom pravicu s klobúkom mal ešte stále nad hlavou. Po krátkej prestávke si pomaly, veľmi pomaly spustil klobúk na hlavu a rýchlym pohybom si ho náhle stiahol na oči. Zasa chvíľu počkal, a až potom sa pustil do spevu a tanca. Tancoval až do vysilenia. Cítil sa dobre. Smial sa a vtipkoval. Nebol to prvý úder, z trestu si ťažkú hlavu nerobil.

Bol chorý, už dávno bol chorý... No ani vlastnými chorobami sa veľmi nezaoberal.

– Žena, ak zomriem..., pochovajte ma v týchto tanečných čižmách..., v žltých *budogách*..., v modrom *pulóveri!* – kričal, kým mäsitými dlaňami udieral do čižiem, ktorých sáry plieskali ako pastiersky bič.

Jeho slová však nikto nebral vážne.

Mal veľa detí i vnukov, hoci ani on sám nebol ešte starý. A to, čím všetkým v živote prešiel, bolo na celý román. Keď napríklad zbúrali jeho dom, istý čas žil s celou rodinou v zmrzlinárskej búde. Spali natlačení jeden na druhého ako sardinky v konzerve. Ako posteľná bielizeň im slúžili obnosené šaty a kadejaké handry...

Dnes sa však Jag odviazal a nemal chuť so zábavou prestať.

– *Dilabe!* – neustále vykrikoval, tancoval si, spieval a lúskal svojimi hrubými, tvrdými prstami, akoby ho bolo stretlo nejaké veľké šťastie.

V noci potom psy zbesilo zavýjali, až to bolelo... Vial aj silný vietor... Na istý čas, pravda, ustal, ale neskôr medzi starými budovami osady zadul znova, ešte ostrejšie, ešte mocnejšie.

Ráno okolo piatej Jag zomrel. Svoju rodinu „uspal“, aby nikto nevedel o jeho odchode. Tak označujú fakt, keď niekto zomrie doma, pričom sa mu pred každým podarí utajiť, že žije svoje posledné minúty.

Starosti zajtrajška zdedila rodina. Syn musí teraz bez pomoci otca vyplatiť pokutu. Nič to! „Netreba sa zaoberať smútkom zajtrajška, zajtrajšok príde, či chceme alebo nie,“ – hovorí rómske príslovie.

Jag žil pre dnešok, pre večnú prítomnosť, ako je to u Rómov tradíciou. Ak zostane tradícia neporušená, ani jeho syn si nebude priveľmi pripúšťať fakt, že budúcnosť hrozí finančnými ťažkosťami, ba exkomunikáciou. Prečo by si ho aj pripúšťal?! Prečo by bojoval proti osudu?! Prečo by vymenil istotu prítomnosti,

ktorá sa vždy žije akosi milosrdnejšie a ľahšie, za boj s pochybným výsledkom, ktorý je poväčšine beznádejný, za hmlistú, abstraktnú a beztak neúprosnú budúcnosť? Veď podľa rómskeho výkladu ani od kresťanského Boha, známeho svojím milosrdenstvom, nemožno vždy očakávať odpustenie: *Marel o Del mare!*? *Kas korkoro kame!* (Boh potrestá toho, koho chce.) Teda: *Manus savoreha birlnel, ča le devleha na!* (Človek si poradí s mnohým, ale s Bohom nie!)

Jag teda zomrel a domnieval sa, že pred svojou smrťou môže svojim blízkym najviac pomôcť tým, že ich „uspí“. Beztak mu nemohli pomôcť, a keď sú už bezmocní, je lepšie, ak márnú clivotu, smútok a žiaľ – i keď iba o niekoľko hodín – oddiali.

Preto tancoval, preto spieval, preto sa zabával ako zmyslov zbavený až do neskorého večera... *Romani dlili na chochavel!* (Rómska pieseň neklame!) – hovorí sa, a je to svätá pravda! Sem-tam môže síce zahaliť, skrášliť smutnú skutočnosť, no svojím hlbším poslaním nikdy netvrdí lož, vždy hovorí pravdu!

Šatka

Mámi žila pod jednou strechou s jednou zo svojich dcér, zaťom a vnúčencami. Osobne poznám jej osem detí, ako aj ich deti. Medzi najstarším a najmladším vnúčaťom je šesťnásťročný vekový rozdiel. Často som k nim chodila na návštevy, vždy som vedela, čo koho postretlo.

Mámi mi odkázala, že sa vrátila z nemocnice, aby som ju navštívila v osade, lebo by mi chcela niečo povedať. Čo mi chce povedať?! Zľakla som sa, že sa chce zasa lúčiť.

Na druhý deň som zašla do osady na návštevu.

– Každý nech vyjde z izby, buďte tu len vy, – rozkázala z postele, keď som vstúpila do preplnenej miestnosti.

Dcéra – azda čosi tušila – sa rozosmiala. Deti sa zasa urazili.

– Je to tajné, že my tu nemôžeme byť? – pýtali sa dotknuto.

Mámi sa na nich prísne oborila.

– Celý deň sa tu potílkate, som už z vás unavená. Teraz chcem niečo povedať *gádži*. S vami sa môžem rozprávať aj inokedy, s ňou iba vtedy, keď je tu. – Po týchto slovách sa osadenstvo s nevôľou pobralo von. – Keby som odtiaľto vedela odísť, tak je to iné! Ale neviem, a vy to viete! – zakričala do diaľky a lakte si nervózne zapichla do vankúšov, ktoré mala za chrbtom. – Môžem urobiť len niekoľko krokov, už nič nevládzem... – povedala tichšie a obrátila sa na mňa. A na pomalších ešte raz zakričala: – Practe sa! Počujete! Von!

– Poslúchajú iba preto, lebo ste tu... – povedala a zhlboka si vzdychla, keď sa aj za posledným deckom zatvorili dvere, potom si s tichým stonaním pustila nohy na zem, nepostavila sa však, z kraja postele ďalej dirigovala.

– No, otvorte dvere na skrini! – preniesla s tajuplným úsmevom.

– Môžem otvoriť skriňu? – spýtala som sa prekvapená, lebo som vedela, že nikto nemôže čo i len ruku strčiť do jej skrine, lebo v nej opatruje poklady, o ktoré sa veľmi bojí. Skriňu má vždy zatvorenú na kľúč, a aj svoje šaty na denné nosenie si na noc odkladá radšej na operadlo stoličky.

– Otvorte ju, keď vám hovorím! – povzbudzovala ma, pričom si potmehúdsy privrela viečka.

Opatrne som teda zvrtila kľúčom a naširoko som otvorila škrípajúce dvere. Skriňa bola plná pestrofarebných šiat.

Dovtedy aj mámi s paličkou dokrивkala ku skrini.

– Vidíte túto šúki (chudú) cochu (sukňu)? Takáto som bola... Táto rómska sukňa bola moja, – povedala hrdo, keď sukňu s kvetinovým vzorom vybrala zo skrine. – Pozrite sa na tú šatku! Chyťte ju! – ukázala palicou na najvrchnejšiu policu. – Tú som už dala šiť, tá nie je skutočná, – stiahla si ústa a ukázala nimi

na iný kus odevu: – Aj tá blúzka je pekná, ale už nie je „taká“... Rozumiete?! – pokračovala a komentujúc mi ukázala obsah celej skrine. Keď sa prehliadka skončila, opierajúc sa o palicu doknísala sa k posteli a unavene sa na ňu spustila.

– Viete, nedám to nikomu, aj tak by im to nebolo dobré, a ak to nenosia, nedám. Je to tu na dobrom mieste... – povedala smutne. – Ani na to nevedia dávať pozor! Im je to jedno! – vyhrkla zrazu a krivou palicou ukázala ku dverám. Potom ticho pokračovala: – Chcela som, aby ste ich videli, vedela som, že sa vám budú páčiť, – povedala, pričom ma neustále sledovala očami. Bolo to napokon prirodzené, veď mi ukázala poklady svojej mladosti chránené pod siedmimi zámkami, niečo mi však hovorilo, že zvažuje nielen to, ako na mňa rómska garderóba zapôsobilá. – Vidíte, aj teraz čo mám na sebe, nič mi nie je dobré. Aj na pleciach mám prehodený tento *pulóveri*, aby mi nebola zima. A keď týmto niečo poviem, povedia: „Načo ti to je, aj sama hovoríš, že to nepotrebuješ!“ Potom ma opakujú, ešte aj hlavou pokyvujú ako ja: „Ja to už nepotrebujem!... Jaj, ja to už nepotrebujem!...“ – povedala napodobňujúc tých, čo ju napodobňujú, pričom aj hlavou pokyvkávala trikrát viac, než je to pri lamentáciách starkých obvyklé. – Ak chcem niečo, povedia, daj peniaze, kúpime to, ale zrazu mi to zoberú, že oni to potrebujú viac než ja, – chodila ďalej okolo horúcej kaše, ale oči sa jej čoraz netrpezlivejšie ligotali. – Potrebovala by som veľkú šatku na plecia... – vzdychla si zhlboka. – Vy chodíte hore-dole, ja ani neviem, kde takú treba kúpiť. Poobzerajte sa, potom vám ju vyplatím... – vyrukovala konečne s prosbou a ja som vedela, že šatku na plecia nepotrebuje iba na to, aby jej ohrievala chrbát. Šatka je totiž spolu so zásterou dôležitou súčasťou tradičného odevu rómskych žien, rovnako ako u mužov je neodmysliteľný klobúk a čižmy. *Mámi* teda netúži po hocakej šatke, ale po takej ozajstnej rómskej.

Bolo to zvláštne poverenie, no prijala som ho a urobila som aj všetko, čo bolo v mojich silách, ale všade, kde som sa zaujímala, mi ponúkali sedliacke šatky na hlavu, na istom mieste som natrafila aj na „echt“ divadelnú šatku na plecia, ale šatku vhodnú pre *mámi* som nenašla nikde.

Neúspešné hľadanie už trvalo dlhé mesiace a takmer som stratila nádej, keď som na jednom výlete na šatku náhodou natrafila.

Bola veľká ako obrovský obrus, po krajoch mala dlhé strapce, ani farbu nemohla mať lepšiu, boli na nej všetky Rómami obľúbené farby a kontúry kvetov boli pretkané zlatou niťou.

Neohlásila som sa, len som nečakane prišla. *Mámi* sedela sama vedľa kachlí. Dobré, že je sama, pomyslela som si. Trochu sme sa rozprávali, potom som z tašky vybrala balík.

– *Mámi*, toto je pre vás, – žmurkla som na ňu a podala som jej obrovský balík.

– Čo to je? – spýtala sa s nedôverou, ale plná očakávania.

– Uvidíte! – zdvihla som veľavýznamne obočie. – Nepozriete sa?!

Istý čas sa na mňa dívala ako človek, ktorý sa obáva, že ho dobehnú, no balík si čoraz silnejšie pritískala k hrudi. Potom sa zrazu oboma rukami pustila do baliaceho papiera, šklbala a trhala ho, keď spod druhej vrstvy baliaceho papiera konečne vykukla šatka, zrazu ju všetky sily opustili: hlavu si naklonila na bok, aj ruka jej z balíka skĺzla a do očí jej vŕhli slzy.

– Nezabudli ste teda? – ozvala sa po dlhom mlčaní trasúcim sa, zadúšavým hlasom. Zrazu sa život do nej vrátil, akoby v nej vymenili baterky. Vrúcne ma objala a vybozkávala. – Nikde sa nedá kúpiť, každý hovorí... – stierala si z hlbokých jarkov svojich vrások slzy, pričom sa jej z času na čas z hrdla predral dievčenský smiech. – Dajte mi ju na plecيا! – Šatka bola taká obrovská, že keď som jej ju prehodila cez plecيا, jej roh sa dotýkal až zeme. – Jaj, je taká ozajstná róm-ska, bozkávam vám srdce! – tešila sa a zrazu sa opäť stiahla do seba. Nie veľmi hlboko, a ani nie veľmi presvedčivo, ale bezpochyby s úprimným odhodlaním: – Ešte som nedostala dôchodok.

– Nedoniesla som ju za peniaze, je to dar, – upokojila som ju, aby bola jej radosť bezoblačná.

– Ja som ešte nikdy nedostala dar, a práve od *gádži*...

Začala kričať na svoje vnúčatá, ktoré boli u susedov. Keď ju trochu prestrašene obklopili, hneď sa do nich pustila.

– Počúvajte, toto bude iba moje! Ak zomriem, dajte mi túto šatku do truhly, lebo si ju chcem vziať so sebou. *Šunes*? Dostala som ju do daru! – oduševnene pohládzala pestrofarebnú šatku, akoby to bol norkový kožuš. – Môžete to povedať aj ostatným. Aby som vám to povedala včas!

Uplynulo niekoľko týždňov. Bola som práve na nákupoch, keď som sa pred obchodom s textilom náhodou stretla s jedným máminým vnúčatom. – Jaj, koľko vás spomína! Kedy prídete? – spýtala sa ma a nestihla som sa ani nadýchnuť, už aj pokračovala: – Tú šatku má oblečenú cez deň aj v noci, myslí si, že jej ju chceme zobrať. Ale kto by si už dnes také niečo obliekol! Veď to už dnes nie je móda! Kde ste ju inak kúpili?...

Ten obchod je vzdialený niekoľko sto kilometrov a delia ho od nás dve hranice. Niekoľkými slovami som to zato vysvetlila.

Potom prišla jar a leto. Mohlo to byť niekedy na sklonku júla či začiatkom augusta, v nedeľu popoludní, slnko neuveriteľne páliło. Práve som si to s bicyklom mierila na kúpalisko, keď vidím, že oproti mne ide vo zvláštnom útvare celá mámina rodina. Hneď za mužmi, na čele žien a detí kráčala spomínaná mámi-na vnučka, na rukách s bábätkom. Zlato z nej viselo v strapcoch, no na opätku krvavočervených lakoviek jej viselo zosušené blato a ovísal jej aj lem pestrej sukne... A na plecياch?! Veru, na plecياch sa jej vynímala *mámina* zlatou niťou prešívaná hrubá šatka. Žienka sa pod ňou veru poriadne potila.

– Kam idete? – spýtala som sa a zosadla som z bicykla.

– Na krstiny, – odvetila mi žienka hrdo a podvihla dieťa na svojich rukách.

– Vidím, *mámi* ti požičala šatku...

– Ona?! – vybuchla novopečená mamička. – Akurát tá by mi ju požičala! Ešte aj v tomto teple v nej sedí na posteli! Táto je už moja! – oznámila mi povýšenecky a pobrala sa za sprievodom.



„Nechcem byť na nej“

Prezývala som ju „spievajúci slávik“. Či bolo predpoludnie a či popoludnie, stále bola veselá, a keď mala dobrú náladu, spievala. Často aj rozhovor začínala slovami: „Poznáte túto pieseň, že...?“ a už ju aj spievala, a keď sa dostala k jadru veci, iba dodala: „Lebo práve toto som chcela povedať...“

Jej skutočné meno som dlho ani nepoznala, no keď sme sa stretli, vždy sa hlasno pozdravila, lebo ma poznala dávnejšie než ja ju. So svojimi problémami sa mi väčšinou zdôverovala na ulici: „Hovorím to iba vám, rozumiete?“ Vtedy som už dobre poznala význam tajuplného slovného spojenia „iba vám“. „Rozumiem, aby som o tom nikomu inému nerozprávala!“ Teda téma nie je pre iné sedliacke uši.

Potom Slávica zosmutnela.

Uplynulo aj pol roka, kým som sa dozvedela, že jej zomrel syn. Ani ona mi vtedy nerozpovedala, čo sa vlastne stalo. Naďalej sme sa stretávali, naďalej sa mi hlasno zdravila, ale už nespievala, v očiach sa jej usadil smútok a o smrti syna kvôli niečomu hlboko mlčala. Nazdávala som sa, že je lepšie, ak sa nevyptujem. Zaprisahanie, prísaha, prekliatie, povera..., na čo iné mohol človek myslieť?!

Uplynula istá doba, kým sme sa kdesi opäť náhodou stretli. Všimla som si, že v jej hlbokých, čiernych očiach akoby znova ožival predchádzajúci oheň. Nedokázala sa už ovládnuť a po istom ošívaní sa vyrukovala s veľkou novinou:

– Mám nového syna.

– Ani si nepovedala, že čakáte bábätko! – prekvapila ma správa, lebo o nešťastí som sa – síce nepriamo a s oneskorením – dozvedela, ale táto dobrá správa sa mojím ušiam doteraz vyhla. – Gratulujem! Aký je veľký? – spýtala som sa, lebo som si myslela, že sa narodil len nedávno.

– Už má šesť mesiacov... Teraz už môžem rozprávať, predtým som sa bála... Aj šaty sme kúpili len vtedy, keď už bol... aby sa niečo ne... jaj, viete... ani to nechcem vysloviť...

– Ak je to tak lepšie, tak nerozprávaj, – prerušila som ju, lebo som sa obávala, že v náhlom rozrušení vyklebetí niečo, čo sa podľa nejakej mne neznámej rómskej povery ešte nesmie, – ja sa ťa nepýtam, povedz len toľko, koľko chceš!

Ale „spevavú slávicu“ sa už nedalo zastaviť. Nespievala síce, ale rozprávala a rozprávala, dlho, o všetkom, až to pôsobilo ako spev. O smrti syna, prirodzene, nepadlo ani slovo, ale z rozsiahleho zaujímavého rozprávania, ktoré sa však predsa len týkalo vecí, ktoré boli z hľadiska podstatných otázok predsa len nezáujímavé, sa o jej „novom synovi“ dalo vybrať toľko informácií, ktoré napokon vytvorili uspokojujúci celkový obraz.

Onedlho sme sa opäť stretli, možno ani nie úplne náhodou. Sotva som vyšla zo školskej brány, nečakane sa zjavila predou mnou. Situácia mi už bola známa,

bola som si istá, že určite vyrukuje s nejakou prosbou. Nemýlila som sa ani tentoraz.

– Pravda, že doteraz ste u nás nikdy neboli, veď doteraz ste na to ani nemali dôvod... – začala trochu zoširoka, ale potom sa sústredila na podstatu. – No, rada by som dala syna odfotiť, ale doma, nie v ateliéri. Fotograf k nám však nepríde... A ani ho nechcem vidieť, rozumiete!? Nevedeli by ste mi pomôcť?

– Ak vám vyhovujem aj ja, tak veľmi rada, – povedala som, hoci som si nebola celkom istá, či budú spokojní aj s mojimi fotkami.

Dohodli sme sa kedy a kam mám prísť, potom sme sa rozlúčili a sotva som spravila dva kroky, ešte za mnou zakričala: – Ale určite prídte! Budeme vás čakať!

Skutočne ma čakali. Deti už postávali na rohu, keď som sa blížila a bezpečne ma previedli pomedzi výmole, jamy a nedôverčivo hundruce psy. Poriadok bol aj v izbe, v ktorej sa pri tejto príležitosti všetci predvádzali vo svojich najlepších šatách.

Zhotovila som fotky bábätka osobitne s rodičmi, ale aj s ostatnými deťmi a *papóm*. V izbe bola aj mámi, ale správala sa nejako nezainteresovane. Nebola vyobliekaná ako ostatní, naopak, namrzená a zahĺbená do seba stála v kúte a spod obyčajnej obrovskej šatky stiahnutej až do očí jej vytrčal iba veľký rapavý nos.

– Mámi, podťe, odfotím aj vás s pravnukom! – volala som ju pred objektív.

– Nechcem byť na nej! Ja viem, prečo! – zaropotala v rozpakoch a prebehla do inej miestnosti, odkiaľ mi zakričala: – Nepýtajte sa ma!

Nespýtala som sa. Aj ostatní sa ponorili do hlbokého mlčania. Zrazu akoby okolo mňa zamrzol vzduch.

Ani odvtedy neviem, čo a prečo sa tak stalo, iba atmosféra mlčania o istých veciach poukazovala na to, že udalosti, ktoré naoko spolu nesúvisia, spája nejaké veľké, spoločné tajomstvo. Keď som sa o niekoľko týždňov dozvedela o smrti *mámi*, môj pocit potvrdili aj ďalšie okolnosti. Stará mama totiž zomrela na tom istom mieste, kde chlapček.

Akoby sa smrťou mámi zrazu uvoľnili nedobré predtuchy určujúce atmosféru v rodine. Napriek smútku boli všetci akoby veselší, otvorenejší a komunikatívnejší. Mŕtvu pochovali v jej najkrajších šatách s kvetinovým vzorom. „Na cestu“ jej do truhly pribalili ďalšie kvetinové šaty. Ani truhla nebola čierna, ako je to u iných národov zvykom v prípade starých ľudí. *Mámi* iba odcestovala.

Tajomstvo však zostalo aj naďalej tajomstvom.

Krik je zbraň!

Bolo príjemné jarné počasie, preto som dve za sebou nasledujúce hodiny u svojich štvrtákov učila v tieni obrovského, práve kvitnúceho gaštanu. Na ďalšej hodine som však už potrebovala tabuľu, preto som deťom po prestávke napriek ich prosbám, ako i tomu, že aj ja sama by som rada zostala vonku, prikázala vrátiť sa do triedy.

Väčšina z nich sa s týmto nezmeniteľným faktom aj zmierila a sadla si, síce s kyslou tvárou, do lavíc a niekoľkých nepresvedčených rebelov sa mi zasa podarilo odzbrojiť kadejakými sľubmi.

Jedine malý *Pusum* ma nechcel nijako poslúchnuť, roztatárene behal medzi lavicami a na plné hrdlo vykrikoval.

– Kto povedal, že sa nesmie skákať? Kto to povedal?!

– Ja som to povedala, – povedala som odmerane a prísne som sa mu zahľadela do očí. – Sme v triede. Sadni si!

– A ja som povedal, že nechcem! A prečo sme museli prísť dnu? Povedal som, že nechcem! Vy ste chceli, aby som bol vnútri! Kto vy ste pre mňa?... Otec alebo mama, že mi tu rozkazujete?! – vykrikoval hystericky.

Už som videla, že ani vyhrážkami, ani prosbami uňho svoj cieľ nedosiahnem. Malý lapaj sa totiž priveľmi rozčertil. Pravda, tým svoj malý arzenál aj vyčerpал. Ja však nie.

– Teraz budeme trocha vnútri, chcem vám povedať niečo pekné... – ozvala som sa svojím najmäkším hlasom. S tým skutočne nepočítal. Zaskočený zostal stáť. Využila som náhle ticho a predniesla som krátku básničku.

– Toto nie je pekné, oklamali ste ma! – zasa nadviazal na niť, ktorú pred chvíľou stratil. – Pustite ma von! Idem domov!

– Ešte nemôžem, – vzdychla som si a pohodlným tempom som sa pobrala smerom ku katedre.

– Tak nebudem poslúchať!... – vykrikoval, a keďže ho mimoriadne iritoval môj zdanlivý nezájum, ešte dodal: – Ale skúste len revať alebo ma zbiť, potom uvidíte!

Keď zistil, že aj toto vyhlásenie ma necháva chladnou, vyskočil na stoličku, z nej na lavicu a ako kamzík skákal z jednej lavice na druhú, ja som si zasa pokojne sadla a zívajúc som si preložila nohy. Sedela som tam, akoby som utopená v tme nejakej bočnej lóže sledovala nudné divadelné predstavenie.

– No, udrite ma! No, no! – vykrikoval bezmocne.

– Nie, nie... – odpovedala som mu s odpúšťajúcim úsmevom na tvári. – Ja nemám vo zvyku biť sa a kvôli tebe tento svoj zvyk nezmením! Vieš, aj ja som chodila do školy...

– A?! A?! Koho to zaujíma! Chodte už domov! – prskal v rozpakoch.

– Rada by som išla domov... – povedala som mierne, pričom som sa hrala s perom – ale stáva sa, že musím robiť niečo celkom iné, než na čo mám chuť!

– Zajtra neprídte! Tak to bude dobré! – reval, pričom však už cítil, že darmo prestúpil všetky možné hranice, nedokáže ma vyprovokovať. Napokon sa obrátil na svojich spolužiakov: – Hé, počujete?! Zajtra nebude škola!!! Počujete?

Teraz ho už bolo treba skôr ľutovať, než sa nad ním rozčuľovať. Aj deti ho už mali po krk.

– *Pusum!* Počuješ?! Už sa neopič... – napomenul ho napokon mnoho urastenejší spolužiak. – Robíš zo seba úplného blázna...

Chudák *Pusum* zrazu stratil hlas. Istý čas ešte gestikuloval a otváral ústa ako v nemom filme, keď sa však trieda pustila do hurónskeho smiechu, v očiach sa mu zjavili slzičky a zahanbene sa pobral na svoje miesto.

Na druhý deň sa mi konečne podarilo všetky deti zamestnať. Už prvá hodina sa začala v dobrej nálade a zdalo sa, že aj *Pusum* prežil včerajšie udalosti bez ujmy. Na začiatku tretej hodiny sa však nečakane rozdrapili dvere a do triedy vpochodoval ramenatý Róm.

– Vy ste *tanítovkyňa*? – zareval a nečakajúc na odpoveď pokračoval: – Aby ste vedeli!... Ak moje decko!... – rapotal a poobzeral sa, aby ho očami vyhľadal. – Títo všetci sem chodia? – zarazil sa trochu, keď uvidel to množstvo detí. – No, ak oni tu!... Ja vás potom!... Ja vám!... – hučal bez súvisu, pričom tvrdou dľaňou víril okolo seba vzduch. – Aby ste vedeli!... – zareval hlasno, a potom ešte hlasnejšie: – No, nechcete vedieť!...

Tvár mu zaliala červeň, žily na krku mu navreli sťa prsty a cícerkom z neho stekal pot. Ďalej pokračoval po rómsky. A aj hlasitosť dokázal ešte o chl p zvýšiť. Jeho slová sa na mňa rinuli, akoby mu v hrudníku vybuchla priehrada.

Keď sa potom na jednej jeho poznámke viaceré deti rozosmiali, cítila som, že nadišiel čas zasiahnuť.

– Pane! – prerušila som gestikulujúceho muža, ktorého tvár už chytila vínovočervenú farbu. – Ak mi chcete niečo povedať, tak chodte pekne von... a upokojte sa... – Aby lepšie porozumel, ukázala som na dvere. – Ak budete mať pocit, že ste sa u-po-ko-ji-li, – pokračovala som už tichšie, ale s takým dôrazom, akoby som diktovala prváčikom, – potom za-klop-te..., po-zdrav-te sa... a ešte raz mi to celé zrozumiteľne zopakujte.

Starý *Pusum*, lebo medzičasom už bolo zrejmé, že to môže byť iba jeho otec, si očividne s týmto akcentom nevedel rady, navyše sa už poriadne vykričal, teda sotva lapal po dychu. Istý čas ešte v triede nešťastne postával, keď sa však smiech detí ozýval čoraz hlasnejšie, so stiahnutými plecami sa pobral smerom k dverám.

– Ešte niečo! – zavolala som na neho milo. – Ak sa skutočne chcete rozprávať so mnou, tak vás poprosím, nie pred deťmi!

Asi o desať minút potom starý *Pusum* zdvorilo zaklopal a poprosil ma, aby som na minútu vyšla na chodbu. Vonku vyrukoval s nejakou nepodstatnou otázkou a kým mi čosi dlho a zanietene vysvetľoval, kričalo z neho, že vie, že aj ja presne viem, v akej veci vtrhol do triedy.

Už sa nikdy nestalo, že by som od neho počula čo len jedno hlasné slovo. Vždy ma už z diaľky a s úsmevom zdravil. Neskôr sa mi potom priznal, že sa mi ho vtedy v triede podarilo prekvapiť. Očakával úplne iný účinok, lebo všetky doterajšie skúsenosti mu hovorili, že krik je účinná zbraň voči sedliakom.

Po výmene názorov sa ma inak aj deti neveriacky pýtali:

– Tanítovkyňa, vieš, čo povedal?

– Viete veľmi dobre, že rozumiem po rómsky, – odpovedala som.

– Potom prečo si sa nebála?

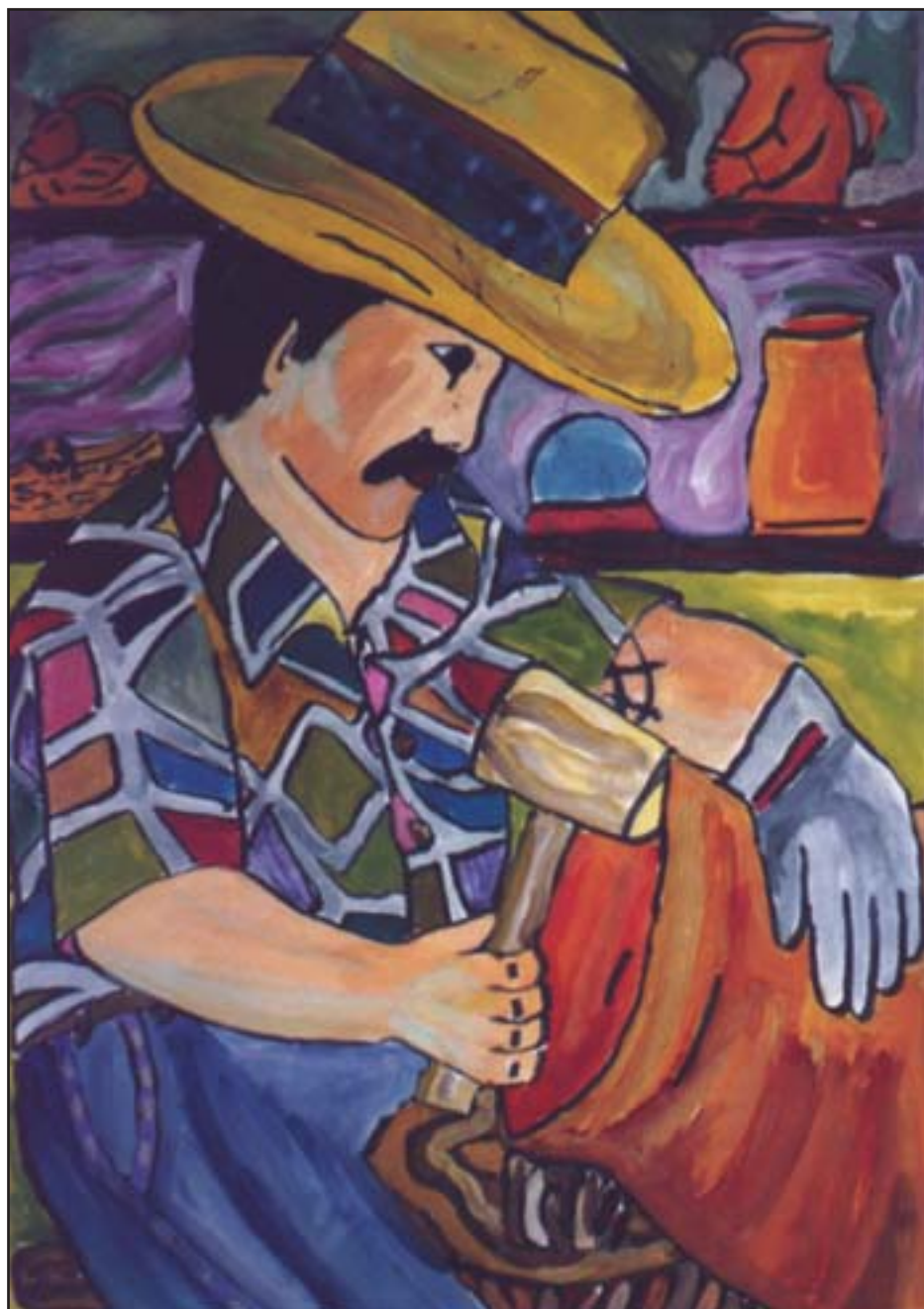
– Prečo? Mala som sa báť? – odpovedala som opäť otázkou.

– Tanítovkyňa! Však, ty nie si sedliak?! – pýtali sa s potuteľným úsmevom.

– Ja sedliak? Ja? – znela nečakane moja odpoveď, navyše aj môj úsmev pôsobil zrejme nanajvýš dvojznačne. Hoci – aspoň z pohľadu Rómov – som veru sedliak. Akurát viem, že je málo takých zbraní, proti ktorým neexistuje účinná obrana. Stopercentným liekom proti kriku je pokoj, dobrá nálada a uvážené, ale rozhodné argumenty.

To ostatné je neskôr učivom.





Kúpil by som ti zlatú retiazku!

V jeden deň prišli deti do školy s kopou xeroxovaných peňazí, s ktorými sa hrali.

– *Tanítovkyňa*, teraz som milionár. Aj tebe dám peniaze, – prišiel ku katedre jeden chlapček a podával mi zväzok bankoviek.

– Ďakujem pekne, si veľmi dobrý, – pohladkala som ho po pravici.

Sotva som však peniaze prevzala, už bol pri nás iný chlapček a dožadoval sa peňazí.

– Daj mi ich! – povedal hlasom na pomedzí prosby a požiadavky.

– Počuj, ty si tie peniaze dal mne, – obrátila som sa na prvého chlapca, – čo by si povedal, ak by som ich darovala jemu?

– Urobíš si s nimi, čo chceš! – povedal bez rozmýšľania.

– Tak mu ich dám, dobre?

– Tak daj... – potvrdil svoje predchádzajúce vyhlásenie a bolo na ňom vidieť, že transakcia ho nezaujíma.

Dala som teda peniaze na hranie druhému chlapcovi. Darca si sadol vedľa mňa a bol veľmi tichý.

– Každý sa hrá a ty tu vysedávaš. Prezradíš mi, nad čím premýšľaš? – spýtala som sa po čase.

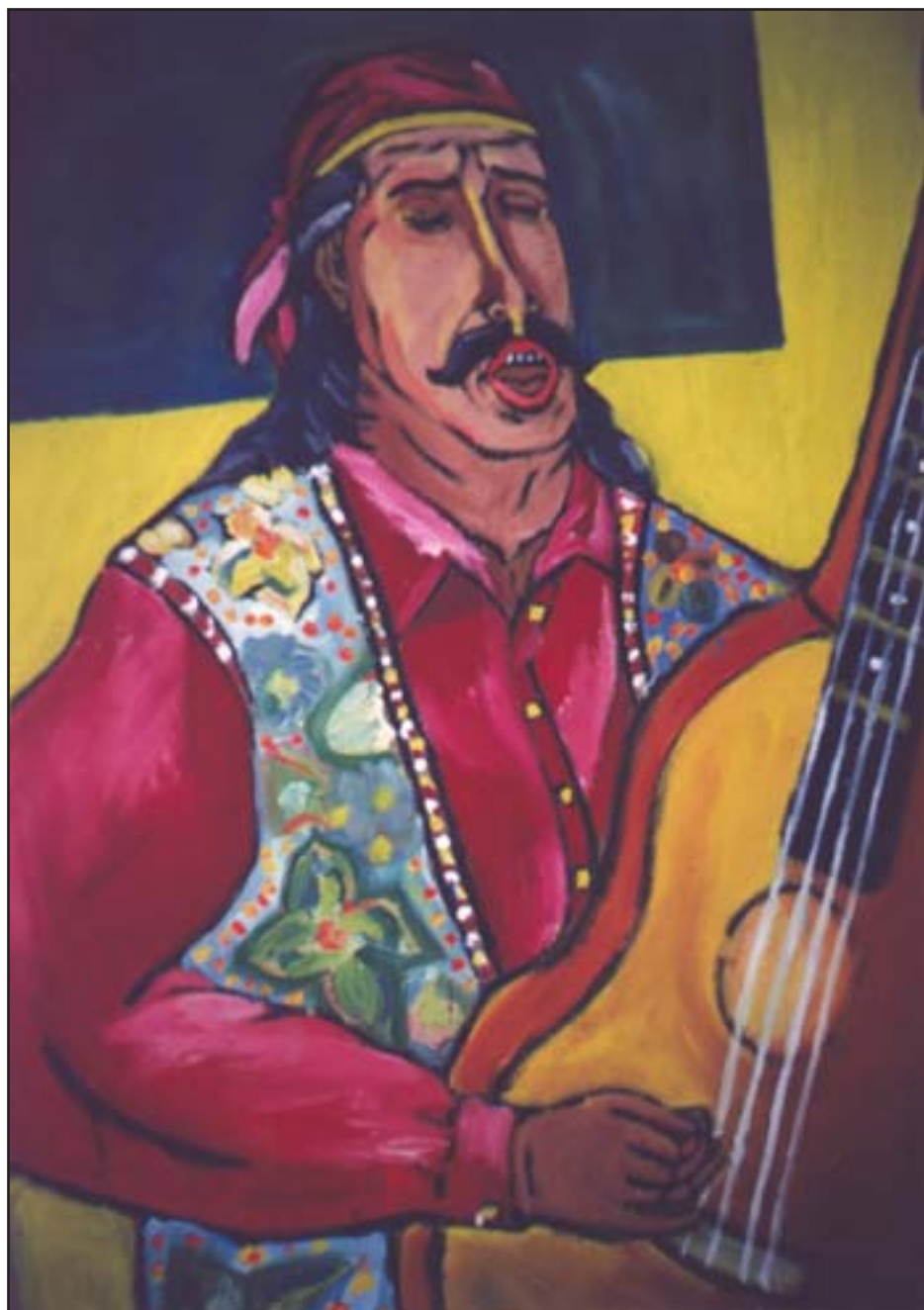
– Vieš, keby som bol ozajstným milionárom, kúpil by som ti zlatú retiazku, – povedal po chvíli so zasneným pohľadom.

– To myslíš vážne? A čo by si kúpil svojej mame a otcovi?

– No, aj mame by som jednu kúpil... A otcovi... – tu sa zarazil a pokračoval až po dlhom premýšľaní: – No to ešte neviem... Ale moji súrodenci ma nemajú radi! Nedostali by nič! – dodal rýchlo a zase zmenil intonáciu: – Vieš, akú by som kúpil?

– Nie. Povieš mi to?







Spojil si dva ukazováky a palce.

– Takúto hrubú! – povedal dôrazne, pričom striedavo hľadel na svoje ruky a na mňa. – A potom by som ti kúpil aj náramok... a...

– Taká by bola hrubá?! – prekvapila som sa a ukázala som mu na ruky, ktoré ešte stále držal v predchádzajúcej póze. – Počuj, veď by sa mi zlomil krk!

– Nie preto, aby sa ti zlomil krk, ale preto, že ťa ľúbim, rozumieš?! – hľadel na mňa zarosenými očami.

– A tvoja mama by akú retiazku dostala? – pokúšala som sa odvieť reč.

– Vy by ste dostali rovnakú, – zapriadol a objal ma okolo drieku.

Ja som mu objala jeho strapatú hlavičku a niekoľko minút sme takto dojata sedeli.

Prestávka sa ešte neskončila, deti sa hrali na dvore, keď ku mne prišli hostia. Odišla som s nimi do kancelárie, no sotva sme si vymenili zopár slov, už ktosi klopal na dvere. Keď som na klopanie dlho nereagovala, otvorili sa dvere a vo výške kolien sa objavila hlava môjho netrepezlivého miliónára.

– No, poď už! – povedal a zostal vo dverách.

Čo som mala robiť, pozvala som ho ďalej medzi hostí. Oni sa ho zasa začali vypytať na veci, aké sa dospelí zvyčajne detí pýtajú. Ochotne všetky otázky zodpovedal, dokonca po niekoľkých vetách sa chopil iniciatívy. Samozrejme, povedal im aj o zlatej retiazke, pričom im rúčkami názorne ukázal: – Takúto hrubú!

Jeden z hostí sa ho prirodzene spýtal:

– Aj mne by si jednu kúpil?

- Nie, – odpovedal stručne, ale dôrazne.
- A prečo nie? – spýtal sa hosť s predstieraným sklamaním.
- A prečo?! Teba nemám rád! – povedal mu pohrdavo, potom ma chytil za ruku a vytiahol ma z kancelárie.



Bud' moja mama!

Uprostred jednej z vyučovacích hodín sa rozleteli dvere ako v krčme na divokom západe a do triedy vtrhol s červenou tvárou jeden zo starších synov Stádiho.

– Rýchlo! Pustite domov mojich súrodencov! – vyhrkol rozrušene tónom, ktorý nezniesol odpor.

– Ani bú, ani mé, len tak náhle?

– Zle je, viete? – povedal zastretým hlasom, keď ku mne pristúpil, pričom sa mu zachveli pery.

– Zober ich! – rýchlo som súhlasila, keď som zistila, že situácia je vážna.

Celé popoludnie mi zvláštny výstup nedal pokoja, preto som sa rozhodla, že po vyučovaní zjdem do rómskej osady zistiť, čo sa stalo.

O Stádim som vedela iba toľko, že sa venuje chovu zvierat, a že je vdovec. Jeho menšie deti boli ešte veľmi malé, keď im zomrela matka, väčšie sa zasa už dnes povydávali a oženili, pričom rástol aj počet jeho vnúčat. Rástol však aj počet zvierat, teda bolo aj viac roboty. Chlapci veľmi veľa pracovali. Spomedzi ostatných však vytŕčali nielen svojou pracovitosťou, ale aj slušnosťou. Pamätám sa, že som v istý pondelok nemala na katedre obrus, lebo ho zobrali domov vyprať, čo bol darček pre mňa. Prekvapili ma aj vtedy, keď na mieste rozbitej vázy stála nová; aj to bol ich nápad.



Potom si v jeden deň ich otec dovedol domov novú ženu, jeho voľba sa však veľmi nevydarila. Žena síce doma navarila, spočiatku pomáhala dokonca aj pri prácach okolo domácich zvierat, čoskoro sa však prejavila jej zlá povaha. Najmenšie deti, ktoré ešte potrebovali veľa-veľa lásky, ju ani nechceli prijať. Onedlho začala chodiť do krčmy a bola ešte nevlúdnejšia, ešte zádrapčivejšia než predtým. Niekedy sa zdalo, že celkom stratila rozum. S deťmi nenarábala ani predtým v rukavičkách, ak to však na ňu prišlo, bila ich všade, kde ich len zasiahla, no napokon už mala také výbuchy zlosti, že ak by ju nezastavili, tak si svoje nevlastné deti aj prizabije.

Po škole som so zlou predtuchou vyšla na dvor, nedošla som však ešte ani po bránu, už som sa stretla so Stádim. Svoj neodmysliteľný klobúk si stiahol hlboko do očí, až mu zakrýval takmer aj nos. Keď sa predo mnou zastavil a jeho smutné oči sa zahľadeli do mojich, po líkach mu stekali potôčiky slz a strácali sa v hustých, čiernych fúzočoch.

– Odtrhla sa mu slezina... – začal premáhajúc plač, – ... ešte včera ho ope-rovali... Tá šialená žena, rozumiete, však?! Ona to bola... Chudák malý čávo (dieťa)... – Trpko zaplakal, potom nabral silu a rukávom kabáta si utrel tvár. – Už som ju vzal preč... *Dilo* (šialená) je tá romni... Podte, prosím, k nám... Moji synovia vás prosia... Boli by veľmi radi...

Tak som teda v nasledujúcich týždňoch, keď som mala chvíľu času, navštevovala Stádiovcov v osade a urobila som všetko, čo bolo v mojich silách, aby malí čo najmenej pociťovali to, že im chýba mama. Keď som si však všimla, že Stádi prechováva ku mne isté nádeje a svoj úmysel – aspoň nepriamo – čoraz viac dáva aj najavo, začala som hľadať všelijaké výhovorky a postupne som svoju dobrovoľnú sociálnu misiu prerušila.

Ako však redli moje návštevy v osade, čoraz častejšie sa v škole objavovala Stádiho sestra, *Čumut*. Všimla som si, že zasa s láskou sprevádza svoje deti, hoci tie už istý čas chodili do školy sami a ak sa jej naskytne príležitosť, dá sa so mnou do reči. Raz vychvaľuje Stádiho, inokedy dramaticky vykresľuje trpký osud sirôt, zavše zasa rozoberá ťažký život samostatných žien, samozrejme, tak vo všeobecnosti.

Keď som raz neprišla do osady celý týždeň, počkala ma po škole. Sedela na schodoch oproti školskej bráne, aby som jej náhodou neušla. Ako som vystúpila na ulicu, zhlboka zašľukovala lacnú cigaretu a pridala sa ku mne.

– Minule si povedala, že viackrát neprídeš do tej špiny, – začala s veľkou okľukou, z čoho som usúdila, že mi prišla povedať vážnu vec.

– Sama si videla, ako som vyzerala. Aspoň jeden chodník by ste mohli dať do poriadku.

– Už to je, pozametala som! – povedala s veľkou pýchou v hlase a cigareto-vý ohorok odhodila do jarku. – Teraz sa zasa stalo to, že *Dongo* vysypal na cestu popol, preto som prišla! Povedz mu už niečo! Teba poslúchne. Mne povedal: „Kto si ty, *Čumut*, aby si mi rozkazovala?!“ Povedala som mu, že zametám kvôli tebe, lebo chcem, aby si prišla. A on povedal, že by chcel počuť, že *gádži* povie, že to tam nemôže vysypať. Povedz mu to!

– Povieť mu to, ale nie teraz. Potom by vedel, že ty si mi to povedala. Beztak nie som zodpovedná za čistotu, vy by ste sa mali dohodnúť.

– Bolo by dobré, keby si ťa *Stádi* vzal za ženu, potom by si bývala vonku s nimi, – povedala s hlbokým teatraľným vzdychom, potom sa na mňa skúmavo zahľadela a dodala: – Potom by tam bol poriadok...

– No, konečne si to vyslovila! Viem, že vy už istý čas sem mierite! – vyriekla som ostrejšie než bolo potrebné. – Pochop, *Čumut*, to nie je možné! My sa k sebe nehodíme... – pokúsila som sa zmierniť svoju predchádzajúcu podráždenosť. – Aj tak, ja som v jeho očiach iba obyčajný „sedliak“, nič viac...

– Kdeže! Ty!... Jój, len keby si ty vedela...! – chytila sa mojej ospravedľujúcej poznámky a ako človek, ktorý všetko vie, zdvihla obočie: – Písala by si listy, rokovala by si, vybavovala by si nám, on by sa tešil. Zniesol by ťa, ty! Nech skapem, ak nie!

– No to ste dobre vymysleli! – zasa sa ma zmocnili emócie. – Mám sa zaňho vydať a bývať v osade. A moja úloha by bola riešiť vaše záležitosti s úradmi.

– Prestaň už! Vieš, že to tak nemyslím! – drgla ma do boku sprisahanecky. – *Stádi* si ťa naozaj chce vziať! A keby si prišla bývať von, patrila by si medzi nás. Vybavovala by si len preto, lebo tomu rozumieš. Vieš, teba by zato mnohí poslúchli...

– Tomu never! Sama vieš, že u vás je vždy pánom muž, ženy nemôžu zasahovať do vecí. Ja som zasa žena, aj sedliak. Keby som patrila k vám, musela by som sa prispôbiť vašim zvykom. Nemám pravdu?

Neodpovedala mi, len mi stisla ruku. V tom stisnutí som cítila povzbudenie. Istý kus sme išli vedľa seba bez slov. Napokon ticho prerušila ona.

– No dobre, ja som pozametala, – akoby sa rozprávala sama so sebou. Po niekoľkých krokoch sa zrazu zarazila a úplne sa ku mne nahla. – Ale toto som povedala iba tebe! Rozumieš?! Iba tebe!

Tak tomu som veľmi dobre rozumela. Navyše som s ňou aj súhlasila. Nič som nechcela vyklebetiť, veru nie!

Istý čas sme si ešte hľadeli do očí, potom si *Čumut* energickým pohybom napravila šatku na hlave a rýchlymi krokmi zabočila do ulice. Už som sa pohla aj ja, keď zakričala za mnou:

– Ale *Dongovi* to zato povedz!

Cestou domov som sa potom rozhodla, že už si treba raz a navždy túto vec vysvetliť. Doteraz to nebolo vyslovené, to je pravda. Nemohla som reagovať, nebolo na čo. Teraz však už vec nezniesla odklad. Čím skôr, tým lepšie. O to je potom menej bolesti. A už som si v sebe aj formulovala, čo povieť.

Keď som prišla domov, text som mala hotový, už som si ho iba opakovala, stále dokola, akoby mi vety v hlave zaznievali z nejakej nekonečnej magnetofónovej pásky. Už som bola vo dverách, keď som sa náhle rozhodla, zavelila som si čelom vžad a pobrala som sa do osady.

Dvere boli ako vždy otvorené dokorán. Keď ma *Stádi* zazrel, zložil si klobúk a zastretým hlasom sa mi pozdravil. Vtedy som si uvedomila, že on sa ešte

doteraz nevyjadril a musel by sa cítiť veľmi zvláštne, keby som ho zahltila svojimi vopred pripravenými protiargumentmi skôr, než by mi vôbec čosi povedal.

Stádi bol v miestnosti sám, povedala som si, počkám chvíľu, čo ak sa odhodlá.

– Sliepka sa uvarí aj sama... – povedal s kyslou tvárou muž a ukázal na obrovský hrniec; ticho tam vrela rozvonievajúca zlatistá polievka. – Len... – začal a tu sa zasekol. Potom sa zhlboka nadýchol, zasa sa pustil do vety, ale ďalej sa nedostal ani teraz. Kým by ju však začal tretí raz, z dvora zaznel krik. To s veľkým huriavkom prichádzal *Stádiho* druháčik.

– Mama, mama! – bežal ku mne s roztvorenou náručou malý chlapček, lebo ako sirota ma takto oslovoval už od čias, keď bol prvákom. – Mama! Prišli ste?!

Keď však vkročil do miestnosti, zrazu sa zarazil a pozrel sa na otca.

– *Dad!* Už to vie? – spýtal sa otca.

– Ani nemám odvahu povedať vám... deti by veľmi chceli... – pustil sa do veci už po štvrtý raz *Stádi*, zasunul si klobúk dozadu, no jeho syn ho hovoriť nenechal.

– Poviem to ja! – vykrikoval naňho a obrátil sa ku mne: – Mama! Ja ti to poviem, lebo chcem, aby si bola naša mama! – recitoval oduševnene s rozžiarenou tvárou.

Žiaľ, musela som ho schladiť. V hlave sa mi spustila pripravená nahrávka a protiargumenty sa radili jeden k druhému. Ich balenie však bolo mimoriadne pekné a zdržanlivé. Mala som to vymyslené tak, aby sa nikto necítil urazený, ale aby moje slová boli jednoznačné a konečné.

Stádi počúval moje zložené vety so žmurkaním a dieťa s otvorenými ústami. Cítila som, že ich počiatočný smútok sa pri alternatívach, ktoré som vo svojom prejave ponúkala, začal pomaly vytrácať. A skutočne, na konci sa už usmievali. Pravda, bol to nemohúci úsmev s veľkou dávkou melanchólie, ale predsa len úsmev. Bol to úsmev, a nie mimika, zakrývajúca plač, či křčovito predstierajúca veselosť.

Potom som si magnetofón v hlave vypla, na okamih sa rozhostilo ticho a úsmevy zmeraveli. O chvíľu však opäť ožili. Prvý sa ozval chlapček. Nepovedal veľa, predsa som mala čo robiť, aby som sa nerozplakala. Povedal len:

– Mama... Ja ťa aj tak budem tak brať, aj keď nebudeš bývať s nami, lebo to nie je najdôležitejšie. Len buď moja mama!

Tou som zostala až dodnes.

Obidvaja chlapci, ktorí v tom čase chodili do mojej triedy, ma ešte vždy oslovujú mama. Drobček vyzdravel, ale nie celkom. Chlapci ma z času na čas v škole navštvia spolu s manželkami a svojimi dvoma deťmi. Deti si počas návštevy môžu sadnúť do lavice na miesta, kde sedeli ich otcovia.

Stádi má novú ženu, ale viac detí sa mu už nenarodilo.

Vtáčie vajíčko

Bola veľká prestávka. Deti sa hrali na školskom dvore na príjemnom jarnom slniečku a ja som v kancelárii opravovala diktáty. Okno som nechala otvorené, aby som ich mohla jedným očkom sledovať. Zrazu som spozornela na vzrušený krik.

– Poďte sa pozrieť, – vybehol z kríkov jeden z mojich žiakov, ktorému práve chýbalo niekoľko predných zubov. – Poďte sem, ale jýchlo!

Sotva som sa spamätala – pim, pum, začula som dve tiché puknutia. Ako som sa vyklonila z okna, hneď som videla, že to boli vtáčie vajíčka. Jedno pristálo na múre, druhé na zemi. Medzi škrupinami som zazrela dve maličké embryá, už bez života.

– Ale deti, odkiaľ ste vzali tie vajíčka? – spýtala som sa cez okno.

– Tam boli, na vrchole *bújo*, – odvetil mi pyšne šušlavý zlodej vajíčok.

– Tak poďte dnu, poviem vám skutočnú rozprávku, – povedala som zvýšiac hlas, aby ma počuli aj vzdialenejšie deti. Prestávka beztak už medzitým skončila.

Keď sa usalašili v laviciach a stíchla aj vrava, vzala som stoličku a sadla som si medzi nich.

– Kde bolo, tam bolo, žil raz jeden vtáčí manželský pár. Chceli si založiť rodinu, tak sa porozhliadli, kde by bolo vhodné miesto, kde by si mohli urobiť hniezdo. Hľadali také miesto, kde majú vtáčence radi a vážia si ich, ako aj slobodu, ktorú majú títo pútnici vzduchom. Kde ich neprenasledujú, kde ich neotravujú. V blízkosti bola rómska škola. A na dvore tej školy boli kríky, ktoré boli vhodné na hniezdenie. Vtáčím manželom sa toto miesto veľmi zapáčilo, lebo si mysleli, že Rómovia si vážia slobodu a život, a že majú radi aj malých, že tu, v blízkosti detí Rómov, ktorí majú radi slobodu a rodinu, budú ich vtáčence v bezpečí. Viete, deti, kým pripravili hniezdo, vtáčia mamička už veľmi túžila po tom, aby už mala vlastné vtáčence... Niekoľko dní po dokončení hniezda potom zniesla dve malé vajíčka... Vlastným telom ich niekoľko týždňov ohrievala... A čakala na moment, keď jej deti zaklopú na škrupinku... Ale keď sa už vtáčence hýbali a mrvili vo vajíčku, prišiel jeden rómsky chlapček... vtáčiu mamičku odplašil... ukradol z hniezda dve krásne malé vajíčka... a rozbil ich... a v nich... – pristihla som sa, že sa mi zasekáva hlas, trochu som sa aj zľakla, že som prestrelila; po krátkom vzdychu som napokon dodala: – Veď ste to videli...

V triede bolo hrobové ticho. Ticho poznania a prekvapenia. Iba po dlhých sekundách zaznel zo zadných lavíc zastretý hlas:

– Vrah!

Vtedy začal vinník nervózne skákať, pričom hystericky mával rukami. Potom sa chytil za hlavu:

– Pje boha! Pje boha, ja som to nevedel... Jeho mama sa tejaz zblázni! – syčal a rozplakal sa. Aj oči ostatných detí sa zaleskli slzami.

– Idem, pozjem sa na jeho mamu! – povedal a už by sa pobral, aby sa pozrel na vtáčiu mamičku.

– Nie, nechod tam... Vieš, majú smútok. Teraz sa nepatrí, – pokúšala som sa ho upokojiť, pričom som sa odvolávala na rómske zvyky.

– Tak ho daj do pojedku, počuješ! Daj ho do pojedku! – mrmlal rozrušený.

– To neviem, to sa už nedá... To, čo sa stalo, už sa neodstane.

– Už nebudem ješť vajička... – povedala jedna dievčina so zlatými náušnicami.

– Tak ešte jaz nám pojozpjávaj, ako to bolo s malými vtáčikmi?! – sypel vinník, keď sa už trochu upokojil.

Teraz som povedala menej emočnú, ale nemenej poučnú „rozprávku“. S otvorenými ústami počúvali, ako sa z vajička stane malý vtáčik.

Počas nasledujúcej prestávky sa vinník – ako je to zvykom – pobral na miesto činu. Niekoľko minút iba postával, potom opatrne zozbieral zvyšky vajíčok a spolu s mŕtvymi vtáčími embryami ich dojato pochoval pod kríčkmi.

V pondelok som deťom položila obvyklú otázku, skutočne som ňou nič nesledovala:

– No deti, aký bol víkend?

– Ja som nehádzal vajička! – ihneď zareagoval jeden chlapec.

– Ani ja, vejíš? Nikdy viac! – povedal smrteľne vážne polepšený zlodej vajíčok a v jeho očiach sa zračila lútosť zmiešaná s odhodlaním.

Rozprávka sa teda, zdá sa, vydarila tak, že som mala pocit, že už nebudem mať do činenia s týraním zvierat. Ibaže vtáčí pár, ktorý si plánuje rodinu, sa dá predstaviť, lebo ide o dobre známe a milé zvieratá, možno sa s nimi stotožniť. Iná je však situácia – ako to neskôr vysvitlo – v prípade škaredého obojživelníka, ktorý vyvoláva skôr odpor a pohrdanie.

Niekoľko dní po rozbíjaní vajíčok som počas veľkej prestávky zbadala, že na dvore vrieskajú dievčatá. Veru, neraz sa stáva, že sa musím zaangažovať do neustáleho boja medzi pohlaviami; aj teraz som predpokladala, že musím nastoliť spravodlivosť v hádke, ktorá sa začala ťahaním za vlasy. Tentoraz však išlo o niečo iné.

Keď som vystúpila na dvor, zazrela som tretiaka, ktorý jaštericou strašil dievčatá. Vystrašenú jašteričku držal za chvost a hompálal ňou smerom k nie menej vystrašeným – alebo povedzme: nie menšie prelaknutie imitujúcim – dievčatám.

– Polož jašteričku! Bolí ju to, čo jej robíš, – povedala som mu, keď som sa zastavila vedľa vrieskajúceho chóru dievčat.

– Nebolí! Nepustím ju! Je to *rondi* zvierat! Hodím ju na teba! – skandoval so satanskou grimasou na tvári chlapec a blížil sa ku mne.

– Daj ju do trávy, tam býva... Daj ju do trávy, počuješ?! – pokúšala som sa ho pokojne presvedčiť, i keď som trochu zvýšila aj hlas, pričom som sama ustúpila dozadu.

Chlapec sa však približoval, a keď som už nemala kam ustúpiť, s mefistovským úškrnom hodil zvieratko o betón. Tesne pred moje nohy. Chvost jašteričky zostal v jeho rukách.

Keď som sa pozbierala, povedala som len, aj to ticho:

– Jašterička je Božie stvorenie. Ty si jej ublížil!

Chlapec na to zdvihol hlavu a náhle posmutnel. Potom sa snažil vyčarovať na svojej tvári úsmev, ale taký zlomyselný, ako pred chvíľou, sa mu už nedaril. Aj tento silený mu na tvári vädol, až postupne úplne zmizol.

– Jašterica je Božie stvorenie? – spýtal sa, pričom zvrátil čelo.

– Áno, ako som povedala.

– Čo je ešte Božie? – spýtal sa s čoraz väčšou neistotou v hlase.

– Tráva, slniečko... Aj ty.

– Aj ja? – zasadlo na jeho tvári prekvapenie a zdalo sa, že ho opúšťa sebaovládanie.

– Áno. Robíš, akoby si o tom nevedel!

– Toto ešte dostaneš späť! Ublížil si jeho jašteričke, on ti to vráti! – ozvalo sa jedno z dievčat, s nemalou škodoradosťou v hlase.

– Vráti ti to! Vráti ti to! – hovorili ako ozvena dievčatá a pridali sa aj chlapci. Chór, ktorý sa zmenil v zmiešaný zbor, skandoval: – Dostaneš to späť!... Vráti ti to!... Dostaneš to späť!... Vráti ti to!... Dostaneš to od neho späť!...

To bolo už aj na vraha jašterice, ktorý až doteraz vzdoroval, veľa. Kútky úst sa mu posúvali stále nižšie, na tvári sa mu zračili čoraz hlbšie vrásky, až sa hystericky rozplakal a zahanbený utiekol.

Po tejto príhode som už s deťmi podobné problémy skutočne nemala.



Darovaná cocha

Udržiavanie kontaktov s rodičmi rómskych žiakov je nevyhnutnou podmienkou úspešnej práce, avšak zvolať rodičovské združenie je takmer nemožné. Okrem početných výhod ho síce môže udržiavanie osobných kontaktov nahrádzať, avšak sú prípady, keď človek nemá toľko času, aby chodil od dverí k dverám a všade povedal to isté. Písomné oznámenie zasa nepripadá do úvahy, respektíve možno ho vyskúšať – prečo aj nie! – avšak nemá takmer nijaký zmysel.

Raz som chcela čosi dôležité oznámiť všetkým rodinám mojich žiakov. Išlo o jednoduchú praktickú otázku, ktorá si vlastne nevyžadovala osobný kontakt, ale keď som si premyslela to, čo som spomínala vyššie, prišla som na to, že osobný kontakt je predsa len najjednoduchším a najúčinnjším spôsobom odovzdania informácie. Rozhodla som sa však, že ak už prijímam úlohu Mohameda a pôjdem k hore, predsa sa len pokúsim rozkývať aj horu. Teda, že si trochu svojprávne privlastním práva cigánskeho vajdu a v osade si rodičov zvolám. Počas rokov sa mi podarilo vytvoriť pomerne dobré vzťahy s väčšinou rodín, preto som sa viac-menej cítila oprávnená na takéto konanie.

Sadla som na bicykel a v osade som ako malý sudca zakričala:

– Nemám čas, je to súrne! Podte von!

Keď som sa porozhliadla, medzi príbytkami som videla ponevierať sa len niekoľko ľudí, avšak o chvíľu už okolo mňa stáli azda aj tridsiati. Nemám ani potuchy, ako to Rómovia robia, ale je faktom, že sú schopní zorganizovať sa za zlomok sekundy. Ich kolektívny reakčný čas je taký krátky ako čas vyrušenej makrely a za zdanlivým chaosom svojich pomerov sú zorganizovaní tak dobre ako mravenisko.

Mámi, sedela, ako to má vo zvyku, pred domom v ošúchanom, vysedenom foteli a dávala pozor. Vedela som, že len čo skončím so svojím oficiálnym poslaním, musím k nej podísť aj vtedy, ak sa ponáhľam. Keď som teda rozpovedala to, čo som chcela a zodpovedala som aj niekoľko otázok, pobrala som sa k opotrebovanému trónu, aby sme sa pustili do obvyklého zdvorilostného rozhovoru.

Mámi – ako vždy – ma aj teraz chytila za ruku, pritiahla ma k sebe a vo forme otázky nahodila tému, ktorá ju v tom čase najviac zamestnávala.

– Zrada je hriech aj u sedliakov?

– A ešte aký! – odpovedala som, pričom som sa samolúbo vytiahla a naplnilo ma radosťou, že sa nám podarilo nájsť ďalšiu paralelu medzi našimi kultúrami, ktoré obidve strany považujú za omnoho vzdialenejšie od seba než je to v skutočnosti.

Stisla mi ruku, potom sa na mňa významne pozrela: – Bola som zvedavá... – povedala s jemne privretými očami, potom kvôli dôrazu si zdvihla aj ľavé obočie.

– Ponáhľam sa... – povedala som, pričom som zle maskovala svoju netrpezlivosť. – *Bacht te del o Del!*

– *Laso drom te del o Del!* – povedala *mámi* s pochopením a ja som vysadla na bicykel, prešla som niekoľko metrov, keď zo zástupu ktosi za mnou zakričal:

– Ide. Počkaj, nemôžeš odísť! Tam ide!

Reflexne som zabrzdila, ale ani som si nedokázala predstaviť, čím príchod mi oznámil trochu zaskočený, trochu slávnostný, takmer sakrálnu povznesený hlas. Zrak som inštinktívne zdvihla na nebo a až potom som si prezrela zástup, no ani nebeské, ani pozemské zjavenie som neobjavila. Avšak vzrušené hniezdenie sa silnelo, a čoraz viacerí sa obracali dozadu, aby veľaváženého príchodiaceho dôstojne pozdravili. Napokon mi celé zoskupenie ukázalo chrbát, a pravdu povediac, už som sa za nimi cítila aj trocha trápne, keď sa dav v strede náhle otvoril, aby otvoril cestu váženému príchodiacemu. Onedlho sa pred zástupom objavilo pivné brucho a jeho majiteľ si vykračoval tak dôstojne, ako Mojžiš s bojovými vozmi faraónov za chrbtom v Červenom mori, ktoré sa pred ním roztvorilo na Boží príkaz.

Keď ctihodný pupok s nemenej ctihodným majiteľom prešiel na druhý breh, zastal s rozčapenými nohami a hromovým hlasom položil rečnícku otázku:

– Čo hľadá u môjho národa sedliak?

Nemôžem povedať, že otázka bola jednoznačne určená mne, avšak jej obsah sa týkal bezpochyby mňa, preto som nemeškala s náležitou odpoveďou.

– Dobrý deň! – povedala som, pričom som zdôraznila osobitne každé písmeno, aby som upozornila na chýbajúci pozdrav. – Vybavovala som si svoje veci.

– Kto ste? – vyhrkol na mňa prominentný majiteľ impozantného bachora.

– Tak sa mi zdá, že to by som sa mohla spýtať aj ja vás, lebo ja som tu častejšie ako vy, to je isté! – povedala som vyčítavo a svoj pohľad som zapichla hlboko do ebenových očí, jastriacich spod ohybov sadla, pričom som si bola vedomá toho, že je mimoriadne riskantné rozprávať takýmto tónom. Pretože nositeľom dôstojnosti, ktorú znásobilo pivo, bol samotný „šéf“, čo bolo v tejto chvíli už nad slnko jasnejšie.

Nastalo hrobové ticho; nepohol sa ani vetrík, nezabučala ani mucha, sliepky, ktoré pred chvíľou ešte vehementne hrabali, zhypnotizovane hľadeli pred seba, zarazili sa aj vzrušene pobehujúce psy, dokonca aj vtáky ustrnuli v lete, akoby aj oni zacítili vibrujúce napätie. Stáli sme tam oproti sebe, hľadeli sme si do očí, akoby sa vo veľkom nebeskom kinematografe zasekol filmový kotúč.

Chyba obrazu trvala istý čas. Nemala som ani tušenia, ako sa z nej dostane.

– *Engedelmo manggav!* – zaznelo potom odniekiaľ z davu a dopredu nečakane vystúpil muž stredných rokov, otec jedného z mojich žiakov. – Ona zostane! – povedal rozhodne kostnatý *Selo*, pričom pohybom ruky ukázal na mňa. Ani vysvetlenie nenechalo na seba dlho čakať. – *Te na pheno čhačipe, o Del te mare!* Ona rozširovala dobré meno Rómov, keď sme vystupovali aj v rádiu... Ona viedla našich tanečníkov... A vždy hovorila: nie diskotékové, ale rómske, tie, čo viete od starých! *Šavale, romale!* Cigáni! *Na pheno čhači vorba?*

Thulo, „šéf“, o ktorom som doteraz iba počula, si po vypočutí jednotlivých argumentov čoraz viac nafúkol podbradok a jeho tučné líca postupne chytali cviklovú farbu. Na konci už vyzeral ako moriak s popletenými hormónmi.

Medzičasom sa osmelili aj ostatní a prekríkujúc jeden druhého ma obraňovali. Usúdila som tak aspoň zo správania *Thula*, lebo hurhaj bol už taký veľký, že s mojou nedokonalou znalosťou jazyka som už nedokázala sledovať čoraz emocionálnejšie predostierané argumenty.

Thulo sa ešte raz pokúsil získať slovo a už aj zdvihol do výšky svoje tukom vystlaté ruky, ale prv než sa dostal k slovu, cez hluk zaznel hlas mámi, ktorá ma oslovila po maďarsky, a keď som sa obrátila, s úsmevom ma zavolala k sebe. Keď videli, že idem k nej, všetci sa utíšili, ešte aj *Thulo* spustil svoju ruku, lebo starci a chorí sa tešia u Rómov veľkej úcte. Mámi spĺňala obe kritériá – nevedela ani počet svojich chorôb a podľa všeobecnej mienky bola v celom spoločenstve momentálne najstaršia.

Ako sa do rúk mámi dostala jej stará rómska sukňa, dodnes neviem. V každom prípade, keď som pred ňou zastala, nahla sa vo foteli, pričom dlhú, pestrofarebnú sukňu držala v rukách ako diamantmi vykladaný zlatý relikviár.

– Ja teraz túto cochu... – povedala, keď už mala pocit, že dostatočne vyburcovala záujem, urobila menšiu prestávku a pokračovala hlasnejšie, aby ju počuli i tí, čo postávajú ďalej, – dám vám!

Zhromaždenie na čele s *Thulom* od prekvapenia vypliešťať oči, lebo mámi, veru, nikdy v živote nebola nejako mimoriadne rozhadzovačná, naopak, v osade mala povest' najskúpejšej stareny všetkých čias, navyše zo všetkého najviac sa bála o svoje šaty.

– Najbližšie, ak budete rokovať o nás, ak idete do rádia, ak je vám dobrá, tak si ju oblečte... – povedala mámi, keď mi podala sukňu. – Dajte si k nej bielu viziťtu... Povedzte, že bude aj zástera, so zúbkovaným okrajom, lebo ja som takú nosila. – Jej hlas sa stával čoraz zastretejším. – Povedzte, že je odo mňa. Ja odkazujem, – pokračovala, pričom jej z očí vytryskli slzy. Potom nabrala síl, prudko si utrela oči a víťazoslávne dodala: – Viem, že ste sedliak, ale nikdy ste nechceli, aby sme popreli sami seba. Zaslúžite si ju! Robili ste to pre nás!

Keď som sa spamätala a porozhliadla po súhlasne mrmlajúcom zhromaždení, *Thulo* už bol fuč. Mala som síce v pláne, že pointou nasledujúceho rodičovského združenia bude to, že mu podám svoju pravicu. Nikdy sa však už nedo-

zviem, či by ju bol prijal, veď – zrejme zahanbený po domnejšom krivde, ktorá doľahla na jeho dôstojnosť – zbabelo, urazene a predčasne zutekal skôr, než by si dokončil svoje povinnosti.

„Hanba“

V osade som hľadala Čiriklu, chcela som jej povedať niečo dôležité. Prišla som však práve vtedy, keď zasadala súdna rada. Vysvitlo, že aj ona je medzi mužmi, čomu som sa trochu aj zadivila, lebo som si myslela, že súdenie je výlučne mužskou záležitosťou. Nech to bolo akokoľvek, v nijakom prípade som tam nemohla rušiť, navyše sa nedalo vedieť ani to, kedy sa pojednávanie skončí. Bude dovtedy, kým neskončí, múdro poznamenali tí, čo zostali vonku. Takáto informácia mi však, pravdu povediac, nevelmi poslúžila.

No počkala som až do konca. Dala som sa do reči so ženami a čas som naťahovala až dovtedy, kým nezačali z miestnosti vychádzať muži. Bola medzi nimi aj Čirikla, ktorá sa so sklopenou hlavou uberala domov. Hneď som sa za ňou pustila, ako ma však uvidela, odvrátila hlavu a tvárila sa, že ma nevidí. Ako som podišla k ich domu, zakričala som cez dvere, pozdravila som sa, nedostala som však nijakú odpoveď a ani k dverám sa nikto nepriblížil. Čirikla sa v dome len tak motala, pričom sa tvárila nezainteresovane, zrazu si však zmyslela a šuchotajúc dlhou sukňou sa bez slova pobrala preč.

Nevedela som, čo si mám o správaní mladej ženy myslieť, preto som sa pokúsila spýtať niekoľkých ľudí, čo sa stalo, no od nikoho som nedostala jednoznačnú odpoveď. Po dlhom vypytovaní mi bolo jasné iba to, že Čirikla môže mať problémy s niektorým z paragrafov rómskeho zákona.

O niekoľko dní som sa znova objavila v osade, keďže však žena opäť nepreriekla ani slovičko, pobrala som sa teda za jej mladším bratom Buverom, avšak aj on zmizol tak, akoby ho spredu mňa ťahali preč na motúze.

– Do čerta, neutekaj predomnou! – kričala som za ním, lebo som už mala akurát dosť tejto naháňačky.

– Nehovor! Poď si zahrať karty!... – zastal predomnou muž a pokýval hlavou.

– Neviem, už som povedala, že neviem hrať... – mlela som netrpelivo. – Musím s ním hovoriť, nemám čas!

– Ale s kým?! S Purumom! Vieš to dobre!

– Počkaj, kým to bude! Potom sa môžeš porozprávať – povedal odmerane a pobral sa smerom ku kartárom.

– Čo bude? – pobrala som sa za ním. – Počuješ?! Čo bude?

– Dieťa, – odvrkol zozadu povýšene.

– Ani som nevedela, že je tehotná... – dychčala som a konečne sa mi podarilo chytiť ho zozadu za rameno. – Prečo by som mala počkať na pôrod, keď jej teraz musím niečo povedať?! – spýtala som sa, keď spomalil.

– Lebo nemôže rozprávať, – povedal, na chvíľu zastal a potom sa znova pobral ďalej.

– Nie som zvedavá na jej tehotenstvo, ani na povery, ak sa nedá, ani sa na ňu nepozriem, ani sa jej nedotknem... Čo mám ešte povedať?... Neprestúpim

ani prah... – hovorila som bez prestania. Medzičasom sme prišli ku skupinke, ktorá hrala karty. *Buvero* sa zastavil a obrátil sa ku mne. – Povedal by si mi konečne, čo sa tu deje?! – spýtala som sa tmeným, no rozhodným hlasom.

– Sadnite si tu vedľa mňa, ale do kariet mi nepozerajte! – prehodil akoby ani nepočul, čo som mu povedala.

– Vidím, zasa som prišla nevhod. Vždy niečo je... – povedala som podpicho-vačne a sadla som si vedľa neho. Domnievala som sa, že ak ho budem vytrvalo otravovať, skôr či neskôr sa od neho niečo dozviem. Tak sa aj stalo. Odhodlal sa pri miešaní kariet.

– No, lebo minule ste prišli vtedy, a teraz ste sa už veľmi vrhli na veci, tak to poviem, aby ste už ďalej netápali.

– Mne môžete, – povedala som, ale tváril sa, že to nepočuje.

– Dieťa nie je od jej manžela. Preto nemôže rozprávať, lebo je v hanbe. Taký je zákon, rozumiete už?!

– Nemôže sa rozprávať ani so mnou? – snažila som sa odvolať na svoje domnelé „sedliacke“ práva.

– Prečo by ste práve vy boli výnimka! – dal karty na jednu kopu. – Ste medzi nimi! – žmurkol na mňa veľavýznamne a pomaly začal rozdávať karty. – S cudzím už vonkoncom nebude komunikovať...

Najprv prehral niekoľko korún, potom sa však šťastie obrátilo k nemu. Keď som sa s ním lúčila, mince pred ním prikrývalo aj niekoľko menších bankoviek.

Uplynul mesiac, keď som sa stretla so *Žampou*. Už z dialky na mňa mávala a široko gestikulujúc sa blížila ku mne. Žampa, ako to povedať, nepatrla práve medzi tých, ktorí si tajomstvá, o ktorých sa dopočuli, vezmú so sebou do hrobu. Aj teraz z nej už z dialky kričalo, že má veľkú chuť klebetiť.

– Vieš čo sa stalo? – upriamila na mňa zrak.

– Čo zasa?

– Jáj. Mamička, radšej ti to ani nepoviem... – povedala a teatrálné zovrela pery.

– No, ak si už začala, azda mi to povieš! – povzbudila som ju ako sa patrí.

Patrla by sa, aby to ešte raz odmietla, ale už sa nedokázala ovládnuť.

– Čirikla potratila! – vytrysklo z nej.

– Ale, čo sa stalo?

– Bola zábava. Budúcim ženám čávovia priviazali na máj stužku, boli aj dohody. – Mala na mysli manželské dohody.

– Viem, bola som pozvaná.

– Pred tým boli...

– Na trhu?

– Kdeže! Na pečienke! – povedala a oblizla si pery. – Bolo aj varené víno... Bola si tam?

– Nie. Pečienka ma nezaujíma. Myslím, že to prehneli so zábavou!

– Možno. Vzali ju do nemocnice, ale už bolo neskoro, rozumieš?! Nebolo od jej manžela... – Dôkladne prevracala oči, no medzitým sledovala, ako reagujem. Nemohla byť so mnou spokojná, lebo ruky zdvihla do neba a triasla nimi ako

Zeus, ktorý zosiela hromy-blesky. – Plače za deckom... – povedala pateticky. – Tá veľká hanba je na nich! Lebo na nej a na jej milencovi je hanba!

– Boh už to dieťa vzal... – vzdychla som a lútostne som pokývala hlavou. – Nedá sa teraz tú hanbu zrušiť?

– Ale nehovor tak, ty to musíš vedieť! – spustila ruky. – Nieže to budeš pred nimi hovoriť! – povedala zvýšeným hlasom a hlavou mykla dozadu. – Ak je hanba, tak je! Nemožno do toho hovoriť... – povedala a odchádzajúc prehodila: – Len teraz je už zbytočná.



Horúca situácia

Raz sa väčšie deti pre čosi pochytili. Došlo medzi nimi aj k menšej šarvátke, ako to medzi faganmi napokon býva zvykom, ešte sa mi však včas podarilo zakročiť, teda k väčšiemu úrazu, našťastie, nedošlo. Niekoľko menších odrenín, jedna-dve svetlé podliatiny, slovom nič výnimočné, preto som udalosti nepripisovala nijaký význam. Na druhý deň sa však do školy pobrali aj rodičia chlapcov, aby si veci vyjasnili. Cestou sa k nim potom popridávala celá perepúť. Výsledok bol ten, že pred prvou hodinou sa na školskom dvore stretli, takmer v plnom počte, tri rôzne kmene. Keď som vyšla na dvor, hurhaj už bol takmer neznesiteľný.

– Chcela by som vedieť, čo sa tu deje?! – skríkla som zo schodov tak hlasno, ako som len vedela.

– Do toho sa nestarajte, nechcete tu nastoliť spravodlivosť! – kričal pupkatý Róm s fialovou tvárou.

– Ja... ja ťa hodím o stenu... ty... ty... otca tvojho... potom uvidíme, že kto... – kričal na neho ďalší robustný muž s penou okolo úst.

– Deti, podme dovnútra! – pokúsila som vytrhnúť z tej trmy-vrmy aspoň svojich žiakov.

– Nechodte nikam! – skríkol na mňa ktosi z hemžiaceho sa davu, keď som sa pobrala dnu, pričom som pred sebou hnala aj niekoľko žiakov. Jedného z oteckov som poznala, no doteraz som ho nikdy nezažila v takejto jedovatej nálade.

– Zmiznite odtiaľto, lebo... – reval na mňa jeho rival, pričom nevyslovené slová zdôraznil aj zaťatou pästou nad hlavou.

– Pozor! Ľudia! Dávajte pozor! – pokúšala som sa ich opäť prekričať. – Pre mňa je každé dieťa rovnaké...

– Povedal som vám, aby ste zmizli... – prerušil ma robustný muž.

– Vypočuli by ste si ma?! – zrevala som na neho aj ja zo všetkých síl. Samu ma prekvapilo, aký mocný hlas zo mňa dostali emócie, no čo bolo ešte zvláštnejšie, zdalo sa, že na chvíľu sa mi podarilo prekvapiť aj ostatných. Využívúc polsekundové ticho rýchlo som zmenila tempo a pokojným hlasom som pokračovala: — Je pravda, že som sedlička, ako to viete aj vy aa neviem vás spravodlivo rozsúdiť. Ale je pravda aj to, že ani nechcem! Nie som spravodlivosť, ani sudkyňa! Viem iba to, že – a tu som ukázala na jedného zo synov najhlučnejšieho muža, – tvoj syn je dobrý tanečník, tvoj pekne kreslí a tvoj dobre zápasí! Je tak?

– Áno, tak je! – prikývli viacerí.

– Doteraz neboli nijaké spory. Pravda?! – zástup ticho zamumlal, no jednoznačnú odpoveď som nedostala, preto som otázku zopakovala. – No tak, hádali ste sa, alebo nie?!

– Na nikana! Nie! Nikdy! – zaznelo z viacerých kútov.
– V poriadku. To som chcela počuť! – skonštatovala som, no prv, než som pokračovala v argumentácii, ma opäť ktosi prerušil.
– Ale teraz nejde o to!
– Tak si to vyjasnite inde! Nič ma do toho nie je! Nechcem to počuť! Ten, kto chce, nech si zoberie domov aj dieťa, pre ostatných začína vyučovanie. Skončila som!

Zišla som zo schodov a podišla som k hovorcovi jedného z kmeňov, s ktorým som v čase mieru mala veľmi dobré vzťahy. Vedela som, že nie je zlý človek, ako sa to teraz, počas hádky, mohlo zdať. Chytila som ho pod pazuchu a pobrali sme sa k bráne.

– Vieš, ako mám rada, keď spievate, ak vaše deti vyhrajú nejakú súťaž, že pomôžem, ak viem... – reptala som, zrazu som sa však zastavila a zahľadela sa mu do očí: – Nehnevaj ma už! Mala by som omnoho lepšiu náladu, keby sa toto nestalo... Úplne som z teba vytriezvela!

– Ale už si zasa tykáme, takže sa už nehneváš!

– Ešte raz sa niečo podobné stane a budem ti vykať tak, ako si mi vykal ty, keď si na mňa reval! Vždy si niečo vymyslíte! Povedz, skúšaš moje nervy?

– Dobre, nie som nervózny kvôli tebe! – roztvoril ospravedlňujúco ruky.

– Zober ich preč! – opäť som sa na neho zahľadela. – Verím ti, počuješ?!

– Dobre, dobre, nebuď *dilló*, – povedal, pričom sa zrazu uvoľnil a pobožkal ma na líce.

– Toto je vaša vec, nepatrí to ani do školy, ani nikomu inému na krk, mám pravdu?!

– Dobre hovoríš! – povedal a pokorne sklonil nabok strapatú hlavu. Potom chlapčensky miernym hlasom, pričom hlavu mal ešte stále sklonenú, dodal: – Len mi nikdy nepovedz, že vy! Sľubuješ?!

– Sľubujem, ak aj ty sľúbiš... – kontrovala som, pričom som sa už aj ja usmievala a pobrala som sa na prvú hodinu.

Mohla som obísť aj horšie. Keby som sa do podobnej situácie dostala ako elévka, alebo ak by som počas rodinných návštev dôverne nespoznala niekoľko dominantných členov rivalizujúcich kmeňov, iste by som nemala odvahu vystúpiť takto rozhodne. Nehovoriac už o tom, ak by som sa takto správala z ničoho nič, mohla som skutočne obísť veľmi zle. Autorita sa totiž nebude v takýchto vyostrených situáciách. Tá si vyžaduje množstvo mravčej práce: pozornosť, výdrž, pochopenie, obeť, úprimný záujem, dobrú vôľu a dôveru.

Zo spomínanej udalosti možno vyvodiť ešte jedno ponaučenie. Na predchádzanie nedorozumeniam a na lepšie pochopenie situácie je dobré, ak človek vie niekoľko vecí o oslovovaní. Z ich premeny môže pomerne presne zistiť, na čom vôbec v danej situácii so svojim rómskym partnerom je. Medzitým však treba pravda kalkulovať aj s tým, že aj partner – na základe komplikovanej multietnickej štruktúry tykania –vykania – priebežne vyhodnocuje premeny v osobnej komunikácii. Rómsky jazyk totiž nepozná vykanie a Rómovia si navzájom tykajú aj vtedy, ak sa zhovávajú v inom jazyku, napríklad po slovensky či maďarsky. Ak

nadviažu dobré vzťahy s Nerómom, snažia sa aj s ním dosiahnuť tykanie, ak im však Nerómovia tykajú, považujú to za urážku. Ak cudzí človek začne Rómovi tykať, podozrievajú ho, že nimi pohŕda, veď majú omnoho viac skúseností o tom, kto, kedy, v akom komunikačnom systéme znakov podľa očakávania prehovorí. Preto o cudzom, ktorý s veľkou pravdepodobnosťou nepozná ich osobité zvyky, nepredpokladajú, že za jeho tykaním sa skrýva družné servilné líškanie.



Čierne nohavice

V šatníku mám veľa čiernych vecí. Čiernu farbu síce nejako zvlášť neobľubujem, považujem ju však za praktickú, lebo ju možno kombinovať s akoukoľvek farbou, čo uľahčuje obliekanie. Priznám sa však, že si nepamätám, či som sa dakedy hlbšie zamyslela nad svojím vzťahom k jednotlivým farbám. Oblečenie si kupujem inštinktívne a ráno sa náhodne rozhodnem, čo si na seba oblečiem, pričom ani v kontakte s Rómami som symbolike farieb neprípisovala nijaký význam. Až dovedy, keď som sa v jeden deň pobrala do školy v čiernych nohaviciach.

– *Tanítovkyňa*, kto ti zomrel? – spýtal sa ma jeden chlapček s úprimne zachmúrenou tvárou.

Otázka ma prekvapila, náhle som nevedela, čo ju vyvolalo.

– Vieš, veľa ľudí z môjho okolia, v rodine nás je už veľmi málo... – odpovedala som neisto, skúmajúc jeho tvár.

– Ale teraz ti kto umrel? – vypytoval sa ďalej, pričom zdôraznil slovo teraz.

– Teraz? Teraz chvalabohu nikto.

– Tak potom prečo máš na sebe čierne *rondi*? – hľadel na mňa vyčítavo a ukázal na moje nohavice.

Konečne som pochopila, že tak usúdil na základe farby mojich nohavíc. Paralelne som si však predstavila aj farebnosť odevu Rómov. Pred očami sa mi hmýrila žltá, červená, modrá, zelená, pričom som si uvedomila, že nevôľa chlapca k čiernej neprezrádza iba jeho osobný vkus. Rozhodla som sa, že chvíľu ešte nebudem chápať, čo ak sa mi podarí dozvedieť sa od neho niečo o hlbších súvislostiach rómskych povier vzťahujúcich sa na farby.

– Sú škaredé? – spýtala som sa s naivným rozčarovaním.

– Vieš, nie sú pekné... Čierna nie je dobrá!

– Nepáčia sa ti nohavice alebo ich farba? – pokúsila som sa ho vyprovokovať.

– Čierna... Nenos čiernu, rozumieš?! – veľavravne sa mi zahľadel do očí.

– Aká farba sa ti páči? – pokúšala som sa z druhej strany.

– Nehovor o tom. Hovor o tom, prečo ich máš na sebe?!

– Vieš, to je taká farba, ktorá sa dá veľmi dobre kombinovať... – vysvetľovala som.

– Neobleč si ju! – radil mi ako dobrotivý otec z rozprávky.

– Prečo nie? – spýtala som sa udivene.

– Nie, a hotovo! – rázne uzavrel chlapec náš rozhovor.

Tak som zostala s početnými nezodpovedanými otázkami sama. Ako plynuli dni, zvedavosť mi čoraz viac vŕtala v hlave, no odbornú literatúru sa mi nepodarilo tak rýchlo zohnať.

Potom som mala čosi vybaviť v istej rómskej rodine. Nastala vhodná chvíľa, domnievala som sa, aby som zo skrine vytiahla až po členky dlhý čierny kabát.

Ak sa mi vďaka nemu nepodarí z nich nič dostať, tak je to márne, hovorila som si.

Moja stratégia mala nezvyčajný úspech. Len čo som došla k *putri*, otvorili sa dvere a objavila sa v nich objemná domáca pani.

– Môžem sa niečo spýtať? – kričala na mňa už zo vzdialenosti desiatich krokov a oprela sa o nízke vchodové dvere. Dnu by sa popri nej neprešmykla ani myš, nieto ešte taký obrovský čierny kabát.

– Len sa pýtajte! – povzbudila som ju, keď som podišla bližšie.

– Prečo ten čierny kabát?

No, a už sme doma, pomyslela som si. Pevne som sa rozhodla, že teraz neustúpim, nech sa deje hocičo, dozviem sa, čo ma už niekoľko dní zamestnáva.

– Vy nemáte radi čiernu, však? – hovorila som, kým som si zobliekala kabát.

– Nie! Nehnevajte sa, odložte si ho vonku! – povedala, pričom naďalej stála vo dverách.

– Kam ho mám dať? – spýtala som sa neisto.

– Na zábradlie, nebojte sa, nikto vám ho nevezme, – upokojila ma, začítiač moje pochybnosti. Potom dodala: – Vám to poviem, čierna prináša zlo! Vyvoláva problémy! V našich domoch nie je nič podobné, nenosíme túto farbu, prináša nám iba choroby a problémy! Tu nič nemôže byť čierne!

– A ostatné farby? Aj tie niečo znamenajú? – vypytovala som sa už v izbe.

– Viete, každá niečo znamená... – pokúsila sa vyhnúť mojej zvedavosti.

– Povedzme žltá, tá čo znamená? – To bola jediná farba, ktorej význam mi bol zhruba jasný. Čosi som už čítala o rómskom kulte Slnka, ako aj o ich povere, že zlato, ktoré sa farbou podobá Slnku, ochráni pred zlými démonmi a urieknutím. – Počula som, že ochraňuje...

– To závisí od toho!

– Od čoho?

– Že kde tá žltá je!

– Prečo, kde všade môže byť?

– Môže byť, povedzme, na bábätku... Ale dôležité je aj to, aká je to žltá!

– Na bábätko sa dáva aká žltá?

– Zlato. Aj to je žlté... Žltá v tomto prípade k nemu nepustí zlých duchov. Ale znamená aj bohatstvo... Aj závišť... Preto na svadbe olaských Rómov žltú ani nevidíte!

– Aké farby sú na svadbe?

– Na šampanské sa uväzuje červená stužka, tak ho prinášajú. Červená je život, veselosť... Potom je tam modrá. A ešte zelená...

Žena sa čoraz viac zahĺbila do rozprávania, po chvíli som sa nemusela ani pýtať, sama od seba vykladala, čo treba o farbách vedieť: modrá symbolizuje slobodu a nesmrteľnosť, zelená obživu, ktorú nám dáva príroda a vernosť, ako aj zrelosť – čo je v úplnom rozpore s naším „sedliackym“ postojom, keď my hovoríme „zelenáč“, pričom máme na mysli „nezrelý“.

Okrem toho, čo som spomenula, som si zo záplavy slov zapamätala ešte to, že jednotlivé farby môžu mať v osobitných prípadoch aj iný význam, pričom kombinovanie farieb ponúka ďalšie možnosti na výklad. Rekonštrukcia systému, v ktorom nájdeme aj protirečenia, sa mi zdá nemožná, nehovoriac o tom, že podľa slov ženy sú v jednotlivých kmeňoch menšie či väčšie odchýlky. Skrátka, analýza farieb nie je o nič menej komplikovanejšia ako veštenie z kariet alebo z dlane. Isté je však, že v živote Rómov majú farby veľký význam, preto je lepšie, ak to pri kontakte s nimi vezmeme do úvahy.

Čierny kabát som, prirodzene, našla tam, kde som ho položila. Pri odchode som si ho prehodila cez ruku a napriek treskúcej zime som z osady vyšla iba v pulóvri. Nechcela som, aby fagani vo dverách s grimasou na tvári prehodili: „No, tam ide čierna žena!“

Keď som konečne zašla za roh, kde ma už z osady nemohli vidieť, teplý zimný kabát nepríjemnej farby som si pravdaže obliekla, tentoraz som sa však v ňom ani zďaleka necítila tak dobre ako cestou do osady.

Nemusím ani hovoriť, že svojich žiakov som už nikdy viac nestrašila oblečením čiernej farby.



Chcem poprosiť o názor!

Po poslednej hodine som sa rozlúčila s deťmi a pobrala som sa do kancelárie. Unavená som sa zviezla na stoličku, neuplynula však ešte ani minúta, už ktosi klopal na dvere. Klopanie bolo rozhodné a rytmické, nie také krátke tiché zaškrabanie, akým malé deti signalizujú svoj úmysel vstúpiť. Ak ho vôbec signalizujú.

Bol to Čačo, jeden z mojich najstarších žiakov. Pekný mládenec, vysoký takmer ako ja, pod nosom mu už vykúkali jemné fúziky, na svalnatom ramene mal vytetované tajuplné obrazce, ebenovo čierne vlasy sa mu kučeravili a rozopnutá košeľa ponúkala pohľad na hrud', na ktorej sa ostro vykresľovali prsné svaly.

Pozdravil a vošiel do miestnosti. Celá jeho bytosť vyžarovala odhodlanie a mužskú sebaistotu, iba rukami nervózne babral okolo vreciek.

– Musím sa s vami rozprávať! – povedal, keďže patril k tým, ktorých sa mi počas rokov podarilo naučiť vykať.

– Poď, sadni si a hovor, – pozvala som ho ďalej, pričom som zo stoličky odložila kopu zošitov.

Zrazu však zneistel, stál ako človek, ktorý nevie, čo so sebou: či má zostať stať, aby pôsobil oficiálne, alebo si má sadnúť a rozprávať dôvernejšie. Po krátkom rozhodovaní si zvolil druhú možnosť.

– Hovorím teraz s vami ako s priateľom, – povedal napokon, hlboko sa mi zahľadel do očí a povzbudený mimovoľnou drsnosťou svojho mutujúceho hlasu sa opäť vrátil k predchádzajúcej rozhodnosti. – Viete, aký som blázon, keď ma chytia nervy! – Vedieť som to vedela, len som netušila, prečo to hovorí. Aj on zacítil, že zablúdil na vedľajšiu koľaj, lebo po krátkej prestávke omnoho pokojnejším hlasom pokračoval. – Som zamilovaný do sedliacky... ale neviem... neviem, ako to mám robiť, – povedal prerývane, potom sa však opäť vzchopil. – Aj jej matka aj otec sa skurvíli. Bolo by ich treba poriadne potrestať, ako sa to robí u nás! – mlel, pričom takmer kričal, potom zasa zmenil tón hlasu. – Chcem, ale sa bojím... Povedzte, ako to má byť!

– Ona vie, že ju máš rád? – spýtala som sa, keďže mi nič rozumnejšie neprišlo na um.

– Akoby nie! Chce odísť, ani jedného z nich nemá rada, ale je... no... neplnoletá. Rozumiete?!

– Ani ty nie si plnoletý... – dodala som pre poriadok, ale prv, než by sa dostal k slovu, som myšlienku dokončila – pravda, viem, u vás je to inak.

– Práve! Vy to viete, nemusím vám nič vysvetľovať! – prikývol tak oduševnene, akoby cítil, že je potrebné trochu prebrať k životu moju driemajúcu sebadôveru. – No, čo mám urobiť? – povzbudzoval ma, pričom mi nenechal ani chvíľu času na rozmyšľanie.

– Postavil si ma pred ťažkú úlohu. Čo bude, ak práve teraz poviem niečo zlé?!

– Nepoviete, lebo vy viete, koho sa mám spýtať. Sedliak aj tak nechápe, ako to je!

–Veď aj ja som sedliačka! Sedliaci sa vo všeobecnosti neženia, nerodia, neprodia deti, kým nie sú plnoletí, uzatvárajú oficiálne manželstvá... To sú dva rozdielne svety... veru, dva rôzne svety... – premýšľala som nahlas, aby som preskúšala jeho odhodlanie, keď sa mu však netrpezlivo zaligotali oči, mávnutím ruky som mu dala najavo, aby sa upokojil a vyrukovala som s konštruktívnym návrhom. – Musíš jej veľa vecí porozprávať, aby aj ona vedela, čo ju čaká. Ak to vôbec chce!

– Dovediem vám ju predstaviť! Poviete jej to vy! – vyskočil zo stoličky a už by sa aj pobral ku dverám, no vidiac, že nereagujem, obrátil sa späť a začal prosiť. – No, povedzte už, že áno!...

Medzitým som rozmýšľala, či je vôbec správne, aby som sa zainteresovala do takejto veci a či svojimi radami náhodou viac neuškodím než pomôžem. Potom som si premietla to, čo možno očakávať, ak zostanem bokom. Videla som jeho odhodlaný pohľad. Z počutia som vedela aj o situácii v rodine dievčiny. Jej rodičia boli známi alkoholici, dávno už netvorili skutočnú rodinu. Avšak v nijakom prípade som nechcela participovať na porušení zákona. Nepodporím však nezákonnosť viac v prípade, ak nechám, aby sa situácia vyhrotila až do úteku dievčaťa z domu?! Chvíľu som sa ešte nechala prosiť, no vedela som, že mi nič iné nezostáva, len sa s nimi porozprávať. Napokon som prikývla, no o tom, čo im poradím, som nemala ani potuchy.

Čačo už na druhý deň priviedol svoju lásku, prefarbenú, vychrtlú pubertiačku s vyrážkami. Zastali predou mnou držiac sa za ruky.

– Deti, stojíte tam, akoby ste stáli pred farárom, – prehodila som, aby sa aspoň trochu uvoľnila napätá atmosféra. – Podte, sadnite si!

Niekoľkými vetami som zhrnula podstatné rozdiely medzi rómskymi a maďarskými zvykmi. Moju krátku prednášku počúvali s doširoka roztvorenými očami. Potom som prešla k podstate.

– Teraz musíte vedieť aj zákonnú stránku veci! – povedala som a brúsila som si hlas.

– No tak, utečieme alebo utečie z domu ona? – spýtal sa Čačo vzrušene. Teda či utečú spolu na neznáme miesto alebo z domu utečie iba dievčina, ktorú potom zoberie na nejaké neutrálne miesto. Chvíľu mi trvalo, kým som to pochopila.

– Nie! – skríkla som, keď sa mi v mysli konečne rozjasnilo. – Zákon ju potrestá! Budú ju hľadať, môžu vás dať do polepšovne. Je školáčka, sedliačka, maloletá... Čo chceš ešte?! – Potenciálny ženích sa nespokojne hniezdil na stoličke. – Pozri, Čačo, zober ju do osady! – povedala som čo najdidaktickejším hlasom, potom som sa obrátila na dievča: – Ty si zasa poriadne otvor oči, pozri sa, v akých podmienkach tam ľudia žijú. Potom, – obrátila som sa zasa na mládenca – ak sa dievča napriek tomu, čo tam uvidí, rozhodne do osady nasťahovať, povedzte tvojim rodičom, čo máte za lubom. Ak ju tvoji rodičia prijmú, povedzte

jej rodičom, aby ju nehľadali, lebo bude u vás. Ak to takto nepôjde, tak obidva ja doma vyčkáte, kým nebudete plnoletí.

Na tom sme sa dohodli. Úteku sa podarilo zabrániť a nebol porušený ani zákon. Trochu porušené boli iba rómske tradície.

Osada, našťastie, dievčinu prijala. Jej rodičia sa zasa potešili, že sa zbavili decka, ktoré im beztak stálo v ceste.

Rómovia sú rodinne založení a sú súdržní. Dievčina má omnoho lepší život vo veľkej rómskej rodine než mala u vlastných rodičov. Odvtedy, ako som počula, sa im narodili tri deti. Dievčina ľutuje iba jednu vec: že nedokončila posledný ročník odbornej školy. Dokončiť školu však ešte nie je neskoro.



Návštevníci z Colorada

V jedno daždivé novembrové dopoludnie zabrzdili pred školou dve veľké limuzíny. Zo Spojených štátov amerických prišla – bez ohlásenia a s množstvom otázok – osemčlenná delegácia. Psychológ, psychiater, antropológ, etnograf, sociológ, lekár, pedagóg a tlmočník. Pekne rad za radom pochodovali po doskách, ktoré na školskom dvore prekryvali jamy a diery, a prezradili nám, že pre indiánsku menšinu zakladajú školu s vyučovacím jazykom anglickým, a teraz k tomu to „projektu“ zbierajú na ceste po Európe a Ázii skúsenosti.

Rozhovor sa spočiatku niesol v znamení otázka – odpoveď.

- Odkedy tu učíte?
- Deväť rokov.
- Akú špeciálnu prípravu ste absolvovali, kým ste sem prišli?
- Nijakú.
- Nebojíte sa?
- Nie.
- Už vás napadli?
- Nie.
- Vydierali vás?
- Nie.
- Ocitli ste sa už v situácii, keď ste náhle nevedeli, čo si počať?
- Áno, neraz.
- Tak rozprávajte!
- Tak, aby to tlmočník stihol prekladať!

Najprv som im porozprávala o nasledujúcej udalosti.

– Raz som prišla do spojenej triedy starších žiakov trochu skôr než som zvykla. Ešte nerátali s tým, že vojdem. Keď som sa objavila vo dverách, veľmi sa divili. Keď som sa porozhliadla, veru ani moje udivenie nebolo o nič menšie. Na umelohmotnej dlážke a na tabuli boli namaľované kriedou kruhy. Všade boli nože, šípky, vreckové nožičky. Povedzte, ako by ste zareagovali?

– Utiekla by som, – povedala na blond prefarbená sociologička.

– Zavolať by som polícia, – prehodil nevrlo bradatý antropológ.

– Ani minútu by som už na takom mieste neučila, – vyhlásila učiteľka s východnými črtami.

– Prezradili by ste, čo ste v tejto situácii urobili vy?! – spýtal sa odmerane dlhočizný čierny psychológ.

– Najprv som ich vyviedla na dvor. Potom som postavila dosku, po ktorej ste prišli, k plotu, nakreslila som na ňu kriedou kruh a každé „náčinie“ som vyskúšala. So všetkým som raz hodila smerom na kruh.

– Ale vy ste žena! – horekoval etnograf so sokolím nosom a krútil hlavou tak, že mu z nej skoro spadla parochňa.

- Musela som sa zachovať ako rovnoprávna strana.
 - Ako vás napadlo takto konať? – spýtal sa so smiechom plešatý psychológ, pričom si zamyslene škrabkal bradu.
 - Bol to spontánny nápad.
 - A aká bola reakcia? – spýtal sa s pichľavým pohľadom psychiater, pričom si nezapálenú, novo pôsobiacu fajku navigoval z jedného kúta úst do druhého.
 - Radosť, uznanie... A fandili mi.
 - Aký bol výsledok? – spýtala sa vzrušene doktorka, naprávajúc si hodvábnu podprsenku.
 - Áno, to je podstata! Keby som sa preľakla, sotva by som niečo dosiahla. Takto sa mi podarilo dosiahnuť, že všetky nebezpečné oceľové nástroje sa dostali späť do svojich skrýš: do zadných vreciek nohavíc či ponožiek, kde boli aj doteraz – a, pravda, aj naďalej budú... Už nikdy viac ich však nevytiahli! Po skúške sme sa o veci porozprávali a spoločne sme si vytvorili pravidlá. Veríme si navzájom. Okrem mňa doteraz nikto nevedel, že žiaci majú nože.
- Rýchlo som porozprávala ešte niekoľko podobných príbehov.
- Kým som rozprávala, psychológ, psychiater, antropológ, etnograf, sociológ, lekár a pedagóg si ako českí žandári písali poznámky. Potom sa ešte niekoľko minút rozprávali medzi sebou, pričom raz súhlasne, inokedy zasa nesúhlasne pokyvovali hlavou.
- Potom prehovoril tlmočník. Povedal:
- Veru áááno.
- Potom sa poďakovali za rozhovor, rozlúčili sa a v husacom zástupe prešli po doskách smerom k bráne.

Vysvetlivky

(Vysvetlenie slov a výrazov, ktoré sú v texte označené kurzívou.)

Bacht te del o Del! – Nech Boh dá šťastie!

bango – chromý

beng – čert

bokoji – pagáč

bontóka – ozdobný hrebeň na zopnutie vlasov, používaný aj na ich rozpletenie

bugyoga – nohavice

bújo – správne: búro – krík

buvero – slimák

čačo – pravda, verný

čávo – chlapec

čirikla – vták

cocha – sukňa

čora – fúzy

cukru – cukor

čumi – pusa

čumut – mesiac

dad – otec

dej – mama

dilabe! – spievaj!

dilló – hlúpy

dilo – šialený

dongo – dvojička

Engedelmo manggav! – S dovolením!

Engedelmo phral! – S dovolením, brat!

fiňkípó – fotografia

gádži – sedlička, Nerómka

gádžó – sedliak, Neróm

háziňúla – králik

jag – oheň

jo – áno

kamel – mať rád

kireš – čerešňa

kris, *krisi* – zákon, len u olaských Rómov

Laso drom te del o Del! – Nech Boh dá dobrú cestu!

lóli - červený

lóvé – peniaze

Lunghi dromenca avilam. – Prišli sme z dlhej cesty.

mákošo bokoji – makový pagáč
mámi – stará mama
me pindzharav! – poznám!
múanyagoš gláža – umelohmotná fľaša
na nikana! – nie, nikdy!
Na pheno čhači vorba? – Nehovorím pravdu?
papiň – kačica
papó – starý otec
parno – biely
péró – rómska osada
phal – doska
phivlyi – vdova
phuv – zem
pulóveri – pulóver
purum – cibuľa
pušum – blcha
putri – chatrč
rajni – pani
romano šüteméni – rómsky zákusok
romni – Rómka
rondi – odporný, škaredý
rovel – plakať, nariekať
šavale, romale! – chlapci, Rómovia
šelo – povraz
sokáši – zvyk, z maďarského slova „szokás”
šomnakaj – zlato
stádi – klobúk
šúki – chudý
súléši – pôrod, z maďarského slova „szülés”
šunes? – počuješ?
šuri – nožík
tanítovkyňa – učiteľka
Te na pheno čhačiipe, o Del te mare! – Ak nehovorím pravdu, nech ma Boh potrestá!
temerav! – nech zdochnem!
thulo – hrubý
thulo – mastný
vadnúla – poľný zajac
verrastaláš – plačky pri mŕtvom
vizita – blúzka
žamba – žaba
žutin! – pomoc!



**Fórum inštitút pre výskum menšín
Európske etnologické centrum**

P.O.BOX 154
945 01 Komárno 1.
etnologia@foruminst.sk
www.foruminst.sk

Katalin Varjú

„V piatok doobeda je otvorené nebo!“

Prvé vydanie

Redaktor edície: *József Liszka*

Zodpovedný redaktor: *József Fazekas*

Návrh obálky: *József R. Juhász*

Tlačiarenská príprava: *Kalligram Typography, Nové Zámky*

Vydanie a distribúcia: *Vydavateľstvo Lilium Aurum, Dunajská Streda*

Tlač: *Expresprint, Partizánske*

Dunajská Streda, 2003

ISBN

280,- Sk